

ACTA MVSEI APVLENSIS

APULUM LIX

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL TIBERIU RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

HORIA I. CIUGUDEAN - Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia

SORIN NEMETI - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

IOAN CAROL OPRIȘ - Universitatea București

AUREL RUSTOIU - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

CRISTIAN SCHUSTER - Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”,
București

Colegiul de redacție

RADU OTA - redactor șef

CRISTINEL FÂNTÂNEANU - secretar de redacție

SIDONIA PETRONELA OLEA - membru

CRISTIAN IOAN POPA - membru

ADINA BOGDAN - membru

GEORGE BOUNEGRU - membru

FLORIAN MATEI-POPESCU - membru

ANCA TIMOFAN - membru

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

Mailing address:

NATIONAL MUSEUM OF UNION

RO – 510010 ALBA IULIA

12-14, Mihai Viteazul St.

Tel. (+40) (258) 813300

revista.apulum@yahoo.com; www.mnuai.ro

© 2022 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

LIX

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXXII

Tehnoredactare: RADU OTA

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA BOGDAN

Corectură: IOANA-DANIELA TRIF

Textele nepublicate nu se restituie

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

STUDII ȘI ARTICOLE – STUDIES AND ARTICLES

ARHEOLOGIE & ANTROPOLOGIE

SABIN ADRIAN LUCA, RALUCA MARIA TEODORESCU, FLORENTIN PERIANU, OANA GĂZĂ, MIRELA MIHON, DORU PĂCEȘILĂ, Date cronologice absolute rezultate în urma analizei radiocarbon a unor morminte de înmormântare din săpăturile preventive de la Turdaș – Luncă (2011-2019) (culturile Turdaș și Petrești) <i>Absolute Chronological Data Resulted from the Radiocarbon Analysis of Some Burial Graves from the Preventive Excavations from Turdaș – Luncă (2011-2019) (Turdaș and Petrești Cultures)</i>	1
HORIA I. CIUGUDEAN, COLIN P. QUINN, CLAES UHNÉR, Considerații privind evoluția culturii Coțofeni în lumina noilor date radiocarbon <i>Considerations Regarding the Evolution of Coțofeni Culture in the Light of New Radiocarbon Dates</i>	23
VITALIE BÂRCĂ, Pătrunderea și așezarea primelor grupuri de sarmați în Câmpia Panonică. Câteva considerații și observații <i>Entry and Settlement of the First Sarmatae Groups in the Pannonian Plain. Some Considerations and Notes</i>	55
DAN GEORGE ANGHEL, CRISTIAN TITUS FLORESCU, RADU OTA, CLAUDIU TĂNĂSELIA, Cercetări arheologice în <i>canabae/municipium Septimium Apulense</i> , sectorul estic <i>Archaeological Researches in canabae/municipium Septimium Apulense, the Eastern Sector</i>	129
MARIUS GHEORGHE BARBU, ANDREI GONCIAR, O reprezentare antropomorfă descoperită la Rapoltu Mare – <i>La vie</i> , jud. Hunedoara <i>An Anthropomorphic Representation Discovered at Rapoltu Mare – La vie, Hunedoara County</i>	213

CRISTIAN MLADIN, GEORGE BOUNEGRU, <i>SILVANUS REDIVIVUS</i> – Redescoperirea unei plăci votive romane de la Apulum <i>Silvanus Redivivus – Rediscovery of a Votive Roman Plate from Apulum</i>	221
GABRIEL BALTEȘ, ADRIAN BOLOG, RAUL TRIF, Un mormânt princiar din epoca migrațiilor, descoperit la Alba Iulia <i>A Princely Grave from the Migration Period, Discovered at Alba Iulia</i>	231
CĂLIN COSMA, Ceramică lucrată la roată cu turație rapidă din pastă zgrunțuroasă, descoperită în cimitirele din secolele VII-X din vestul României <i>Fast Wheel Pottery from Coarse Paste Discovered in the 7th-10th Century Cemeteries of Western Romania</i>	253

RESTAURARE – CONSERVARE – INVESTIGAȚII
RESTORATION – CONSERVATION – INVESTIGATIONS

SIDONIA PETRONELA OLEA, VALENTIN ȘTEFAN, Evoluția stării de conservare a unui sit arheologic. Studiu de caz: ansamblul de clădiri și amenajări romane <i>Domus Thermae</i> <i>The Evolution of the State of Conservation of an Archaeological Site. Case Study: Domus Thermae Complex of Roman Buildings and Establishments</i>	277
SORIN ȘERBAN, Restaurarea unui vas ceramic de tip <i>dolium</i> de proveniență romană, descoperit la Războieni – Cetate (jud. Alba) <i>Restoration of a "Dolium" Type Ceramic Vessel of Roman Origin, Discovered at Războieni – Cetate (Alba County)</i>	297
SIDONIA PETRONELA OLEA, Redescoperirea unui patrimoniu – restaurarea unui sfinx funerar din vechea colecție a Muzeului Național al Unirii Alba Iulia <i>Rediscovering a Heritage – Restoration of a Funerary Sphinx from the Old Collection of the National Museum of Unification Alba Iulia</i>	305
VALENTIN ȘTEFAN, Reconstituirea uneltelor și a tehnicilor de prelucrare a pietrei utilizate în antichitatea romană, prin analizarea urmelor rămase pe piese din colecția M.N.U.A.I., Muzeul Principia și zidul castrului roman	

de la Apulum <i>Reconstruction of the Tools and Stone Working Techniques Used in the Roman Antiquity, by Analysing the Traces on Pieces from the Collection of National Museum of Unification Alba Iulia, Principia Museum and the Wall of the Roman Camp from Apulum.....</i>	319
---	-----

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

REVIEWS AND READER'S NOTES

CRISTINEL FÂNTÂNEANU, Ion Tuțulescu, <i>Manifestări timpurii ale Bronzului în zona deluroasă și montană a Olteniei, Râmnicu Vâlcea, Ed. Antim Ivireanul, 2021, 317 pagini, 139 figuri, 7 hărți.....</i>	345
GEORGE BOUNEGRU, Mircea Babeș, Dorel Bondoc, Cătălin Nicolae, <i>Necropola plană birituală de la nordul orașului Romula, Ed. Antheo Craiova, 2020, 357 pagini, 137 planșe, 86 figuri.....</i>	349
Lista autorilor.....	351

PĂTRUNDEREA ȘI AȘEZAREA PRIMELOR GRUPURI DE SARMAȚI ÎN CÂMPIA PANONICĂ. CÂTEVA CONSIDERAȚII ȘI OBSERVAȚII

Vitalie BÂRCĂ

Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca

Cuvinte cheie: sarmați, iazigi, pandantive lunulare, fibule, cercei, aplici vestimentare, colane, oglinzi, morminte, Câmpia Panonică, Imperiul Roman, spațiul nord-vest și nord-pontic.

Key words: the Sarmatians, the Iazyges, lunulae pendants, brooches, earrings, dress appliques, collars, mirrors, graves, the Pannonian Plain, the Roman Empire, the north-west and north-Pontic area.

În literatura de specialitate au fost elaborate numeroase studii în care au fost abordate diferite aspecte legate de locuirea sarmaților în Câmpia Panonică pe parcursul a patru secole. Cu toate acestea, la ora actuală, chiar dacă pare straniu, nu există un consens asupra perioadei de început a pătrunderii și așezării efective a sarmaților în acest spațiu geografic.

În legătură cu modul și perioada în care au ajuns sarmații iazigi în Câmpia Panonică, opiniile sunt împărțite. Bunăoară, în literatura de specialitate din Ungaria, după cum vom vedea din rândurile de mai jos, predomină opinia că menționarea iazigilor în spațiul dintre Dunăre și Tisa în izvoarele literare antice se datează într-o perioadă mai timpurie decât primele vestigii arheologice aparținând acestora din acest teritoriu.

A. Alföldi considera că o prezență masivă a iazigilor în spațiul de la nord-est și est de Dunărea Panonică nu putea să existe fără acordul conducerii romane¹. Același cercetător pune în discuție posibilitatea așezării sarmaților iazigi în Câmpia Panonică prin Muntenia și Oltenia, unde au fost aduși de împărații romani, precizând totodată că aceștia au ocupat Banatul și Oltenia încă de la finele sec. I p.Chr.². M. Párducz susținea la rândul lui și el, pe baza concentrării descoperirilor sarmatice pe cursul mijlociu al Tisei, pătrunderea sarmaților prin Oltenia și Banat, nicidecum prin Galiția și Rutenia³.

În opinia lui J. Harmatta, aducerea sarmaților s-a făcut prin permisiunea și încurajarea romanilor, care doreau crearea unui *tampon* în fața dacilor și argumentează că sarmații iazigi au migrat din regiunea nord-pontică spre Câmpia

¹ Alföldi 1936, p. 85, nota 2.

² Alföldi 1939, p. 533-534.

³ Párducz 1942, p. 315.

Panonică, prin Oltenia și Banat, și nu prin zona Carpaților Păduroși și Galiția⁴. Acest punct de vedere a fost susținut în anii '90 și de cercetătorul A. V. Isaenko⁵.

A. Mócsy sugera o legătură între acțiunile lui Cn. Cornelius Lentulus⁶ și aducerea iazigilor, și considera că iazigii au fost aduși ca „tampon” între Pannonia și daci⁷. Într-o lucrare mai veche același autor susținea că iazigii au apărut în Câmpia Panonică pe vremea lui Tiberius⁸. Tot A. Mócsy afirmă, citându-l pe J. Harmatta⁹, o posibilă imigrație treptată a iazigilor, abia observată la început de romani¹⁰.

C. Daicoviciu considera că iazigii s-au stabilit în pusta ungară probabil în timpul lui Tiberius¹¹ sau cândva în jurul anului 20 p.Chr., chemați din motive politice de romani¹². Tot el susține pătrunderea în valuri succesive a iazigilor în spațiul dintre Dunăre și Tisa¹³. În opinia lui C. Daicoviciu, prezența iazigilor în slujba regelui sueb Vannius în anul 50 p.Chr. subliniază și mai mult adevărata așezare a iazigilor de pe la mijlocul sec. I p.Chr. în nordul Câmpiei Pannonice¹⁴. Același cercetător, pe baza realităților arheologice, conchide că pătrunderea iazigilor în spațiul dintre Dunăre și Tisa a avut loc prin teritoriile de la nord de Dacia, afirmând totodată că grosul vestigiilor sarmato-iazige se concentrează în partea de nord și nord-est a acestui teritoriu¹⁵.

⁴ Harmatta 1970, p. 41-42.

⁵ Isaenko 1993, p. 170.

⁶ Pentru Cn. Cornelius Lentulus (augur) vezi Thomasson 1984, p. 121-122; Thomasson 1991, p. 41-42, 45. A condus celebra campanie împotriva geților (Cf. Tacitus, Annales, IV, 44, 1) („*Lentulo super consulatum et triumphalia de Getis gloriae fuerat bene tolerata paupertas*”), iar după anumite surse, împotriva dacilor (*Res Gestae...*, V, 30, 47-49, *apud* FHDP I, 268; Florus, *Bellum Dacicum*, II, 28, 19, *apud* FHDP I, p. 524 („*Daci montibus inhaerent, inde Cotisonis regis imperio, quotiens concretus gelu Danuvius iunxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari. Visum est Caesari Augusto gentem aditu difficillimam summove. misso igitur Lentulo ultra ulteriorem reppulit ripam; citra praesidia constituta. Sic tum Dacia non victa sed sumnota atque dilata est*”). Florus, referindu-se la evenimentele din primii ani ai sec. I p.Chr. (anul exact când a avut loc evenimentul nu este cunoscut), ne relatează că a avut loc o campanie militară romană condusă de Cn. Cornelius Lentulus împotriva sarmaților la Dunăre (Florus, *Bellum Sarmaticum*, II, 29, 20, *apud* FHDP I, p. 526). Acțiunea lui Lentulus împotriva sarmaților a avut loc la Dunărea de Jos, unde aceștia erau o prezență stabilă la acea dată.

⁷ Mócsy 1974, p. 37; Mócsy 1977.

⁸ Mochi 1954, p. 115.

⁹ Harmatta 1970, p. 100.

¹⁰ Mócsy 1977, p. 446.

¹¹ Daicoviciu 1942, p. 99.

¹² Daicoviciu 1960, p. 264, 292.

¹³ Daicoviciu 1942, p. 99.

¹⁴ Daicoviciu 1942, p. 100.

¹⁵ Daicoviciu 1942, p. 100-101.

Așezarea iazigilor, cândva în jurul anului 20 p.Chr., chemați din motive politice sau ca urmare a unei acțiuni calculate a Imperiului Roman, a fost susținută și de către E. Dörner¹⁶ și S. Dumitrașcu¹⁷.

Pe baza izvoarelor literare și a datelor arheologice, cei doi autori sunt de părere că așezarea sarmaților în Câmpia Panonică s-a efectuat pe la nord, peste Carpații nord-estici, ei pătrunzând în spațiul tiso-dunărean, coborând de la nord spre sud¹⁸.

J. J. Wilkes aprecia că iazigi au ajuns în Câmpia Panonică, fie spre sfârșitul domniei lui Augustus, fie prin anii 17-20 p.Chr.¹⁹, iar Gh. Bichir²⁰ și I. H. Crișan²¹ susțineau și ei că iazigi pătrund în număr mare în câmpia dintre Dunăre și Tisa în timpul lui Tiberius (cca. 20 p.Chr.). Ideea că iazigi au fost aduși între Dunăre și Tisa, ca soluție a creării unui „tampon” între Pannonia și daci, în jurul anului 20 p.Chr., este susținută și de C. Opreanu²².

Așezarea masivă a sarmaților iazigi în spațiul de la nord-est și est de Pannonia cu acordul conducerii romane este susținută și de către E. Nemeth²³. Tot el menționează că, deși romanii nu au inițiat așezarea iazigilor, ei nu puteau ignora numărul mare de luptători călare periculoși în imediata apropiere a graniței lor²⁴.

Un punct de vedere diferit a fost exprimat de către D. Benea, care este de părere că iazigi au ajuns în Câmpia Panonică în urma unei pătrunderi lente, fără amestec roman, în prima jumătate a sec. I p.Chr.²⁵. Într-o lucrare recentă, aceeași cercetătoare afirmă că stabilirea sarmaților iazigi pe Tisa Superioară a avut loc la începutul sec. I p.Chr., de unde apoi în decursului timpului au coborât lent înspre sud²⁶.

J. Fitz susține venirea iazigilor în jurul anului 50 p.Chr., în urma unei migrații treptate și neînsemnate la început²⁷, așezarea lor nefiind inițiată de către romani, fiindcă n-ar fi fost în interesul lor. Tot el vede o legătură directă între ridicarea fortificațiilor romane și staționarea trupelor pe malul nord-estic și estic al Dunării panonice și prezența sarmaților iazigi în acest spațiu²⁸. Ridicarea fortificațiilor romane pe sectorul respectiv al Dunării este pusă în legătură cu

¹⁶ Dörner 1971, p. 682.

¹⁷ Dumitrașcu 1993, p. 72.

¹⁸ Dörner 1971, p. 683-684; Dumitrașcu 1993, p. 72.

¹⁹ Wilkes 1983, p. 259.

²⁰ Bichir 1976, p. 209.

²¹ Crișan 1977, p. 279.

²² Opreanu 1994, p. 194; Opreanu 1998, p. 31.

²³ Nemeth 2007, p. 140.

²⁴ Nemeth 2007, p. 140.

²⁵ Benea 1996, p. 115.

²⁶ Benea 2013, p. 115.

²⁷ Fitz 1963, p. 207-208; Fitz 1977, p. 552-555.

²⁸ Fitz 1977, p. 554-555.

prezența numeroasă a iazigilor la nord-est și est de Dunărea Panonică și de E. Nemeth²⁹.

Cercetătorul T. Sulimirski opina că, în anii 20-30 p.Chr., sub presiunea roxolanilor, iazigi s-au mișcat spre vest, ajungând în teritoriile din nordul Câmpiei Maghiare și estul Slovaciei³⁰. Pătrunderea iazigilor în Câmpia Panonică în anii 20-30 ai sec. I p.Chr. prin valea Dunării este susținută în paginile volumului dedicat arheologiei din Ungaria, apărut în anul 1986³¹.

M. B. Shchukin era de părere că iazigi și-au făcut apariția pe teritoriul actual al Ungariei și Slovaciei în anul 50 p.Chr., iar traseul parcurs a fost cel prin trecătorile Carpaților și zona Tisei Superioare³². Migrația sarmaților pe la mijlocul sec. I p.Chr. spre Câmpia Panonică pe traseul nordic este susținută și de către A. V. Simonenko, care mai conchide că și pătrunderile ulterioare ale diferitelor triburi sarmatice în acest spațiu s-au efectuat pe același traseu³³.

Pe baza concentrării vestigiilor iazige din intervalul cronologic cuprins între sfârșitul sec. I a.Chr. - prima jumătate a sec. I p.Chr., în bazinul Nistrului Superior și de Mijloc și a lipsei acestora în regiunile sudice și sud-vestice, A. N. Dzigovskij înclină și el spre versiunea migrației acestor sarmați prin trecătorile Carpaților nord-estici și zona Tisei Superioare³⁴. În ceea ce privește perioada când a avut loc acest proces, același autor consideră că acesta trebuie plasat în perioada cuprinsă între începutul celei de-a doua treimi și mijlocul sec. I p.Chr.³⁵.

O opinie apropiată de cea a lui J. Fitz și M. B. Shchukin a fost exprimată și de către noi pe baza realităților arheologice și a informațiilor furnizate de sursele scrise antice. Considerăm că primii iazigi și-au făcut apariția în partea nordică a teritoriului dintre Dunăre și Tisa, cel mai probabil cu puțin timp înainte de anul 50 p.Chr., dacă nu chiar în anul 50 p.Chr., cu ocazia evenimentelor din *regnum Vannianum*³⁶. În ceea ce privește traseul urmat de iazigi în migrația lor, același autor optează pentru traseul nordic³⁷.

B. Muscalu consideră că pătrunderea iazigilor s-a făcut lent, prin Polonia și Slovacia, stabilindu-se în zona Tisei Superioare, în jurul anului 50 p.Chr., unde vor sosi până la sfârșitul sec. I p.Chr. în valuri succesive³⁸. Același cercetător afirmă că așezarea sarmaților în acest spațiu s-a făcut fără amestec roman, deoarece o zonă-

²⁹ Nemeth 2007, p. 140.

³⁰ Sulimirski 1970, p. 171-172; Sulimirskij 2008, p. 118, 154-155.

³¹ Arkheologiya Vengrii 1986, p. 279-290.

³² Shchukin 1989, p. 76-78.

³³ Simonenko 1993, p. 62-63.

³⁴ Dzigovskij 2003, p. 86-87.

³⁵ Dzigovskij 2003, p. 86.

³⁶ Cf. Bărcă 2006, p. 251; Bărcă, Symonenko 2009, p. 354-355; Bărcă 2013, p. 106.

³⁷ Bărcă 2006, Fig. 243.

³⁸ Muscalu 2008-2009, p. 10.

tampon între Pannonia și daci nu își avea rostul strategic în vecinătatea colțului pannonic al Dunării³⁹.

Cea mai semnificativă contribuție legată de problema așezării sarmaților în Câmpia Panonică și a perioadei de început a locuirii acestora în acest spațiu îi aparține reputei cercetătoare Andrea Vaday⁴⁰. Într-un amplu studiu, aceasta a respins ipoteza aducerii sarmaților iazigi în Câmpia Panonică de către romani, pentru a crea un spațiu de siguranță între provincia romană Pannonia și regatul dac⁴¹. Pe lângă decăderea puterii dacilor în această perioadă, un alt argument invocat este acela că așezarea lor ca „tampon” împotriva dacilor, în partea nordică a Câmpiei Panonice, nu își avea nici un rost strategic, deoarece această regiune nu a fost pusă în pericol de daci în prima jumătate a sec. I p.Chr.⁴².

Făcând o paranteză la cele exprimate de A. Vaday, ținem să menționăm că, în opinia noastră, lipsa pericolului din partea dacilor în această perioadă poate fi explicată și prin prisma situației politico-militare interne a dacilor, și, probabil, a evoluției relațiilor politico-diplomatice dintre Imperiul Roman și formațiunile politice ale dacilor, al căror număr, potrivit lui Strabon⁴³, era în permanentă schimbare. Această stare a lucrurilor este confirmată și de izvoarele literare din prima jumătate a sec. I p.Chr. care nu menționează pentru perioada cuprinsă între anii 20-50 p.Chr. pericole sau acțiuni militare din partea dacilor îndreptate împotriva teritoriilor de la vest și nord-vest de Tisa. La aceste observații, mai trebuie adăugat și faptul că aducerea sarmaților iazigi în partea nordică a spațiului dintre Dunăre și Tisa în intervalul cronologic menționat nu avea nici un sens și din motivul existenței unui control roman eficient al lumii barbare de la nordul Dunării Mijlocii. Un exemplu elocvent în acest sens sunt quizii ce locuiau la nord de provincia Pannonia (Slovacia de Vest și Moravia). Aceștia aveau o relație de *amicitia* cu Imperiul Roman, relația cu *regnum Vannianum* fiind chiar mai apropiată de ceea ce era o *amicitia* și un *rex amicus populi Romani*⁴⁴. O confirmare în acest sens avem și la Tacitus, care menționează, atunci când se referă la evenimentele din anul 69 p.Chr., că suebii erau de mult timp supuși ai Romei și că ei țineau cu tărie la cuvântul dat⁴⁵.

Revenind la contribuțiile cercetătoarei A. Vaday, trebuie amintit și faptul că autoarea observă și o interpretare greșită a termenului de *metanastai*, care a fost pus în legătură cu stabilirea iazigilor de către romani, și consideră că epitetul *metanastae*

³⁹ Muscalu 2008-2009, p. 10.

⁴⁰ Cf. Vaday 1984; Vaday 1989; Vaday 1989a; Vaday 1991; Vaday 2003a.

⁴¹ Vaday 1991, p. 75 sqq.

⁴² Vaday 1991, p. 77-78.

⁴³ Strabo VII, 3, 11.

⁴⁴ Cf. Opreanu 1998, p. 22-23. Toate acțiunile diplomatice în combinație cu cele militare și chiar dislocări de populație, întreprinse de Imperiul Roman după constituirea provinciilor Pannonia și Moesia, au vizat controlul eficient al lumii barbare din nordul spațiului dintre Dunăre și Tisa.

⁴⁵ Tacitus, *Historiae* III, 5, 1.

face de fapt diferența între facțiunea iazigă care migrează spre Câmpia Panonică și tribul iazig principal, care rămâne în zona Dunării de Jos⁴⁶. Nu în ultimul rând, cercetătoarea stabilește mai multe valuri de pătrundere ale iazigilor în spațiul dintre Dunăre și Tisa și consideră că mutarea întregului trib a durat o perioadă mai lungă de timp⁴⁷. În opinia lui A. Vaday, în anii 68-69 p.Chr. regele și tribul principal nu se stabiliseră încă în zonă, iazigii jucând un rol de subordonați în sistemul de alianțe al quazilor, când sunt reprezentați la negocieri de șefi tribali⁴⁸.

Într-un studiu recent, E. Istvánovits și V. Kulcsár acceptă ipoteza lui J. Fitz și consideră că, până la etapa temporală reprezentată de *regnum Vannianum*, populațiile germanice au fost slăbite ca urmare a luptelor cu Imperiul Roman, iar pătrunderea iazigilor a fost posibilă pe fondul slăbirii puterii germanicilor⁴⁹. Cele două autoare sunt de părerea că, dintre cele patru valuri de pătrundere a sarmaților din sec. I p.Chr. stabilite de A. Vaday, cel mai important este al treilea val - iazigii metanaști, ultimul fiind cel care sosește în jurul anilor 68-69 p.Chr.⁵⁰.

În ceea ce privește descoperirile arheologice, trebuie spus că acestea indică faptul că antichitățile iazige timpurii din această regiune nu sunt foarte numeroase. În urma unei analize atente a celor publicate de-a lungul timpului, se poate constata că ele nu sunt mai vechi de a doua jumătate a sec. I p.Chr. Mai mult decât atât, vestigiile existente, fie că sunt descoperiri mai vechi sau mai noi ce au în cadrul lor piese cu o încadrare cronologică mai exactă⁵¹, se datează mai spre sfârșitul sec. I p.Chr., fapt remarcat și de alți cercetători⁵², inclusiv de A. Mócsy⁵³. În unele cazuri, artefactele din cadrul acestor descoperiri indică chiar o datare la finele sec. I p.Chr. și începutul sec. al II-lea p.Chr.

În ciuda faptului că multe dintre descoperirile care au în componența lor artefacte ce constituie bune elemente de datare provin din săpături mai vechi (documentate sumar), iar unele au fost găsite întâmplător și nu au informații despre condițiile de descoperire, cercetările arheologice din ultimele decenii au scos la iveală o serie de morminte care au în cadrul lor piese care confirmă că se poate vorbi de o prezență sarmatică doar cândva din a doua jumătate a sec. I p.Chr. Fără a face o prezentare exhaustivă a tuturor mormintelor sarmatice timpurii,

⁴⁶ Vaday 1984, p. 179; Vaday 1991, p. 75.

⁴⁷ Vaday 1991, p. 75; Vaday 2003a, p. 225.

⁴⁸ Vaday 1991, p. 75.

⁴⁹ Cf. Istvánovits, Kulcsár 2006, p. 204 sqq.

⁵⁰ Cf. Istvánovits, Kulcsár 2006, p. 209.

⁵¹ Cf. pentru aceste descoperiri Párducz 1941; Mochi 1954; Vaday 1984; Vaday 1989; Köhegyi 1984; Tari 1994; Farkas 1998; Farkas 2000; Istvánovits, Kulcsár 2006.

⁵² Vaday 1984; Shchukin 1989, p. 76-78; Shchukin 1994, p. 224; Ishtvanovich, Kul'char 2000; Ishtvanovich, Kul'char 2005; Istvánovits, Kulcsár 2006; Istvánovits, Kulcsár 2017, p. 191-214.

⁵³ Mochi 1954, p. 115 sqq.

ținem să menționăm că aceste morminte⁵⁴ au printre piesele de inventar, de la caz la caz, anumite podoabe din aur (cercei, pandantive, piese tubulare din foiță de aur, aplici vestimentare, colane/*torques*-uri), dar și o serie de artefacte (fibule, oglinzi, mărgelile, vase de factură dacică) care confirmă și aduc noi nuanțări și precizări cu privire atât la datarea descoperirilor atribuite așa-numitului *orizont de aur*⁵⁵, cât și la problemele legate de pătrunderea și așezarea sarmaților în Câmpia Panonică.

Fără a intra în prea multe detalii, vom aminti aici fibulele cu balama ce au pe corp protuberanțe laterale sub forma unor *aripioare* din M 63 de la Mezöcsát - *Höröcsögös*⁵⁶ (Fig. 4/7) și mormântul de la Újszilvás - *Gólyajárás*⁵⁷ (Fig. 11/4; 13/3), fibula de tip Aucissa din M 17 din necropola de la Szeged - *Felsőpusztaszer*⁵⁸ (Fig. 15/2), și cele puternic profilate din M 140 de la Füzesabony - *Kastély-dűlő I*⁵⁹ (Fig. 6/5), M 20 de la Szeged - *Felsőpusztaszer*⁶⁰ (Fig. 15/1) și Örvény - *Seres szőlő*⁶¹ (Fig. 9/3).

Fibulele cu balama și *aripioare* aparțin tipului 5.7 în clasificarea lui E. Riha⁶² și tipului 34 în cea a lui E. Ettlenger⁶³. Exemplarele din mormintele sarmatice menționate aparțin tipului 23d1 din clasificarea lui M. Feugère⁶⁴. Deși fibulele acestui tip își fac apariția pe vremea împăratului Tiberius și au fost utilizate cu precădere în al doilea și al treilea sfert al sec. I p.Chr.⁶⁵, ele au continuat să fie folosite până către începutul sec. al II-lea p.Chr. O confirmare în acest sens sunt fibulele acestui tip din nordul Mării Negre, care provin din cadrul unor morminte care se datează în a doua jumătate a sec. I – începutul sec. al II-lea p.Chr.⁶⁶.

Trebuie remarcat că mormintele de la Mezöcsát - *Höröcsögös*⁶⁷ și Újszilvás - *Gólyajárás*⁶⁸ aveau în inventar colane/*torques*-uri din aur (Cf. Fig. 4/5; 11/6), caracteristice descoperirilor atribuite așa-numitului *orizont de aur*.

⁵⁴ Cf. Vaday 1984; Tari 1994; Farkas 1998; Farkas 2000; Korom 2018; Korom 2018a.

⁵⁵ Pentru tipurile de piese din cadrul descoperirilor atribuite acestui orizont, vezi Kóhegyi 1984; Vaday 1984; Vaday, Istvánovits, Kulcsár 1989, p. 110-111; Farkas 2000; Ishtvanovich, Kul'char 2005; Istvánovits, Kulcsár 2006; Istvánovits, Kulcsár 2013; Istvánovits, Kulcsár 2017, p. 191-212; Bărcă 2016.

⁵⁶ Vaday 1984, p. 170, 177, Pl. 6/7; Istvánovits, Kulcsár 2006, Fig. 8/1.

⁵⁷ Tari 1994, p. 259-260, Fig. 3/1; Istvánovits, Kulcsár 2006, Fig. 8/3.

⁵⁸ Párducz 1941, p. 53, Pl. XIV/6a-b.

⁵⁹ Farkas 2000, p. 17, Fig. 12/5; Istvánovits, Kulcsár 2006, Fig. 8/2.

⁶⁰ Párducz 1941, p. 53, Pl. XV/4a-b.

⁶¹ Kóhegyi 1984, p. 296; Vaday 1989, p. 77, 274, cat. nr. 330/2, Pl. 113/5, Fig. 12/8. La A. Vaday această descoperire apare ca fiind de la Tiszafüred - *Tiszaörvény*, Seres - *Weinberg*.

⁶² Riha 1979, p. 126-132, Pl. 31-34; Riha 1994, p. 112 sqq., Pl. 25.

⁶³ Ettlenger 1973, p. 29.

⁶⁴ Feugère 1985, p. 331-334, Pl. 144/1803-1808, 145/1809-1816.

⁶⁵ Feugère 1985, p. 334-335; Riha 1979, p. 126-127.

⁶⁶ Cf. Kropotov 2010, p. 267-268, 280, forma 7, Fig. 79/I.

⁶⁷ Vaday 1984, p. 170, Pl. 4/2, 6/5; Istvánovits, Kulcsár 2006, p. 218-219, Fig. 7.

În ceea ce privește mormântul de la Mezöcsát – *Hörcsögös*, trebuie menționat că acesta este parte a unui grup de morminte⁶⁹ care are un inventar funerar ce indică, în opinia noastră, o datare a lor cândva în ultimul sfert/sfârșitul sec. I - începutul sec. II p.Chr.

În ceea ce privește fibulele de tip Aucissa, trebuie spus că, deși acestea au fost unele din cele mai răspândite fibule cu balama de pe teritoriul Imperiului Roman⁷⁰, sunt cunoscute și în afara lumii romane. Astfel de fibule sunt documentate într-un număr semnificativ în diverse medii culturale, inclusiv din spațiul nord-pontic, regiunea Kuban, nordul Caucazului sau regiunile nordice ale Europei de Est⁷¹. Deși nu într-un număr foarte mare, fibulele Aucissa sunt prezente și în mediul geto-dacic⁷². Fibule de acest tip au fost descoperite și într-o serie de morminte sarmatice din întregul spațiu locuit de aceștia⁷³.

Fibulele de tip Aucissa și-au făcut apariția la sfârșitul sec. I a.Chr. (anii 20-10 a.Chr.)⁷⁴ și au fost utilizate intens pe durata primei jumătăți a sec. I p.Chr., unele exemplare rămânând în uz și în a doua jumătate a acestuia⁷⁵. Ele au fost purtate uneori, chiar dacă erau ieșite din modă, și în mediul provincial roman de la începutul sec. al II-lea p.Chr.⁷⁶.

Fibulele acestui tip din mediul sarmatic nord-pontic provin din inventarul unor morminte cu trăsături estice, care au aparținut noului val de sarmați veniți din est, începând cu mijlocul sec. I p.Chr. De altfel, mormintele sarmatice în care acestea au fost găsite datează pe baza bogatului inventar, din a doua jumătate a sec. I - începutul sec. al II-lea p.Chr. În mormintele necropolelor scitice târzii din Crimeea, fibulele de tip Aucissa sunt prezente doar începând cu mijlocul sec. I p.Chr.⁷⁷, chiar dacă și-au făcut apariția în Crimeea, la începutul sec. I p.Chr.⁷⁸. O utilizare mai îndelungată au avut unele fibule de acest tip și în

⁶⁸ Tari 1994, p. 259-260, Fig. 3/3; Istvánovits, Kulcsár 2006, p. 218-219, Fig. 7.

⁶⁹ Cf. pentru acestea Vaday 1984.

⁷⁰ Cf. Almgren 1923, p. 109, Pl. X/242; Ambroz 1966, p. 26; Ettliger 1973, tipurile 29-30; Rieckhoff 1975, p. 47-48; Košćević 1980, p. 15-17, Pl. II/10, 12-15, III-IV; Bojović 1983, p. 22 sqq.; Feugère 1985, p. 312 sqq., tipul 22; Riha 1979, p. 114-115, Pl. 23-27, Pl. 79 tipul 5.2; Riha 1994, p. 101 sqq., Pl. 18-22, Pl. 51, tipul 5.2; Cociș 2004, p. 78 sqq.

⁷¹ Cf. Kropotov 2010, p. 264-265, 273, 276-279, forma 2, Fig. 77/II cu toată bibliografia și descoperirile cunoscute.

⁷² Cf. Rustoiu 1997, p. 60, Fig. 71/1-4.

⁷³ Skripkin 1990, p. 109, Fig. 38/31, 33; Medvedev 1990, p. 68, 87, Fig. 27/6; Kostenko 1993, p. 78, 81, 105, Fig. 24/22, 26/22; Simonenko 2008, p. 65, cat. nr. 67.1, 68.1, Pl. 52/2, 55/5; Bărcă, Symonenko 2009, p. 157, Fig. 58/8; Bărcă 2011, p. 10-11, Fig. 1/8.

⁷⁴ Feugère 1985, p. 306.

⁷⁵ Cf. Böhme 1972, p. 11; Ettliger 1973, p. 29, 93-96, tipul 29-30; Feugère 1985, p. 323-324; Riha 1979, p. 114-115; Riha 1994, p. 101 sqq.; Rustoiu 1997, p. 60.

⁷⁶ Cf. Cociș 2004, p. 78.

⁷⁷ Puzdrovskij 2007, p. 174.

⁷⁸ Cf. Trejster 1993, p. 59-60; Novichenkova 2000, p. 160-161, Fig. 6/1-5.

mediul geto-dacic⁷⁹, dar și în cel barbar din Asia Centrală⁸⁰. În nordul Mării Negre și în teritoriile de la est de Don și Marea Azov, fibulele acestui tip provin cu precădere din morminte din a doua jumătate a sec. I – începutul sec. II p.Chr.⁸¹.

Așadar, și în cazul M 17 de la Szeged – *Felsőpusztaszer*, se poate conchide că acesta se datează pe baza fibulei, dar și a întregului inventar compus din mai multe tipuri de mărgelă, un bol ceramic modelat la roată, dar și două brățări din bronz, cu capetele petrecute și înfășurate⁸², cândva în a doua jumătate/ultima treime a sec. I p.Chr.

Fibula fragmentară din M 140 de la Füzesabony - *Kastély-dűlő I* (Fig. 6/5) aparține tipului de fibule puternic profilate, executate dintr-o singură bucată de metal, ce au resortul bilateral format din 6-8 spire, iar coarda exterioară înaltă și susținută de un cârlig. Arcul este lățit în partea dinspre resort și este ornamentat cu un nod. Piciorul prezintă la capăt un buton, iar portagrafa de formă dreptunghiulară este plină. Sunt realizate din bronz și, foarte rar, din argint⁸³.

Astfel de fibule puternic profilate s-au format, la fel ca și cele de tipul Almgren 67 și 68⁸⁴, în zona de sud și de est a Alpilor, de unde s-au răspândit cu precădere în provinciile romane Noricum, Pannonia și Moesia⁸⁵, dar și în afara granițelor Imperiului Roman⁸⁶. Piese aparținând acestui tip sunt foarte frecvent întâlnite pe teritoriul Daciei preromane, dar mai ales în așezările din bazinul Siretului (Brad, Răcătău, Poiana)⁸⁷. Numărul extrem de mare al lor în această parte a teritoriului locuit de geto-daci se explică prin existența atelierului ce producea astfel de fibule, în a doua jumătate a sec. I p.Chr., în așezarea de la Poiana⁸⁸. Sunt prezente fibulele de acest tip și într-o serie de morminte sarmatice

⁷⁹ Rustoiu 1997, p. 60.

⁸⁰ Cf. Litvinskij 1967, p. 31, 32; Oboldueva 1988, p. 166, Fig. 4/11.

⁸¹ Cf. Kropotov 2010, p. 264-265, 273, 276-279, forma 2, Fig. 77/II.

⁸² Párducz 1941, p. 53, Pl. XIV/6a-b.

⁸³ Vezi pentru fibulele de acest tip Almgren 1923, p. 37, tipul 69; Bojović 1983, p. 31-35, tipul 9 varianta 3; Rustoiu 1997, p. 52, Fig. 58, 59/1-5, tipul 19c; Cociș 2004, p. 49, Pl. VI/78-82, 84-90, tipurile 8a1c1 și 8a1c2.

⁸⁴ Cf. Kossack 1962, p. 125-126.

⁸⁵ Cf. Almgren 1923, p. 37, 108; Patek 1942, p. 93-94; Košćević 1980, p. 20-24; Bojović 1983, p. 34.

⁸⁶ Cf. Almgren 1923, p. 37, 108; Ambroz 1966, p. 36; Peškař 1972, p. 79; Rustoiu 1997, p. 52-53, tipul 19c.

⁸⁷ Cf. Rustoiu 1997, p. 52-53, Fig. 58, 59/1-5; Teodor, Țau 1996, Fig. 16/1, 3-15, 17/1-9, 11-15, 17, 18/1-5, 8, 16-19, 19/1, 5-7, 10-20.

⁸⁸ Rustoiu 1997, p. 20-21, 52-53.

din spațiul nord-pontic⁸⁹ din a doua jumătate a sec. I – începutul sec. al II-lea p.Chr.

Răspândirea acestor fibule pe spații largi permite ca acestea să fie considerate, alături de alte categorii de piese, așa cum bine a menționat M. Babeș⁹⁰, artefacte *supranaționale*.

Din punct de vedere cronologic, fibulele acestui tip se datează în sec. I p. Chr., fiind utilizate cu precădere în a doua parte a sa⁹¹. Rareori, unele exemplare se întâlnesc și la începutul sec. al II-lea p.Chr. O dovadă în acest sens sunt descoperirile de astfel de fibule în nivelele traianice din Dacia romană⁹².

În ceea ce privește M 140 de la Füzesabony - *Kastély-dűlő* I, trebuie menționat că acesta este parte a unui grup de morminte⁹³ care au în inventar o serie de artefacte caracteristice așa-numitului *orizont de aur*, la care se mai adaugă brățări, oglinzi, mărgelile, fusaiole și vase ceramice, care indică o datare a acestui grup de morminte cândva la sfârșitul sec. I - începutul sec. al II-lea p.Chr.⁹⁴.

Celelalte două fibule puternic profilate ce provin din M 20 de la Szeged - *Felsőpusztaszer* (Fig. 15/1) și Örvény - *Seres szőlő* (Fig. 9/3) sunt executate dintr-o singură bucată de metal și au resortul bilateral format din opt spire și coardă exterioară, susținută de un cârlig. Arcul este ornamentat cu două noduri: unul se află spre capul său, iar celălalt desparte arcul de picior. Acesta din urmă este aproximativ dreptunghiular în secțiune, având un buton la capăt. Portagrafa este trapezoidală.

Fibulele acestui tip sunt de proveniență sud-dunăreană și au fost răspândite mai ales în Moesia⁹⁵, dar se întâlnesc frecvent atât în Pannonia⁹⁶, cât

⁸⁹ T 5 M 2 de la Bădragii Noi (Bărcă 2005, p. 129, Fig. 4/4; Bărcă 2006, p. 128, 274, Fig. 3/2, 171/4; Bărcă, Symonenko 2009, p. 159, Fig. 59/6; Bărcă 2011, p. 16, Fig. 2/6), T 29 M 1 de la Gordievka (Bărcă 2005, p. 129; Bărcă 2006, p. 128, 315, Fig. 59/1; Bărcă, Symonenko 2009, p. 159, Fig. 59/5; Bărcă 2011, p. 16, Fig. 2/5; Simonenko 2008, 78, cat. nr. 115, Pl. 126/6; Simonenko 2011, p. 24, Fig. 10/13), Hrușca (Grosu 1986, p. 259, Fig. 1/23; Grosu 1990, p. 53, Fig. 16D/3; Grosu 1995, Fig. 14/23; Bărcă 2005, p. 129, Fig. 3/13; Bărcă 2006, p. 128, 320, Fig. 65/23, 170/13; Bărcă, Symonenko 2009, p. 159, Fig. 59/7; Bărcă 2011, p. 16, Fig. 2/7), T 2 M 2 de la Porogi (Simonenko, Lobaj 1991, p. 32-33, Fig. 20/3; Simonenko 2008, p. 79, cat. nr. 118, Pl. 133/12; Simonenko 2011, 24, Fig. 10/14; Bărcă 2005, p. 129, Fig. 3/14; Bărcă 2006, p. 128, 320, Fig. 108/2, 170/14; Bărcă, Symonenko 2009, p. 159, Fig. 59/8; Bărcă 2011, p. 16, Fig. 2/8).

⁹⁰ Babeș 1999, p. 230.

⁹¹ Peškař 1972, p. 79-80; Bojović 1983, p. 34; Gugl 1995, p. 13-15.

⁹² Cf. Cociș 2004, p. 49, tipurile 8a1c1 și 8a1c2.

⁹³ Cf. Farkas 2000.

⁹⁴ Această datare a fost susținută și de către Csilla Farkas (Farkas 1998, p. 78), care nu exclude și o datare la cumpăna sec. I-II p.Chr. sau doar începutul sec. II p. Chr. (Farkas 2000, p. 28).

⁹⁵ Cf. Bojović 1983, p. 42, tipul 11, varianta 2, Pl. XIII-XIV.

⁹⁶ Patek 1942, p. 112, Pl. XXII/1; Košćević 1980, p. 24, tipul 12, Pl. XIX/136-140.

și în provincia Dacia⁹⁷. Astfel de fibule nu lipsesc nici în spațiul nord-pontic⁹⁸ și pe limesul germanic⁹⁹. Sunt cunoscute fibule de acest tip și în câteva morminte sarmatice din spațiul nord-pontic (Butești¹⁰⁰, Vasil'evka¹⁰¹, T 2 M 1 de la Chuguno-Krepinka¹⁰²). Exemplarele de la Butești și Vasil'evka sunt importuri din mediul roman, unde astfel de fibule au fost utilizate cu precădere, și se datează la finele sec. I – începutul sec. al II-lea p.Chr. În ceea ce privește fibula din fier de la Chuguno-Krepinka¹⁰³, este posibil ca aceasta să fie un produs al unui atelier din *barbaricum*¹⁰⁴.

Fibulele acestui tip din mormintele de la Szeged - *Felsőpusztaszer* și Örvény - *Seres szőlő* aparțin tipului 6b2 în clasificarea tipologică a lui S. Cociș¹⁰⁵.

Se consideră că fibulele acestui tip apar în a doua jumătate a sec. I p.Chr.¹⁰⁶ și că sunt utilizate intens și în prima jumătate a sec. al II-lea p.Chr.¹⁰⁷. În urma analizei fibulelor de acest tip din Dacia romană, s-a constatat că ele apar, alături de cele fără piciorul ornamentat, în siturile bine datate doar în nivelul traianic, fapt ce indică că acestea sunt în uz doar până la începutul sec. al II-lea p.Chr.¹⁰⁸.

Mormântul nr. 20 de la Szeged - *Felsőpusztaszer*¹⁰⁹ face parte din cadrul aceleiași necropole cu mormântul nr. 17, care avea în inventar fibulă de tip

⁹⁷ Cociș 2004, p. 42-44, tipurile 6a1, 6a2, 6b1, 6b2, Pl. II/19-24, III/25-39.

⁹⁸ Ambroz 1966, p. 40, Pl.8/1-2.

⁹⁹ Böhme 1972, p. 19, Pl. II/46.

¹⁰⁰ Grosu 1983, p. 38, Fig. II/8; Grosu 1990, p. 63, Fig. 20V/1; Bărcă 2005, p. 131, Fig. 4/3; Bărcă 2006, p. 130, 300, Fig. 171/3; Bărcă, Symonenko 2009, p. 160-161, Fig. 59/12; Bărcă 2011, p. 18-19, Fig. 2/12. Piesa de la Butești aparține tipului 6a1 în clasificarea tipologică a lui S. Cociș (Cociș 2004, p. 43).

¹⁰¹ Bărcă, Symonenko 2009, p. 160-161; Bărcă 2011, p. 18-19. Piesa de la Vasil'evka aparține tipului 6b1 în clasificarea tipologică a lui S. Cociș (Cociș 2004, p. 43).

¹⁰² Simonenko 2008, p. 66, cat. nr. 70.8b, Pl. 63/8; Simonenko 2011, p. 171, cat. nr. 5.8b; Bărcă, Symonenko 2009, p. 160-161; Bărcă 2011, p. 18-19. Vezi și la Bărcă 2021, p. 207-208. Piesa din fier de la Chuguno-Krepinka aparține tipului 6b2 în clasificarea tipologică a lui S. Cociș (Cociș 2004, 43, Pl. III/31, 33, 35-39, cat. nr. 31-39).

¹⁰³ Pentru bogatul mobilier funerar al mormântului de la Chuguno-Krepinka, care indică o datare a mormântului cândva în primul sfert al sec. II p.Chr., vezi Simonenko 2008, p. 65-66, Pl. 56-66/1; Simonenko 2011, p. 168-172, cat. nr. 5.

¹⁰⁴ Ținând cont de datarea artefactelor din cadrul mormântului de la Chuguno-Krepinka, considerăm că acesta se încadrează cronologic, așa cum am mai menționat recent (Bărcă 2020, p. 84; Bărcă 2021, p. 208-209), cândva în prima jumătate a sec. II p.Chr., mai către sfârșitul acestui interval cronologic, probabil în al doilea sfert al acestuia.

¹⁰⁵ Cociș 2004, p. 43.

¹⁰⁶ Cociș 2004, p. 43.

¹⁰⁷ Böhme 1972, p. 13; Bojović 1983, p. 42.

¹⁰⁸ Cociș 2004, p. 43-44.

¹⁰⁹ Párducz 1941, p. 53, Pl. XV/4a-b.

Aucissa¹¹⁰. Fibula de la Örvény - *Seres szőlő*¹¹¹ a fost descoperită împreună cu o serie de artefacte (un pandantiv lunular din aur, o brățară din bronz, mai multe tipuri de mărgel, o oglindă discoidală cu marginea perforată, patru verigi cu noduri, doi clopoței etc. (Fig. 9)¹¹², care indică, în opinia noastră, o datare a mormântului la sfârșitul sec. I – începutul sec. al II-lea p.Chr.

Fără a mai insista asupra altor descoperiri, ținem doar să mai menționăm că, în anumite situații, în apropierea acestor morminte bine databile, au fost descoperite și morminte cu inventar sărăcăcios, dar care conțin o serie de elemente care indică, la rândul lor, că ele formează un grup și că sunt din același interval cronologic. În orice caz este tot mai evident că și mormintele iazige timpurii cu inventar sărăcăcios și fără elemente care să permită o încadrare cronologică mai exactă a lor se datează mai degrabă în anii 50/60-70/80 decât în anii 20-50 p.Chr. Astfel, dacă se renunță la opinia așezării iazigilor în spațiul dintre Dunăre și Tisa în jurul anului 20 p.Chr. și se acceptă că aceștia și-au făcut apariția în această regiune în jurul anului 50 p.Chr., se poate constata că, printre numeroasele vestigii sarmatice publicate de-a lungul timpului, pot fi identificate și morminte ce se datează cândva în a doua jumătate/ultima treime a sec. I p.Chr.

De altfel, opinia așezării sarmaților iazigi în Câmpia Panonică în jurul anului 20 p.Chr. nu își găsește sprijin nici măcar în relatările autorilor din prima jumătate a sec. I p.Chr.¹¹³, chiar dacă la ora actuală unii cercetători mai afirmă că izvoarele scrise antice atestă apariția și prezența sarmaților iazigi în partea de nord a spațiului dintre Dunăre și Tisa, încă din prima parte a sec. I p.Chr.¹¹⁴.

Un exemplu în acest sens este Velleius Paterculus¹¹⁵, care, în a sa **Istorie romană**, scrisă în jurul anului 30 p.Chr. și în care relatează pe larg evenimentele din perioada lui Augustus și Tiberiu, nu menționează nimic despre așezarea sau prezența iazigilor la est de Pannonia. De altfel, nici Pomponius Mela, care a trăit în prima jumătate a sec. I p.Chr. și a alcătuit o **Descriere a Pământului** pe ținuturi, nu-i amintește pe sarmații iazigi în regiunea dintre Dunăre și Tisa. El relatează că

¹¹⁰ Párducz 1941, p. 53, Pl. XIV/6a-b.

¹¹¹ Kóhegyi 1984, p. 296; Vaday 1989, p. 77, 274, cat. nr. 330/2, Pl. 113/5, Fig. 12/8.

¹¹² Cf. Vaday 1989, p. 274, cat. nr. 330, Pl. 113-114.

¹¹³ Pentru relatările izvoarelor scrise antice care fac referire la localizarea sarmaților la sfârșitul sec. I a.Chr. - prima jumătate a sec. I p.Chr. vezi Bărcă 2006, p. 243 sqq.; Bărcă 2013; Bărcă, Symonenko 2009, p. 344 sqq.

¹¹⁴ Cf. Ishtvanovich, Kul'char 2000, p. 208; Ishtvanovich, Kul'char 2005, p. 335; Istvánovits, Kulcsár 2006, p. 207; Istvánovits, Kulcsár 2006a, p. 85-89; Istvánovits, Kulcsár 2017, p. 183-191, 214.

¹¹⁵ Marcus Velleius Paterculus (19 a.Chr. - 31 p.Chr.) a fost un timp tribun militar în Tracia și Macedonia, și l-a însoțit pe Tiberius în campaniile din Pannonia și Germania, iar în anul 15 p.Chr. a ocupat funcția de pretor.

sarmații stăpânesc ambele maluri ale Tanais-ului¹¹⁶ și că Sarmatia este mai lată în interior decât spre mare, fiind despărțită de apa Vistulei, întinzându-se în jos până la fluviul Istru¹¹⁷. Realitatea arheologică prezentată în rândurile de mai sus este susținută și de sursele antice scrise, care indică faptul că primii iazigi și-au făcut apariția în partea nordică a teritoriului dintre Dunăre și Tisa, probabil în jurul anului 50 p.Chr., dacă nu chiar în anul 50 p.Chr., cu ocazia evenimentelor din *regnum Vannianum*.

Potrivit lui Tacitus, în anul 50 p.Chr. iazigii l-au sprijinit cu cavaleria lor pe Vannius în lupta acestuia cu suebii¹¹⁸. În altă lucrare a aceluiași autor se relatează că Germania este separată de gali, reți și panoni prin fluviile Rin și Dunăre, de sarmați și de daci prin teama pe care o au aceștia unii față de alții¹¹⁹. Locuirea sarmaților iazigi în partea de nord a spațiului dintre Dunăre și Tisa în anii 60 și începutul anilor 70 p.Chr., este menționată și de către Pliniu cel Bătrân, care relatează că șesurile și câmpiile sunt stăpânite de sarmații iazigi, iar munții și pădurile de daci împinși de primii până la râul Pathissus (Tisa)¹²⁰. Prezența în al treilea sfert al sec. I p.Chr., a iazigilor în partea nordică a spațiului dintre Dunăre și Tisa este confirmată și de către Seneca, care a fost *pretor* și preceptor al tânărului împărat Nero, precum și o persoană foarte apropiată acestuia. De altfel, timp de opt ani Seneca va fi adevăratul conducător al Imperiului Roman – o perioadă de pace și prosperitate. În lucrarea sa *Quaestiones Naturales*, scrisă între anii 61-64 p.Chr., Seneca, referindu-se la granițele dintre oameni, ne relatează următoarele: „*Imperiul nostru să-i oprească pe daci de a trece Istrul și pe traci să-i țină închiși în Haemus; iar Eufratul să fie o barieră pentru parți; Dunărea să despartă teritoriile sarmaților de cele ale romanilor...*”¹²¹. Faptul că Seneca cunoștea foarte bine situația reală din acea perioadă rezultă din numeroase pasaje ale operei sale. Un exemplu în acest sens este cel din lucrarea sa *Thyestes*, în care sunt menționați pentru prima dată alanii¹²².

¹¹⁶ Pomponius Mela, *De Chorographia*, I, p. 115-116, *apud* Latyshev 1904, p. 119. Vezi și la Rostovtsev 1925, p. 98-99.

¹¹⁷ Pomponius Mela, *De Chorographia*, III, 4, 33-34, *apud* FHDP I, p. 390, 392.

¹¹⁸ Tacitus, *Annales* XII, 29-30. Prezența iazigilor în cadrul armatei lui Vannius, ce au servit ca mercenari în cadrul acesteia, nu constituie însă o dovadă a locuirii lor în partea nordică a interfluviului Dunăre-Tisa, mai ales că sarmații au participat ca mercenari la diferite conflicte militare în regiuni situate la distanțe notabile de locul unde locuiau (Pentru câteva exemple în acest sens vezi Strabo VII, 3, 17; Appian, *Mithridates*, 69, 293, *apud* FHDP I, p. 572; Tacitus, *Annales*, VI, 33, 1-3; Tacitus, *Historiae* III, 5, 1).

¹¹⁹ Tacitus, *Germania*, 1, 1.

¹²⁰ Plinius IV, 80.

¹²¹ Seneca, *Quaestiones Naturales*, Prefață 9, *apud* FHDP I, p. 368-369 (O quam ridiculi sunt mortalium termini! Ultra Histrium Dacos <nostrum> arceat imperium, Haemo Thraces includat, Parthis abstet Euphrates, Danuvius Sarmatica ac Romana disterminet...”).

¹²² Seneca, *Thyestes*, 629-630, *apud* FHDP I, p. 370, 371 („...*Hister fugam praebens Alanis...*”).

O dovadă indirectă că sarmații sunt prezenți în acest spațiu la începutul anilor 60 p.Chr. o avem în opera lui Lucan (39-65 p.Chr.), nepotul lui Seneca și persoană cu mare trecere la curtea împăratului Nero. În unul din pasajele epopeii *Pharsalia* menționează: „*Zei ne-au ferit; pe țărmurile Lațului, Răsăritul furios nu s-a așezat încă, iar sarmatul sprinten, întovărășit cu panoni, n-a năvălit și nici geții amestecați cu daci*”¹²³.

A. Mócsy considera relatarea lui Lucan ca fiind o dovadă a apariției timpurii a sarmaților la Dunărea de Mijloc și că sarmații au putut fi în relații cu panonii doar dacă pătrunseseră pe teritoriile din regiunea Dunării de Mijloc¹²⁴. Pe baza faptului că opera *Pharsalia* este dedicată descrierii războiului civil dintre Cezar și Pompei, cercetătorul maghiar consideră că această relatare aparține perioadei timpurii. Judecând după logica lui A. Mócsy, sarmații au putut pătrunde în Câmpia Panonică la începutul sec. I p.Chr. Din păcate însă, opinia lui A. Mócsy este de contestat din simplul motiv că Lucan, ca și alți autori antici, a introdus în opera în care relata evenimente mai vechi, și realități din perioada în care a trăit. Acest fapt rezultă și din informațiile furnizate în *Pharsalia*, unde, printre altele, în unul din pasaje, Lucan îi menționează pe veșnic războinicii alani la porțile Caspiei¹²⁵, în legătură cu campania lui Pompei în Transcaucazia (anii 60 a.Chr.), adică în Europa de Est, unde se știe că aceștia își fac apariția, cel mai probabil, doar cândva în prima jumătate a sec. I p.Chr. Alanii sunt menționați de Lucan și într-un alt pasaj din *Pharsalia*, atunci când descrie întâmplările lui Cezar în Egipt¹²⁶. Nu în ultimul rând, trebuie spus că, dacă am da crezare *ad litteram* pasajului unde sunt menționați sarmații, atunci ar trebui să admitem o prezență a acestora în interfluviul Tisa-Dunăre, înainte ca teritoriile locuite de panoni să fie cucerite de romani, ceea ce este, în opinia noastră, ceva ireal și nu are niciun suport.

Apariția etnonimelor *sarmați* și *alani* în opera lui Lucan, poate fi explicată prin faptul că aceasta nu este un tratat istoric ci o operă literară, evident bazată pe evenimente istorice. Fiind o operă literară, Lucan putea să se abată cu ușurință de la anumite fapte și să acorde o atenție sporită altora, introducând episoade din poeme, personaje sau populații ce nu aveau legătură cu realitatea evenimentelor relatate. Un exemplu în acest sens este și pasajul în care Lucan menționează discursul lui Cicero către Pompei înainte de începutul bătăliei de la Pharsalos (48 a.Chr.)¹²⁷, deși se știe că Cicero nu s-a aflat pe acel câmp de luptă. Introducerea sarmaților și alanilor, dușmani reali și puternici

¹²³ Lucan, *Pharsalia*, III, 93-95, *apud* FHDP I, 376-377 („*Di melius quod non Latias eous in oras nunc furor incubuit nec iuncto Sarmata velox Pannonio Dacisque Getes admixtus...*”).

¹²⁴ Mócsy 1977, p. 440.

¹²⁵ Lucan, *Pharsalia*, VIII, 215-225, *apud* Latyshev 1949a, p. 324-325.

¹²⁶ Lucan, *Pharsalia*, X, 450-455, *apud* Latyshev 1949a, p. 324-325.

¹²⁷ Lucan, *Pharsalia*, VII, 60-85, *apud* Latyshev 1949a, p. 324-325.

pentru Imperiul Roman în perioada în care a trăit Lucan, în relatările unor evenimente mai vechi, indică în opinia noastră respectul pentru aceștia, dar și pericolul ce-l reprezentau pentru Imperiul Roman la începutul anilor 60 p.Chr., când a fost scrisă *Pharsalia*. De asemenea, nu trebuie uitat faptul că Lucan a căutat să înfățișeze în culori cât mai frumoase personalitatea lui Pompei, fapt ce poate explica, o dată în plus, referirile la anumite populații barbare din sec. I p.Chr. în paginile epopeii.

Faptul că Lucan cunoștea foarte bine realitățile rezultă și dintr-o altă lucrare a sa, unde, printre multe alte stări de fapte din acea perioadă, ne relatează că alanii trăiesc dincolo de Dunăre¹²⁸.

Prezența sarmaților iazigi în anii 60 p.Chr. este confirmată și de Tacitus, din opera căruia aflăm că în anul 69 p.Chr., după înfrângerea sarmaților roxolani care invadaseră Moesia¹²⁹, guvernatorul provinciei M. Aponius Saturninus fusese chemat cu armata din Moesia în Italia pentru sprijinirea forțelor lui Vespasian care luptau împotriva lui Vitellius¹³⁰. Pentru ca provinciile rămase fără destulă armată să nu fie expuse atacurilor neamurilor barbare, conducătorii sarmaților iazigi au fost cooptați să lupte alături de romani. Căpeteniile iazige au oferit romanilor și sprijinul luptătorilor de rând, dar și performanța lor cavalerie, în care stă toată puterea lor. Acest serviciu a fost însă refuzat de către romani, de teama ca nu cumva ei să profite de discordiile interne ale romanilor în scopul lor sau să încalce înțelegerea pentru o recompensă mai mare oferită de tabăra adversă¹³¹. Nu în ultimul rând, trebuie menționat că, pentru securitatea provinciilor de la Dunărea de Mijloc, M. Aponius Saturninus și-a asigurat și sprijinul suebilor¹³².

Locuirea în partea nordică a spațiului dintre Dunăre și Tisa, ca și rolul crescând al sarmaților iazigi în regiune, sunt confirmate și de implicarea lor în conflictul cu romanii din anul 89 p.Chr., când au venit în sprijinul suebilor¹³³. În anul 92 p.Chr., a avut loc un atac violent al iazigilor asupra Pannoniei, care s-a soldat cu masacrarea legiunii *XXI Rapax*¹³⁴. Datorită intervenției rapide a armatei

¹²⁸ Lucan, *Scholia Varia*, VIII, 223, *apud* Latyshev 1949a, p. 334.

¹²⁹ Tacitus, *Historiae* I, 79. În iarna anilor 67/68 p.Chr. sarmații roxolani trec Dunărea și măcelăresc două cohorte romane, iar în iarna următoare, profitând de războiul civil de la Roma, după moartea lui Nero, sarmații roxolani, în număr de 9000 de călăreți, jefuiesc Moesia.

¹³⁰ Tacitus, *Historiae* III, 5, 1.

¹³¹ Tacitus, *Historiae* III, 5, 1. Pe baza acestei relatări din opera lui Tacitus s-a considerat că în anul 69 p.Chr. este prima mențiune a recunoașterii de către sarmații iazigi a suzeranității romane (Syme 1971, p. 148).

¹³² Tacitus, *Istoriei* III, 5, 1.

¹³³ Cassius Dio LXVII, 5, 2. În *Bellum Suebicum item Sarmaticum* au luptat vexilații din cinci legiuni (Strobel 1989, p. 104).

¹³⁴ Suetonius, *Domitianus*, 6, 1. Cf. Mócsy 1974, p. 84-85; Strobel 1989, p. 100.

romane în fruntea căreia se afla Domițian, situația s-a ameliorat, iar iazigii au fost înfrânți în același an¹³⁵.

Așadar, sosirea primului grup de sarmați în partea nordică a teritoriului dintre Dunăre și Tisa, care a jucat un rol secundar în zonă, a fost urmată, cel mai probabil, până spre sfârșitul anilor 70 - începutul anilor 80 ai sec. I p.Chr. de alte câteva valuri de pătrundere a sarmaților în spațiul dintre Dunăre și Tisa. Mutarea tribului iazig *principal* în partea nordică a interfluviului Tisa-Dunăre a avut loc, cel mai probabil, ca rezultat al presiunii noilor triburi sarmatice venite din est în spațiul nord și nord-vest pontic în anii 50-60 p.Chr. O cauză secundară care a avut o mică contribuție la plecarea principalului trib iazig din spațiul nord-vest pontic, a putut fi situația politico-militară tensionată din acea regiune și noua politică de frontieră la Dunărea de Jos a lui Vespasian, soldată cu fixarea unei linii de demarcație mai clare pe Dunăre, între Moesia și *Barbaricum*¹³⁶, ce a avut ca rezultat și un control mai eficient al *spațiului de siguranță* nord-dunărean. De asemenea nu poate fi exclus nici faptul ca la mutarea *totală* a iazigilor în interfluviul Tisa-Dunăre un rol secundar să fi avut și romanii, care ținând cont de episodul Vannius și creșterea puterii dacilor, să fi încurajat din rațiuni politico-militare așezarea iazigilor în spațiul dintre Dunăre și Tisa. Nu în ultimul rând trebuie menționat că într-o primă fază, ei s-au așezat cu precădere în partea nordică a regiunii dintre Dunăre și Tisa, fapt dovedit de către descoperirile arheologice atribuite sarmaților iazigi, care se concentrează în teritoriul amintit, dar și de izvoarele literare antice ce îi menționează în acea perioadă în spațiul pomenit sau în legătură cu populațiile limitrofe din nord¹³⁷.

Așezarea iazigilor în Câmpia Panonică a dus la modificări ale situației politico-militare din regiune și a *asigurat* lumii romane existența la granițele sale de la Dunărea de Mijloc a unui vecin, care și-a făcut simțită prezența din plin pentru o lungă perioadă de timp.

În sprijinul afirmațiilor făcute în rândurile de mai sus vin, în opinia noastră, descoperirile atribuite așa-numitului *orizont de aur*¹³⁸ (Fig. 18).

Artefactele din cadrul acestor descoperiri indică faptul că ele au fost parte a unor morminte de femei, reprezentante ale păturii sociale avute a societății sarmate, care au făcut parte din grupul de sarmați care au venit în Câmpia Panonică din teritoriile nord-vest pontice, cândva în a doua jumătate a sec. I p.Chr., probabil mai către finele acestuia.

¹³⁵ Suetonius, *Domitianus*, 6, 1. Împotriva marcomanilor și quazilor Imperiul Roman a mai trebuit să poarte un război. Acesta a avut loc în anul 97 p.Chr., pe vremea domniei lui Nerva, și s-a soldat cu victoria romanilor (Cf. Strobel 1989, p. 104 sqq.).

¹³⁶ Opreanu 1998, p. 34.

¹³⁷ Cf. Tacitus, *Germania*, 43.

¹³⁸ Pentru tipurile de piese din cadrul descoperirilor atribuite acestui orizont, vezi Kőhegyi 1984; Vaday 1984; Vaday *et alii* 1989, p. 110-111; Farkas 2000; Ishtvanovich, Kul'char 2005; Istvánovits, Kulcsár 2006; Istvánovits, Kulcsár 2013.

Aceste morminte se caracterizează prin prezența, în cadrul lor, a unor categorii de obiecte de podoabă din aur, precum: cercei ornamentați cu două-patru grupe de granule (trei la bază și una în centru), cercei inelari ornamentați cu două-trei grupe de granule și două-trei monturi circulare în care a fost încastrată sticlă sau piatră semiprețioasă (Fig. 7/1-2; 12/20; 13/20), cercei decorați pe aproape toată suprafața cu cerculețe din sârmă (Fig. 14/46-47), colane (*torques*) din bară torsionată (Fig. 4/5; 7/7; 11/6), coliere formate din piese tubulare din foiță de aur (Fig. 1/7-13; 2/1-8; 3/2; 7/4; 10/13, 18; 14/25-29, 63-69), pandantive lunulare (Fig. 1/1; 2/1, 11; 3/1; 7/3; 9/1; 10/3; 12/23; 13/23; 15/5), aplici vestimentare de diferite forme, realizate din foiță de aur, ce au fost cusute pe haine (Fig. 5/3-4; 12/1-18; 13/1-18; 14/2-24, 30-45, 48-56; 15/4), la care se mai adaugă mărgelile (Fig. 1/14-20; 3/3-4; 4/3-5; 5/5, 8-9, 11-12; 6/2-5; 8/1-11; 9/8; 10/5-10; 12/25-31; 13/24-30), unele din pietre semiprețioase, precum și diverse tipuri de pandantive (Fig. 1/2-6; 2/9-10, 12-14; 4/1-2; 10/1-2). Uneori, în cadrul unor astfel de morminte, au mai fost găsite brățări (Fig. 7/6; 9/6; 10/12; 13/34), oglinzi (Fig. 5/6; 7/5; 9/7; 13/33), fibule (Fig. 4/7; 6/5; 9/3; 11/4) sau inele.

Cea mai recentă descoperire ce face parte din cadrul acestui grup este mormântul M 7/2005 de la Sânnicolau Mare - *Seliște* (jud. Timiș, România)¹³⁹. În inventarul acestui mormânt de femeie se numărau și șapte piese tubulare din foiță subțire de aur, ornamentate cu caneluri transversale (Fig. 1/7-13; 2/2-8), cinci pandantive în formă de lacrimă din aur (Fig. 1/2-6; 2/9-10, 12-14), un pandantiv lunular din aur (Fig. 1/1; 2/11).

Piese tubulare realizate prin răsucire din foiță de aur, pandantivele în formă de lacrimă și pandantivul lunular sunt piese ce compun un colier. Piese tubulare din foiță de aur erau intercalate de cele cinci pandantive în formă de lacrimă, iar în partea centrală a colierului, între două piese tubulare, era prins pandantivul lunular (Fig. 2/1).

În urma analizei contextelor de descoperire a astfel de piese tubulare din foiță de aur cu suprafața canelată sau lisă, se poate constata că acestea au fost fie parte a unor coliere mai complexe (asociate atât cu pandantive din aur de diferite tipuri, cât și cu mărgelile din pietre semiprețioase), fie au fost cusute pe haine, alături de diferite tipuri de aplici vestimentare realizate din foiță din aur.

În legătură, trebuie menționat că piesele de acest tip au devenit parte importantă a unor podoabe, încă din perioada elenistică târzie, în rândul populațiilor locale din anumite regiuni din nordul Mării Negre (Crimeea, regiunea Kuban)¹⁴⁰ și utilizate masiv în primele două secole p.Chr., atât în orașele grecești, cât și în

¹³⁹ Pentru toate informațiile legate de acest mormânt vezi Bejan *et alii* 2011, p. 164-168, Fig. 8-9; Pl. I-IV.

¹⁴⁰ Vezi Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 67-68 cu toată bibliografia.

mediul barbar din nordul Mării Negre, regiunea Kuban, bazinul Donului și regiunea Volgăi de Jos¹⁴¹.

În mediul sarmatic nord-vest pontic, piese tubulare realizate din foiță subțire de aur, ornamentate cu caneluri transversale, precum cele de la Sânnicolau Mare - *Seliște* și alte descoperiri din Câmpia Panonică, au fost descoperite în mai multe morminte sarmatice (ex. Porogi T 2 M 1 și T 2 M 2¹⁴², Sokolova Mogila¹⁴³, Severinovka T 1 M 3¹⁴⁴ etc.). Cele din T 2 M 2 de la Porogi făceau parte din componența colierului, iar cele din mormântul din tumulul Sokolova Mogila erau cusute pe mânecile hainei defunctei. Pe baza bogatului inventar¹⁴⁵, caracteristic pentru mormintele din a doua jumătate a sec. I p.Chr., mormântul din tumulul Sokolova Mogila se datează, cel mai probabil, cândva în a doua jumătate a sec. I p.Chr. (posibil al treilea sfert sau chiar ultima treime a acestuia)¹⁴⁶. În a doua jumătate/ultimul sfert al sec. I p.Chr., se datează și bogatele morminte de la Porogi, dar și cel de la Severinovka. Astfel de piese tubulare din aur provin, alături de alte obiecte din aur, și din cadrul *tezaurului* de la Buzău¹⁴⁷, care se datează cândva în a doua jumătate/ultimul sfert al sec. I p.Chr.¹⁴⁸, dar pentru care nu poate fi exclusă nici o datare la sfârșitul sec. I sau începutul sec. al II-lea p.Chr.¹⁴⁹. Piese tubulare din foiță de aur cu suprafața canelată¹⁵⁰, dar și lisă¹⁵¹, se întâlnesc însă mult mai des în mormintele sarmatice din

¹⁴¹ Cf. Mordvintseva, Khabarova 2006, p. 17; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 67-68, 78-81.

¹⁴² Simonenko, Lobaj 1991, p. 26, 31, Fig. 14/7, 19/3-4, 4v; Bărcă 2006, p. 120, 350, 353, Fig. 106/3, 109/3-4, 179/35-36; Bărcă, Symonenko 2009, p. 154, Fig. 57/35-37.

¹⁴³ Kovpanenko 1986, p. 43, Fig. 39/2-3.

¹⁴⁴ Bărcă, Symonenko 2009, p. 154, Fig. 57/24; Simonenko 2008, p. 78, Pl. 127/5; Simonenko 2011, p. 241.

¹⁴⁵ Cf. Kovpanenko 1986.

¹⁴⁶ Kovpanenko 1986, p. 127 a datat mormântul în prima jumătate a sec. I p.Chr.

¹⁴⁷ Harhoiu 1993, p. 41, Fig. 1/13-15; Bărcă 2015, Fig. 4/5-7. În opinia noastră, piesele sunt o infimă parte a inventarului funerar al unui bogat mormânt de femeie ce face parte din grupul de morminte aristocratice din a doua jumătate a sec. I – începutul sec. II p.Chr. din spațiul nord-vest pontic. Opinia că piesele provin dintr-un mormânt de femeie a mai fost exprimată de R. Harhoiu (Harhoiu 1993, p. 45) și Gh. Bichir (Bichir 1996, p. 301-302).

¹⁴⁸ Bărcă 2006, p. 108; Bărcă, Symonenko 2009, p. 144.

¹⁴⁹ V. Mordvintseva și M. Trejster au datat piesele de la Buzău la mijlocul și al treilea sfert al sec. I p.Chr. (Mordvintseva, Trejster 2007, II, p. 115-116), iar Gh. Bichir în prima jumătate a sec. II p.Chr. (Bichir 1996, p. 301-302).

¹⁵⁰ Vezi în acest sens: Raev 1986, Pl. 42/5; Miroshina, Derzhavin 1988, p. 152, Fig. 5/27-29; Ilyukov 1986, p. 80, Pl. 71/5; Il'yukov, Vlaskin 1992, p. 52, 248, Fig. 10/13; Gushchina, Zasetskaya 1994, cat. nr. 51, 112, 228, 263/3, 292, 311, 396, 442, 481, 504, 509, Pl. 5/51, 12/112, 24/228, 27/263, 3, 31/292, 33/311, 45/396, 48/442, 50/481, 52/504, 509; Marchenko 1996, Fig. 44/7, 73/18, 106/10, 111/5, Maksimenko 1998, p. 119-120, Fig. 56/1-2, 5-6, 9, 16-17, 19; Mordvintseva, Khabarova 2006, p. 17, nota 40, cat. nr. 36, 37, 84, 87, 102, 107, 111, 155, 227; Marčenko, Limberis 2008, Pl. 43/7, 57/8, 68/6, 73/6, 74/1, 75/2, 80/1.

¹⁵¹ Pentru descoperirile de piese tubulare din foiță de aur cu suprafața lisă din mediul sarmatic din întregul spațiu locuit de aceștia, vezi: Leahu, Trohani 1979, p. 134, Fig. 6/1-2; Kovpanenko 1986, p.

regiunea Kuban și bazinele Donului și Volgăi de Jos, de unde, de altfel, au și ajuns în spațiul nord-pontic de la vest de Don, ca urmare a pătrunderii și așezării unor grupuri de sarmați veniți din regiunile de la est de acest fluviu, începând cu mijlocul sec. I p.Chr.¹⁵².

Adeseori, acestea au fost descoperite în cadrul mormintelor, în asocieri cu alte categorii de piese de podoabă și vestimentație din aur (aplici vestimentare de diferite forme, cercei, brățări, pandantive de diferite tipuri, colane, coliere). Deși în multe cazuri mormintele în cadrul cărora au fost descoperite astfel de piese tubulare din foiță de aur au fost jefuite, artefactele de valoare găsite în cadrul acestora (vase din argint și bronz, piese de podoabă aparținând unor tipuri rar întâlnite etc.) permit să se susțină statutul social ridicat al defuncților și că au aparținut păturii mai avute a societății sarmate. Interesant de remarcat este și faptul că majoritatea acestor piese tubulare realizate prin răsucire din foiță de aur cu suprafața lisă sau canelată provine din morminte sarmatice care datează din sec. I p.Chr., cu precădere în a doua jumătate a acestuia¹⁵³, dar se întâlnește rareori și în morminte din sec. al II-lea p.Chr. În sec. I-II p.Chr., piese tubulare din foiță de aur ce au suprafața canelată¹⁵⁴ sau lisă¹⁵⁵ sunt o prezență frecventă și printre obiectele de podoabă din orașele grecești de pe litoralul nordic al Mării Negre, dar și din mediul sciților târzii din Crimeea.

În mediul sarmatic din Câmpia Panonică, astfel de piese tubulare din foiță de aur cu suprafața canelată au fost descoperite în mai multe puncte situate pe teritoriul Ungariei (Békéscsaba¹⁵⁶, regiunea Eger¹⁵⁷ (Fig. 15/25-29), Endrőd -

43, Fig. 39/1; Subbotin, Dzigovskij 1990, p. 17, Fig. 13/12-13; Il'yukov, Vlaskin 1992, p. 85, 248, Fig. 21/6; Bespalyj 1992, p. 178; Prokhorova, Guguiev 1992, p. 149, Fig. 8/11; Gushchina, Zasetkaya 1994, Pl. 24/228, 27/263, 3, 45/396; Maksimenko 1998, p. 119-120, Fig. 56/5, 7, 9, 15; Mordvintseva, Khabarova 2006, p. 17, cat. nr. 6, 30, 51, 57, 100, 197, 225; Brudiu 2003, p. 81, Fig. 50/1-16; Bărcă 2006, p. 120, 292, Fig. 27/14-15, 179/12-13; Bărcă 2015, Fig. 8/1-2; Simonenko 2008, p. 77, cat. nr. 108, Pl. 120/6; Marčenko, Limberis 2008, Pl. 57/8, 73/6, 63/2, 75/2; Bezuglov *et alii* 2009, p. 34, Fig. 16/2.

¹⁵² Atât realitățile arheologice cât și izvoarele literare ori epigrafice, asupra cărora nu ne vom opri în paginile acestui studiu, confirmă pentru a doua jumătate a sec. I p.Chr. pătrunderea și așezarea de noi grupuri de sarmați în spațiul nord și nord-vest pontic (Vezi în acest sens Simonenko 2003; Simonenko 2004; Simonenko, Lobaj 1991; Bărcă 2006; Bărcă 2012; Bărcă 2013; Bărcă 2013a; Bărcă 2015; Bărcă, Symonenko 2009).

¹⁵³ În câteva cazuri din regiunea Kuban și bazinul Volgăi de Jos, astfel de piese provin din morminte mai timpurii (Marčenko, Limberis 2008, cat. nr. 24, 30, Pl. 43/7, 57/8; Mordvintseva, Khabarova 2006, cat. nr. 84, 225).

¹⁵⁴ Pyatysheva 1956, Pl. XIII/8-11, 14, 18, 20; Bogdanova 1963, p. 104, Fig. 5/12; Shelov 1961, p. 29, Pl. XXXVI/3; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 78-81; Puzdrovskij 2007, p. 145-147, Fig. 110/12, 19, 111/15, 113/2-3, 115/9, 116/7, 117/11, 118/4, 119/9, Pl. 14/1, 16/5; Puzdrovskij, Zajcev 2004, Fig. 16/5.

¹⁵⁵ Vezi în acest sens la Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 78-81; Puzdrovskij 2007, p. 146, Fig. 114/3-4, Pl. 5/1; Puzdrovskij, Zajcev 2004, Fig. 3/4.

¹⁵⁶ Párducz 1941, p. 59, X/4-8.

Szujókereszt (M 17)¹⁵⁸, Ismeretlen¹⁵⁹, Kelebia - *Vermesjárás*¹⁶⁰, Kiskörös - *Vágóhídi dülő-Seregélyes* (M 7, M 17)¹⁶¹, Kiskunfélegyháza - *Kecskeméti út*¹⁶², Mezöcsát - *Kintelen szőlők*¹⁶³, Mezöcsát - *Hörcsögös* (M 56)¹⁶⁴ (Fig. 3/2), Nagykörű - *Marsó tanya*¹⁶⁵ (Fig. 10/13), Szolnok - *Szőlősi halom*¹⁶⁶, Szeged - *Csongrádi út* (M 24)¹⁶⁷, Tarnaméra - *Urak dülője* (M 4)¹⁶⁸, Tenk - *Homokbánya*¹⁶⁹ și Füzesabony - *Kastély-dülő I* (M 150)¹⁷⁰ (Fig. 7/4). Astfel de piese provin și din cadrul descoperirii de la Vârșand (România)¹⁷¹.

În multe cazuri, aceste piese tubulare din foiță de aur, parte a unor coliere, au fost descoperite împreună cu cercei și pandantive din aur, aplici vestimentare de diferite forme realizate din foiță de aur prin ștanțare, colane, mărgelile și mai rar fibule, inele sau oglinzi, unele dintre acestea având numeroase analogii în spațiul nord-pontic. În cadrul descoperirilor cu piese tubulare din foiță de aur cu suprafața canelată sau lisă din mediul sarmatic din Câmpia Panonică sunt și cazuri când au fost găsite piese singulare, pentru care nu cunoaștem analogii în mediul sarmatic de pe teritoriul Ungariei și nici din teritoriile nord-pontice locuite de aceștia. La o analiză atentă a artefactelor din cadrul acestor descoperiri sarmatice, se poate remarca că ele indică o datare a complexelor în intervalul cronologic cuprins între ultimul sfert/sfârșitul sec. I p.Chr. și începutul sec. al II-lea p.Chr. (probabil primele două decenii).

Pandantivul lunular (Fig. 1/1; 2/1, 11) de la Sânnicolau Mare - *Seliște* are mai degrabă aspectul unei *potcoave*, la fel ca și altele descoperite în diverse medii culturale din primele secole p.Chr. În cadrul pandantivelor lunulare, răspândite pe un teritoriu întins pe parcursul câtorva secole, se pot distinge mai multe variante și subvariante. Un alt aspect ce poate fi remarcat în legătură cu pandantivele lunulare este că unele dintre acestea au cadrul realizat prin turnare, bare din metal sau sunt tăiate din plăcuțe metalice. Unele dintre acestea au la capete sudate sfere, iar altele au capetele cu terminații circulare în plan ce au în

¹⁵⁷ Párducz 1941, Pl. XXXI/15-19; Kőhegyi 1984, p. 271-272, Pl. II/15-19.

¹⁵⁸ Vaday, Szóke 1983, p. 79, 82, Fig. 2/6-8.

¹⁵⁹ Kőhegyi 1984, p. 277, Pl. III/5-6.

¹⁶⁰ Vaday 1984, p. 175; Kőhegyi 1984, p. 284, Pl. IV/5-10.

¹⁶¹ Párducz 1941, p. 58, Pl. XXVIII/8, XXIX/5; Kőhegyi 1984, p. 314, Pl. X/6-8, 10.

¹⁶² Párducz 1941, p. 59, Pl. XXXI/62-68; Kőhegyi 1984, p. 286, Pl. VI/9-10.

¹⁶³ Vaday 1984, p. 175; Kőhegyi 1984, p. 292, Pl. VI/22-27.

¹⁶⁴ Vaday 1984, p. 169, 175, Pl. 4/4, 5/2; Istvánovits, Kulcsár 2006, p. 212, Fig. 1.

¹⁶⁵ Párducz 1941, p. 55, Pl. XXII/16-21; Vaday 1984, p. 175; Vaday 1989, p. 259, cat. nr. 214/8, Pl. 74/13; Kőhegyi 1984, p. 295.

¹⁶⁶ Vaday 1984, p. 175; Kőhegyi 1984, p. 301, Pl. VII/21-23.

¹⁶⁷ Kőhegyi 1984, p. 321, Pl. XII/3-4.

¹⁶⁸ Kőhegyi 1984, p. 326, Pl. XII/7, 24.

¹⁶⁹ Kőhegyi 1984, p. 303, Pl. VIII/4-5.

¹⁷⁰ Farkas 1998, p. 73, Pl. II/4; Farkas 2000, p. 17, Fig. 13/4.

¹⁷¹ Kőhegyi 1984, p. 274, Pl. II/48, 50-53; Dörner 1971, p. 688.

montură sticlă. Unele exemplare au uneori și părți din suprafața corpului ornamentată cu sticlă încastrată. Sunt și câteva cazuri în care mijlocul sau una din marginile cadrului sunt decorate cu sârmă perlată, așa cum este și în cazul piesei de la Sânnicolau Mare - *Seliște*.

Astfel de pandantive lunulare, care au mai degrabă aspectul unor *potcoave* și capetele foarte apropiate, au fost descoperite în mai multe morminte sarmatice din Câmpia Panonică. În cadrul acestei grupe de pandantive din spațiul menționat, se evidențiază mai multe exemplare care au în partea centrală un decor de formă triunghiulară, realizat dintr-o plăcuță separată și în care este încastrată sticlă, la fel ca la exemplarul de la Sânnicolau Mare - *Seliște*. Pandantivele similare sau foarte apropiate exemplarului din mormântul de la Sânnicolau Mare - *Seliște* provin dintr-o serie de descoperiri sarmatice de pe teritoriul actual al Ungariei (Békéscsaba¹⁷², Ismeretlen¹⁷³, Kiskunfélegyháza - *Kecskeméti út*¹⁷⁴ (Fig. 14/60), Kiskunmajsa - *Kuklás Jenő földje*¹⁷⁵ (Fig. 14/59), Szeged - *Csongrádi út*¹⁷⁶) și României (Vârșand¹⁷⁷).

Mult mai numeroase în mediul sarmatic din Câmpia Panonică sunt însă pandantivele lunulare simple, care au doar forma de potcoavă cu capetele sferice sau cu terminații circulare în plan ce au în montură sticlă. Astfel de piese au fost descoperite în regiunea Csongrád și Szentes¹⁷⁸, Dunakeszi - *Székesdülő*¹⁷⁹ (Fig. 12/22; 13/23), regiunea Eger¹⁸⁰ (Fig. 14/1), Füzesabony - *Kastély dűlő I* (M 150)¹⁸¹ (Fig. 7/3; 15/5), Kelebia - *Vermesjárás*¹⁸², Kelebia - *Vermesjárás* (M 1)¹⁸³, Kiskörös - *Vágóhídi-dűlő-Seregélyes* (M 7)¹⁸⁴, Kiskörös - *Vágóhídi-dűlő-Seregélyes* (M 17)¹⁸⁵, Kiskunfélegyháza - *Kecskeméti út*¹⁸⁶, Mezöcsát - *Hörcsögös* (M 56)¹⁸⁷ (Fig. 3/1), regiunea Monor¹⁸⁸, Nagykörű - *Marsó tanya*¹⁸⁹

¹⁷² Párducz 1941, p. 59, X/9.

¹⁷³ Kőhegyi 1984, p. 276, Pl. III/4.

¹⁷⁴ Párducz 1941, p. 59, Pl. XXXI/61; Kőhegyi 1984, p. 286, Pl. VI/2.

¹⁷⁵ Párducz 1941, p. 59, Pl. XXXI/57; Kőhegyi 1984, p. 290, Pl. VI/19.

¹⁷⁶ Kőhegyi 1984, p. 321, Pl. XII/5-6.

¹⁷⁷ Kőhegyi 1984, p. 274, Pl. II/49; Dörner 1971, p. 688.

¹⁷⁸ Kőhegyi 1984, p. 271, Pl. I/18. Din cadrul acestei descoperiri provine și un pandantiv lunulat ce are terminațiile ascuțite (Kőhegyi 1984, p. 270-271, Pl. I/17).

¹⁷⁹ Istvánovits, Kulcsár 2006, p. 215, Fig. 5; Kulcsár, Korom 2017, p. 90-91, Fig. 13/3; Korom 2018, p. 10-11, 14-15, Fig. 3/22, 4/23; Korom 2018a, p. 179-180, Fig. 3/22, 4/23.

¹⁸⁰ Párducz 1941, p. 59, Pl. XXXI/1; Kőhegyi 1984, p. 271, Pl. II/1.

¹⁸¹ Farkas 1998, p. 73-74, Pl. II/3; Farkas 2000, p. 17, Fig. 13/3.

¹⁸² Kőhegyi 1984, p. 279, 284. Pl. IV/12.

¹⁸³ Kőhegyi 1984, 279, 284. Pl. IV/11.

¹⁸⁴ Párducz 1941, p. 58, Pl. XXVIII/9; Kőhegyi 1984, p. 314, Pl. X/5.

¹⁸⁵ Párducz 1941, p. 58, Pl. XXIX/29; Kőhegyi 1984, p. 314, Pl. X/11.

¹⁸⁶ Kőhegyi 1984, p. 286, Pl. VI/1.

¹⁸⁷ Vaday 1984, p. 169, Pl. 2/2, 3/2, 4/1, 5/1.

¹⁸⁸ Kőhegyi 1984, 294, Pl. VII/3.

(Fig. 10/3), Örvény - *Seres szőlő*¹⁹⁰ (Fig. 9/1), Tápiószele - *Szumrák dülő* (M 53)¹⁹¹. O variantă aparte o reprezintă pandantivul lunular de la Tenk - *Homokbánya*¹⁹² (Fig. 15/6), realizat dintr-o plăcuță de aur al cărei corp este decorat prin lipire cu trei monturi umplute cu sticlă¹⁹³.

În multe cazuri, pandantivele lunulare din mediul sarmatic din Câmpia Panonică au fost descoperite, de la caz la caz, în asociere cu alte categorii de piese de podoabă și vestimentație cu precădere din aur (cercei, pandantive, aplici vestimentare de diferite forme realizate din foiță de aur prin ștanțare, colane, brățări și mai rar fibule), unele dintre acestea având analogii inclusiv în mediul sarmatic. În câteva situații în cadrul descoperirilor cu pandantive lunulare și alte piese de podoabă din aur se aflau și oglinzi (Füzesabony - *Kastély dülő* I (M 150)¹⁹⁴ (Fig. 7/5), Tarnaméra - *Urak dülője* (M 4)¹⁹⁵, Örvény - *Seres szőlő*¹⁹⁶ (Fig. 9/7), Endrőd - *Szujókereszt* (M 17)¹⁹⁷, Dunakeszi - *Székesdülő*¹⁹⁸ (Fig. 13/33). Exemplarele de tipul celora de la Füzesabony - *Kastély dülő* I, Tarnaméra - *Urak dülője* și Dunakeszi - *Székesdülő* sunt foarte populare în mediul sarmatic din spațiul dintre Carpații estici și Volga de Jos în sec. I p.Chr., dar se întâlnesc uneori în anumite zone locuite de sarmați și la începutul/prima jumătate a sec. II p.Chr.¹⁹⁹. Exemplarele din mormintele de la Örvény - *Seres*

¹⁸⁹ Párducz 1941, p. 55, Pl. XXII/22; Kőhegyi 1984, p. 295; Vaday 1989, p. 55, 259, cat. nr. 214/9, Pl. 74/3.

¹⁹⁰ Kőhegyi 1984, p. 296, Pl. VII/18; Vaday 1989, p. 274, cat. nr. 330/6, Pl. 113/1.

¹⁹¹ Kőhegyi 1984, p. 301.

¹⁹² Kőhegyi 1984, p. 303, Pl. VIII/1; Havassy 1998, p. 148, cat. nr. 7; Istvánovits, Kulcsár 2013, Fig. 3.

¹⁹³ Piese similare exemplarului de la Tenk - *Homokbánya* aparțin tipului de pandantive lunulare ce și-au făcut apariția în nordul Mării Negre încă din perioada elenistică (Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 72, II, p. 38, cat. nr. A104.1, 46, cat. nr. A134.1, 82, cat. nr. A254.2, III, Pl. 40/ A254.2; Dashevskaya 1991, p. 38, Pl. 69/14; Marchenko 1996, Fig. 77/13; Bărcă 2006a, p. 77, 218, Fig. 40/4, 60/14), dar au avut o largă utilizare și răspândire în sec. I - începutul sec. II p.Chr. (Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 94, II, p. 27, cat. nr. A66.11, 32, cat. nr. A80.2, 43, cat. nr. A115.1, 90, cat. nr. A288.2, 111, cat. nr. A371.1, 130, cat. nr. B37.1, 161, cat. nr. C/1.18.3, 166, cat. nr. D7.6, D7.6, III, Pl. 12/A115.1, 31/A115.1, 42/A288.2, 48/A371.1, 75/D7.5-D7.6, Harta 37; Dashevskaya 1991, p. 38, Pl. 69/15; Puzdrovskij 2007, Foto 1/7), fiind întâlnite și în afara spațiului nord-pontic (Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 94).

¹⁹⁴ Farkas 1998, p. 74, Pl. II/5.

¹⁹⁵ Kőhegyi 1984, p. 326, Pl. XIII/2.

¹⁹⁶ Kőhegyi 1984, p. 296; Vaday 1989, p. 126, 274, cat. nr. 330/1, Pl. 113/7.

¹⁹⁷ Vaday, Szőke 1983, p. 79, 82, Fig. 2/5.

¹⁹⁸ Kulcsár, Korom 2017, p. 90, Fig. 13/10; Korom 2018, p. 10, 22, Fig. 6/1; Korom 2018a, p. 176, 187-188, Fig. 6/1.

¹⁹⁹ Vezi pentru oglinzile acestui tip din mediul sarmatic din spațiul cuprins între Carpații Răsăriteni și bazinul Vogăi, Skripkin 1990, p. 93, 150, tipul 1.0, Fig. 34/1-10; Marchenko 1996, p. 19-20, tipul V; Glukhov 2003, p. 89, 90-91, Fig. 2/1-15, 3/1-5; Simonenko 2004, p. 144, tipul I; Bărcă 2006, p. 148-150, tipul II; Bărcă, Symonenko 2009, p. 171-172, Fig. 62/2-4. Pentru

szőlő și Endrőd - *Szujókereszt* sunt oglinzi discoidale ce au marginea perforată. Exemplele timpurii ale acestor oglinzi au fost produse în atelierile din nordul Italiei pe parcursul sec. I p.Chr., fiind foarte populare pe toată durata acestui secol. Nu se știe exact când a încetat producerea acestora, dar sunt cazuri în care astfel de oglinzi au fost găsite în complexe din sec. al II-lea p.Chr.²⁰⁰. Analiza unui număr de 300 de astfel de oglinzi de pe teritoriul Italiei și cel al provinciilor nord-vestice ale Imperiului i-a permis cercetătoarei G. Lloyd-Morgan să afirme că astfel de oglinzi au fost produse și la Nijmegen, de unde provin circa 30 de exemplare²⁰¹. În nordul Mării Negre, oglinzile acestui tip își fac apariția în a doua jumătate a sec. I p.Chr., majoritatea exemplarelor fiind descoperite pe teritoriul Regatului Bosporan²⁰². Câteva oglinzi de acest tip provin din morminte sarmatice din zona Volgăi și Donului²⁰³. O piesă fragmentară de acest tip provine și dintr-un mormânt scitic târziu de pe teritoriul Crimeii²⁰⁴. Mormintele din spațiul nord-pontic din care provin astfel de oglinzi sunt cu precădere din intervalul cronologic cuprins între a doua jumătate a sec. I p.Chr. și prima jumătate a sec. al II-lea p.Chr. În mediul sarmatic din Câmpia Panonică, astfel de oglinzi au fost descoperite în mai multe morminte, unele dintre acestea datându-se în sec. II p.Chr.²⁰⁵. Această realitate indică faptul că, în mediul sarmatic, artefactele de acest tip au continuat să fie utilizate o perioadă de timp după încetarea producerii acestora.

În legătură cu pandantivele de la Békéscsaba, Ismeretlen, Kiskunfélegyháza - *Kecskeméti út*, Kiskunmajsa - *Kuklás Jenő földje*, Szeged - *Csongrádi út*, Sânnicolau Mare - *Seliște* și Vârșand trebuie menționat că, pentru acestea, nu cunoaștem piese similare în restul teritoriilor locuite de sarmați. Nu cunoaștem analogii exacte pentru aceste pandantive nici în alte medii culturale. Un pandantiv foarte apropiat exemplarelor de la Sânnicolau Mare - *Seliște* și Szeged - *Csongrádi út*, dar care are capetele terminate în sfere, se găsește în colecția de la British Museum²⁰⁶ (Fig. 16/2). Un pandantiv lunular cu

descoperirile și datarea exemplarelor din mediul sarmatic din Câmpia Panonică, vezi Istvánovits, Kulcsár 1993, p. 12-13, tipul 2, Pl. I/2, Fig. 1/B.

²⁰⁰ Cf. Lloyd-Morgan 1980, p. 104, nr. 7; Lloyd-Morgan 1981, p. 49 sqq.; Shilov 1972; Trejster 1991, p. 94.

²⁰¹ Lloyd-Morgan 1981, p. 49-56.

²⁰² Trejster 1991, p. 94, 97, 102, Fig. 4.

²⁰³ Shilov 1972, p. 261-264, Fig. 1-2; Skripkin 1990, p. 97, Fig. 36/27; Trejster 1991, p. 94, 97, 102, Fig. 4.

²⁰⁴ Puzdrovskij 2007, p. 154, Fig. 127/10.

²⁰⁵ Vezi în acest sens la Vaday 1989, 126; Istvánovits, Kulcsár 1993, p. 13, tipul 3, Pl. I/3-4, Fig. 1/C.

²⁰⁶ Marshall 1969, p. 347, cat. nr. 2921, Pl. LXVIII/2921.

terminațiile sferice, ornamentat în partea centrală cu un medalion în formă de migdală și în care este încadrat granat, provine de la Olbia²⁰⁷ (Fig. 16/3).

Deși pandantivele din cadrul descoperirilor sarmatice de mai sus pot fi atribuite aceluiași tip, ele nu sunt identice. Pe baza lipsei analogiilor exacte, a modului neglijent de realizare, dar și a caracterului inegal al trăsăturilor, este foarte probabil ca pandantive lunulare de tipul celui de la Sânnicolau Mare - *Seliște* să nu fi fost realizate de bijutieri din spațiul nord-pontic sau din mediul roman, ci la comandă, de meșteri itineranți ce activau în regiune.

Ceea ce se poate remarca în cazul acestor pandantive este că aspectul lor indică faptul că ele au tendința de a fi cât mai apropiate de piesele stilului policrom. Mai mult decât atât, ținem să menționăm că forma și aspectul lor lasă impresia că ele sunt adaptate la gusturile sarmaților. De asemenea, este foarte probabil ca, pentru realizarea acestora, să fi servit ca prototipuri pandantive lunulare simple cu capetele sferice, dar și cele precum exemplarul din colecția de la British Museum²⁰⁸ și respectiv Olbia²⁰⁹. Unele elemente de decor (perle, filigran, incrustare) au fost foarte probabil preluate de la alte categorii de podoabe din aur (cercei, pandantive, medalioane etc.), utilizate sau aflate la modă în acea perioadă, inclusiv în mediul sarmatic.

În ceea ce privește pandantivele lunulare simple, în formă de potcoavă, cu capetele sferice sau cu terminații circulare în plan ce au în montură sticlă, trebuie spus că acestea au numeroase analogii în diverse medii culturale de pe un teritoriu întins. Astfel de pandantive din aur au fost descoperite și într-o serie de morminte sarmatice de la Dunărea de Jos (M 14 de la Râmnicelu²¹⁰), interfluviul Prut-Nistru (T 3 M 6 de la Burlănești²¹¹), nordul Mării Negre (T 41 de la Petrukhovka²¹², Yaroshevka²¹³), regiunea Kuban (mormântul tumular Elitnyj²¹⁴)

²⁰⁷ Marshall 1969, p. 347, cat. nr. 2922, Pl. LXVIII/2922; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 94, II, 156, cat. nr. C/1.10.1.6, III, Pl. 72/ C/1.10.1.6. Pandativul este datat în sec. II-III p.Chr., deși este foarte posibil să aibă o datare mai timpurie.

²⁰⁸ Marshall 1969, p. 347, cat. nr. 2921, Pl. LXVIII/2921.

²⁰⁹ Marshall 1969, p. 347, cat. nr. 2922, Pl. LXVIII/2922; Mordvintseva, Trejster 2007, II, p. 156, cat. nr. C/1.10.1.6, III, Pl. 72/ C/1.10.1.6.

²¹⁰ Bichir 1977, p. 184, Fig. 1/a-b; Harțușche 1980, p. 219, Fig. 25/2-2a; Oța, Sirbu 2009, p. 54-55, Fig. 4/2, 26/14, 27/9.

²¹¹ Demchenko, Levitskii 2006, p. 310, Fig. 10/2.

²¹² Ebert 1913, p. 64, nr. 41a, Fig. 69a; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 72, II, p. 71, cat. nr. A228.1 (sec. II-I a.Chr.).

²¹³ Simonenko 2008, p. 57, cat. nr. 18.2, Pl. 15/2e; Simonenko 2011, p. 199, cat. nr. 79.2.

²¹⁴ Anfimov 1987, p. 209 (figura de jos); Marčenko, Limberis 2008, p. 341, cat. nr. 19, Pl. 35/5 (al doilea sfert al sec. I a.Chr.); Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 72, II, p. 137, cat. nr. B48.3 (prima jumătate a sec. I a.Chr.).

și bazinul Volgăi de Jos (M 1 de la Kosika²¹⁵, T 11 M 1 din necropola tumulară Avilovsk II²¹⁶).

Mormântul nr. 14 de la Râmnicelu se datează, cel mai probabil, la sfârșitul sec. I - începutul sec. al II-lea p.Chr., posibil chiar după evenimentele din anii 117-118 p.Chr., cel de la Petrukhovka în sec. al II-lea - I a.Chr., iar cel de la Elitnyj la mijlocul - a celei de-a doua jumătăți a sec. I a.Chr. Pandantivul din aur de la Yaroshevka datează, pe baza pieselor cu care a fost descoperit împreună, cândva din a doua jumătate a sec. I - începutul sec. al II-lea p.Chr.²¹⁷. La începutul - prima jumătate a sec. I p.Chr. datează, în opinia noastră²¹⁸ bogatul mormânt de la Kosika²¹⁹, iar în a doua jumătate a sec. I p.Chr. - începutul sec. II p.Chr. T 11 M 1 de la Avilovsk II. Acesta din urmă avea în inventar, pe lângă multe alte obiecte²²⁰ și o caserolă de tipul Eggers 140²²¹, dar și un cazan din bronz de tip *Debelt*²²². Cândva, de la sfârșitul sec. I - primele decenii ale sec. al II-lea p.Chr., datează, cel mai probabil, mormântul de la Burlănești.

Pandantive lunulare din aur, dar și din argint și bronz, provin și din mai multe morminte din a doua jumătate a sec. I p.Chr. - începutul/primele decenii ale sec. II p.Chr. de pe teritoriul Crimei²²³. Astfel de piese din aur, unele cu

²¹⁵ Dvornichenko, Fedorov-Davydov 1993, p. 175-176, Fig. 20/11; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 72, II, p. 42, cat. nr. A114.7, III, Pl. 31/A114.7).

²¹⁶ Sergatskov 1998, p. 152, 156, Fig. 1/3; Sergatskov 2000, p. 86, 142-142, Fig. 102/3.

²¹⁷ Printre piesele din inventarul mormântului se numără un cazan din bronz, un bol ceramic modelat la roată, un cerceș și un inel din aur, mărgelile, aplici vestimentare din foiță de aur, o oglindă, dar și o mărgelă din aur (Cf. Simonenko 2008, p. 57, cat. nr. 18, Pl. 15/2a-i; Simonenko 2011, p. 199, cat. nr. 79).

²¹⁸ Cf. Bărcă 2012, p. 193-194, 198, nota 61.

²¹⁹ Pentru propunerile de datare a acestui mormânt, vezi Dvornichenko, Fedorov-Davydov 1993, p. 178 (mijlocul sec. I p.Chr.); Vinogradov 1994 (leagă datarea mormântului de evenimentele din anul 35 p.Chr.); Trejster 1994; Trejster 2001, p. 168-169 (prima jumătate a sec. I p.Chr.); Trejster 2005 (anii 47-46 a.Chr.); Shchukin 1995, p. 178-179 (sfârșitul sec. I a.Chr. - începutul sec. I p.Chr.); Mordvintseva 2003, p. 87 (sfârșitul sec. I a.Chr. - începutul sec. I p.Chr.), Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 188-189 (anii 47-46 a.Chr.).

²²⁰ Cf. Sergatskov 1998; Sergatskov 2000, p. 84-87, Fig. 102-104.

²²¹ Sergatskov 1998, p. 154-155, Fig. 3/2; Sergatskov 2000, p. 85, 122-123, Fig. 104/3; Sergatskov 2004, p. 109, Fig. 2/1.

²²² Sergatskov 1998, p. 155, Fig. 3/3; Sergatskov 2000, p. 87, 121-122, Fig. 104/4; Sergatskov 2004, p. 110.

²²³ Vysotskaya 1994, p. 106, Pl. 15/37, 38/10; Zajtsev 1995, p. 85, Fig. 7/45; Zajtsev 2003, p. 19, Fig. 111/4; Puzdrovskij 2007, p. 152, Fig. 126/8, 10-11 (aur), 126/9 (argint), 126/1-7 (bronz). Lysenko *et alii* 2015, p. 308, 318, Fig. 14/4-6; Mastykova 2022, p. 154-157, Fig. 3/4, 4/3, 5/3. Unele dintre exemplarele din bronz au capetele ascuțite și trase în interior. Pe teritoriul Crimei pandantivele lunulare din aur, argint sau bronz au fost descoperite și în morminte din a doua jumătate-ultima treime a sec. II p.Chr. (Trufanov 2017, p. 34-36, Fig. 2/3, 4), a doua jumătate a sec. II - începutul/primele decenii ale sec. III p.Chr. (Zajtsev *at alii* 2007, p. 254, Fig. 17/11-13; Mastykova 2022, p. 152-154, 162, Fig. 2/3) și de la mijlocul sec. III p.Chr. (Puzdrovskij 2007, p. 152, Fig. 126/1, 3, 6, 7).

terminații sferice, au fost descoperite și într-o serie de situri de pe litoralul nordic al Mării Negre (Chersonesus²²⁴, Gruzufskoe sedlo (3 ex. din argint)²²⁵, Olbia²²⁶ (Fig. 16/1, 5), Loo²²⁷ etc.²²⁸).

Pandantivele lunulare, în diferite variante, sunt cunoscute încă din perioada elenistică, dar au avut o largă răspândire, ca piese centrale ale unor coliere, în primele secole p.Chr.²²⁹. Acestea au fost adesea purtate la gât împreună cu colierele din mărgelă, dar și în asociere cu diverse pandantive.

În ceea ce privește pandantivele din aur în formă de lacrimă (Fig. 1/2-6; 2/9-10, 12-14) trebuie menționat că piese similare sau foarte apropiate exemplarelor din mormântul de la Sânnicolau Mare - *Seliște* provin și din cadrul câtorva descoperiri sarmatice de pe teritoriul actual al Ungariei (Kiskunfélegyháza - *Kecskeméti út*²³⁰ (Fig. 14/57-58), Szank - *Móricgát*²³¹).

Acestea fac parte din grupul de descoperiri ce au în componența lor piese de podoabă și vestimentație din aur (pandantive, colane/*torques*-uri, cercei, aplici vestimentare de diferite forme) care au analogii atât în mediul grecesc nord-pontic, cât și în cadrul unor descoperiri sarmatice și scitice târzii din imensul spațiu cuprins între Dunărea Inferioară și bazinul Volgăi de Jos.

²²⁴ Pyatysheva 1956, p. 47, nr. 20, 55, nr. 4-5, Fig. 16, Pl. XI/7, 15; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 94, II, p. 108, cat. nr. A358.1 (sec. II-III p.Chr.), p. 144, cat. nr. A/1.13 (sec. I-II p.Chr.). Unul din exemplarele de la Chersonesus a fost descoperit atârnat de un cercel, iar între cele două capete sferice ale pandantivului era fixată o mărgelă. Vezi și Zhuravlev *et alii* 2017, p. 71, cat. nr. 121-122, Pl. 39/121-122, 40/121-122, 41/121-122.

²²⁵ Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 94, II, p. 27, cat. nr. A66.12 (sec. I p.Chr.).

²²⁶ Marshall 1969, p. 349, cat. nr. 2935, Pl. LXVIII/2935; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 94, II, p. 156, cat. nr. C/1.10.1.5 (sec. II-III p.Chr.), III, Pl. 72/ C/1.10.1.5. Între capetele sferice acesta are fixată o mărgelă, la fel ca și pandantivul lunular, parte a unui colier, ce se datează în sec. II-III p.Chr., din colecția de la British Museum (Cf. Marshall 1969, p. 315, cat. nr. 2720, Pl. LVIII/2720).

²²⁷ Ivanova, Golubev 1961, p. 286, Fig. 10/2; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 94, II, p. 121-122, cat. nr. B20.4 (sec. I-II p.Chr.).

²²⁸ Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 94, II, p. 149, cat. nr. C/1.2.1.16.

²²⁹ Vezi în acest sens Marshall 1969, p. 315, cat. nr. 2719, 2720, p. 319, cat. nr. 2743, 347, cat. nr. 2921, Pl. LVII/2743, LVIII/2719-2720, LXVIII/2921; Ruxer, Kubczak 1972, p. 238, 248, 255, 258, 261, 263, 271, Pl. IX/2, XXVII, XL/2, XLV/1-3, XLVIII/1, LVII/2, LXX; Greifenhagen 1975, p. 22, 25, 28, 31, Pl. 13/3, 17/3, 21/3, 27/1; Higgins 1980, Pl. 56, 57/B; Buyukiev 1986, cat. nr. 158, Pl. 14; Popović 1996, p. 137, 182, cat. nr. 102, 188-189, cat. nr. 130, 131; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 72, 94 cu toată bibliografia; Facsády 2009, p. 63, 115, cat. nr. 229-230; Bounegru *et alii* 2011, p. 68, cat. nr. 77.

²³⁰ Párducz 1941, Pl. XXXI/58-59; Köhegyi 1984, p. 286, Pl. VI/7-8.

²³¹ Köhegyi 1984, p. 326, Pl. XIV/4-6.

În urma analizei artefactelor din cadrul mormântului de la Sânnicolau Mare – *Seliște*, se poate conchide că ele indică o datare a mormântului la sfârșitul sec. I sau începutul sec. al II-lea p.Chr.²³².

Cu toate acestea, este foarte probabil, dacă ținem cont de dispunerea geografică a celorlate puncte cu descoperiri sarmatice timpurii din Câmpia Panonică și de realitățile arheologice și evenimentele politico-militare de la începutul sec. II p.Chr., ca mormântul să dateze doar la începutul/primele două decenii ale sec. II p.Chr., posibil după evenimentele din 107-108 p.Chr. sau de la începutul domniei lui Hadrian.

Legat de originea și proveniența unor categorii de piese din aur trebuie spus că lucrurile sunt ceva mai complexe. Bunăoară, aplicile vestimentare de diferite tipuri și forme realizate din foiță de aur prevăzute cu orificii amplasate simetric prin intermediul cărora erau cusute pe haine, sunt o prezență frecventă în spațiul nord-pontic. Aceste piese din aur au fost descoperite în număr foarte mare în numeroase morminte sarmatice din imensul spațiu cuprins între Dunărea de Jos și Volga. Deși anumite tipuri de astfel de piese sunt cunoscute în mediul sarmatic încă din sec. al II-lea - I a.Chr., iar apogeul utilizării lor de către sarmați se plasează în sec. I p.Chr., aplicile vestimentare din aur sunt întâlnite și în sec. al II-lea p.Chr., cu precădere în prima jumătate a acestuia²³³. O situație similară avem și în cazul descoperirilor de aplici vestimentare în mediul scitic târziu din Crimeea²³⁴.

Au analogii în mediul sarmatic²³⁵, dar și scitic târziu²³⁶, din spațiul nord-pontic și cerceii din aur decorați pe aproape toată suprafața cu cerculețe din

²³² Mormântul sarmatic de la Sânnicolau Mare – *Seliște* a fost datat în cursul sec. I p.Chr., iar podobeile din cadrul lui, considerate ca fiind produse în Bazinul Carpatic, nu au analogii în steпа nord-pontică (Bejan *et alii* 2011, p. 168).

²³³ Pentru o serie de descoperiri cu aplici vestimentare din aur din mediul sarmatic, vezi Leahu, Trohani 1979, p. 134, Fig. 6/1-7; Kostenko 1983, Fig. 12/27-47; Kovpanenko 1986, p. 39-43, 112-125, Fig. 39, 119-122, 127-133; Raev 1986, p. 51-52, 53, Pl. 42/3-6; Bepalyj 1986, p. 76, 63/17-18; Ilyukov 1986, p. 79-80, Pl. 71/3-5; Medvedev, Yefimov 1986, Pl. 76/3-4; Grosu 1986, p. 260, Fig. 1/1-20; Prokhorova, Guguev 1992, p. 147, 149, Fig. 8/9-13; Bepalyj 1992, p. 178-180, Fig. 2, 3/8-15; Il'yukov, Vlaskin 1992, p. 248, Fig. 4/26, 29, 5/5-8, 7/4-5, 10/13-15, 21/4, 6, 7, 23/2, 32/2; Harhoiu 1993, p. 41, Fig. 1/3-9, 13-17; Gushchina, Zasetzkaya 1994, p. 13-15; Marchenko 1996, p. 139-143, 226-230, Fig. 7-11; Agul'nikov 1997, p. 279, Fig. 2/3-5; Maksimenko 1998, p. 119-121, Fig. 56; Kashuba *et alii* 2001-2002, p. 210-211, Fig. 16/3-9; Brudiu 2003, p. 79, 82, Fig. 43/1-23, 25-27, 50/17-28; Zajtsev, Mordvnitseva 2003, p. 69; Mordvitseva, Khabarova 2006, p. 20-23, Fig. 7, Pl. 7, 11/174-178, 14/5; Bârcă 2006, p. 115-120, Fig. 179; Bârcă 2015, Fig. 4/3-7, 12-18, 8/1-7; Bârcă, Symonenko 2009, p. 152-155, Fig. 57; Bezuglov *et alii* 2009, p. 38, Fig. 16/11-12. Pentru o descoperire recentă din interfluviul pruto-nistrean, vezi Vornic *et alii* 2015.

²³⁴ Puzdrovskij 2007, p. 145-147, Fig. 109/4-16, 110/2-3, 8-15, 19, 23, 111/2, 113/2-3, 7-9, 114/3-4, 9-10, 12, 115/7-10, 116/5-9, 117/9-13, 118/4-7, 119/8-9, 14-15.

²³⁵ T 3 M 3 de la Mikhajlovka (reginunea din sud a interfluviului pruto-nistrean) (Subbotin, Dzigovskij 1990, p. 21, Fig. 16/8; Dzygovs'kyj 1993, p. 74, Fig. 43/6; Bârcă 2006, p. 108, 329, Fig.

sârmă. Interesant de remarcat este faptul că mormintele sarmatice din care acestea provin au un inventar bogat și datează din a doua jumătate a sec. I sau începutul sec. al II-lea p.Chr. (T 3 M 3 de la Mikhajlovka, T 1 M 8 de la Pisarevka) sau cândva din sec. I p.Chr. (T 2 M 1 de la Rajgorod, Vinogradnyj²³⁷). Din secolul I p.Chr., cu precădere în a doua jumătate a acestuia, datează și mormintele scitice târzii în care au fost descoperiți cercei de acest tip. Astfel de cercei care provin din morminte jefuite sunt și în colecția Muzeului de studii regionale din Rostov²³⁸.

Făcând o paranteză, ținem să menționăm că, în mormântul 149 din necropola scitică de la Belbek IV (Crimeea), pe lângă astfel de cercei din aur, se mai aflau două fibule²³⁹. Prima este o fibulă cu balama și *aripioare* (Riha tip 5.7²⁴⁰, Ettliger tip 34²⁴¹, Feugère tip 23d1²⁴²) identică cu cele din mormintele sarmatice de la Mezöcsát - *Hörcsögös*²⁴³ și Újszilvás - *Gólyajárás*²⁴⁴, despre care am discutat în rândurile de mai sus, iar cea de-a doua - o fibulă cu balama ce are corpul masiv împărțit în mai multe sectoare prin adâncituri transversale. Aceasta din urmă își găsește analogii apropiate ca formă printre fibulele aparținând tipurilor 5.15 - 5.16 din clasificarea tipologică a lui E. Riha, datate în linii mari în a doua jumătate a sec. I - începutul sec. II p.Chr.²⁴⁵. Bogatul inventar al mormântului indică, în opinia noastră, o datare a acestuia cândva la sfârșitul sec. I - începutul sec. al II-lea p.Chr.

Deși nu într-un număr foarte mare, sunt prezenți în mediul sarmatic²⁴⁶ și scitic târziu²⁴⁷ din nordul Mării Negre și cerceii din aur sau argint, ornamentați cu grupe de granule (trei la bază și una în centru).

75/6, 178/7, Simonenko 2008, p. 76, cat. nr. 107, Pl. 119/2); T 1 M 8 de la Pisarevka (stânga Nistrului mijlociu) (Simonenko 2008, 78, cat. nr. 117, Pl. 128/2); T 2 M 1 de la Rajgorod (dreapta Niprului mijlociu) (Simonenko 2012, p. 53, Fig. 1/2V; mormântul de la Vinogradnyj (dreapta Donului de Jos) (Kosyanenko, Maksimenko 1989, p. 265, Fig. 1/6-7; Maksimenko 1998, Fig. 67/6; Mordvintseva, Trejster 2007, II, p. 117, cat. nr. B5.2, III, Pl. 51/B5.2).

²³⁶ Cf. Zhuravlev 2003, Fig. 8/7-8; Puzdrovskij 2007, p. 151, Fig. 114/8, 119/6, 126/13-15, Foto 1/8, 5/1; Voloshinov, Masyakin 2007, p. 291, 292, Fig. 3/3.

²³⁷ Compară Kosyanenko, Maksimenko 1989, p. 267 (sec. I a.Chr.); Mordvintseva, Trejster 2007, II, p. 117, cat. nr. B5 (a doua jumătate a sec. I a.Chr.); Skripkin 2003, p. 201-202 (nu mai timpuriu de mijlocul sec. I p.Chr.).

²³⁸ Il'yukov 1998, p. 89, Foto 3.

²³⁹ Zhuravlev 2003, p. 100-101, Fig. 8/4-5; Kropotov 2010, p. 267-268, 269, 280, formele 7 și 12.

²⁴⁰ Riha 1979, p. 126-132, Pl. 31-34; Riha 1994, p. 112 sqq., Pl. 25.

²⁴¹ Ettliger 1973, p. 29.

²⁴² Feugère 1985, p. 331-334, Pl. 144/1803-1808, 145/1809-1816.

²⁴³ Vaday 1984, p. 170, 177, Pl. 6/7; Istvánovits, Kulcsár 2006, Fig. 8/1.

²⁴⁴ Tari 1994, p. 259-260, Fig. 3/1; Istvánovits, Kulcsár 2006, Fig. 8/3.

²⁴⁵ Riha 1979, p. 148-154, Pl. 43-45; Riha 1994, p. 133-138, Pl. 32-33.

²⁴⁶ T 22 M 1 de la Brăviceni (interfluviul pruto-nistrean) (Bărcă 2006, p. 107, 296, Fig. 35/4, 178/5; Bărcă, Symonenko 2009, p. 143, Fig. 51/5); T 1 M 10 de la Mocra (stânga Nistrului mijlociu) (Kashuba *et alii* 2001-2002, p. 196, Fig. 6/3a-b; Bărcă 2006, p. 108-109, 331, Fig. 78/4,

Mormintele din care acestea provin datează din prima jumătate a sec. I p.Chr. (M 2 de la Ostrivets - *Olechina*), sec. I p.Chr. (T 3 M 42 de la Chertovitsk I) sau doar în a doua jumătate a sec. I p.Chr. (T 22 M 1 de la Brăviceni, T 1 M 10 de la Mocra, T 63 M 1 de la Ust' - Kamenka). Cerceii inelari din aur cu o construcție ceva mai complexă și sunt ornamentați cu grupuri de granule, produși în atelierile antice din spațiul nord-pontic, fiind cunoscuți în mediul sarmatic încă din sec. al II-lea - I a.Chr.²⁴⁸. Nu același lucru se poate spune însă despre cerceii inelari ornamentați cu două-trei grupe de granule și două-trei monturi circulare în care a fost încastrată sticlă sau piatră semiprețioasă, pentru care nu am găsit analogii exacte sau apropiate printre descoperirile din centrele antice din zonă, nici în mediul sarmatic sau scitic târziu din nordul Mării Negre. Ceea ce se poate remarca în cazul acestor cercei este că, la fel ca și în cazul unora dintre pandantivele lunulare, aspectul lor indică o tendință de a fi cât mai apropiați de piesele stilului policrom, fapt ce sugerează că realizarea lor a fost adaptată preferințelor și gusturilor sarmaților iazigi veniți în Câmpia Panonică din nordul Mării Negre, unde podoabele realizate în acest stil erau purtate.

Sunt frecvent întâlnite în spațiul nord-pontic și colanele din bară simplă sau torsionată, realizate din aur, argint sau bronz, ce au capetele terminate în câte un cârlig de prindere, sau au un capăt terminat în cârlig, iar celălalt îndoit în formă de *ochi* sau *verigă*²⁴⁹.

Nu lipsesc astfel de colane nici din mormintele sarmatice din primele două secole p.Chr., din teritoriul cuprins între Prut și regiunea Kuban²⁵⁰. În unele cazuri aceste colane din bară simplă sau torsionată erau decorate suplimentar cu

considerat ca fiind inel de tâmplă; Bârcă, Symonenko 2009, p. 145, Fig. 53/8, considerat ca fiind inel de tâmplă); T 63 M 1 de la Ust'-Kamenka (dreapta Niprului de Jos) (Kostenko 1993, p. 69, Fig. 23/6; Bârcă, Symonenko 2009, p. 143); M 2 de la Ostrivets - *Olechina* (dreapta Nistrului superior) (Smishko 1962, p. 60-61, Pl. II/3; Grosu 1990, p. 39, Fig. 7G/24; Bârcă 2006, p. 108-109, 344, Fig. 90/15; Bârcă, Symonenko 2009, p. 145, Fig. 53/9, considerat ca fiind inel de tâmplă). Un cercel/inel de tâmplă din sârmă de aur torsionată ce are suprafața ornamentată cu patru grupe a câte patru granule provine din T 3 M 42 din necropola de la Chertovitsk I (stânga Donului) (Medvedev 1990, p. 33, Fig. 10/6).

²⁴⁷ Bogdanova 1963, Fig. 5/8; Dashevskaya 1991, p. 38, Pl. 67/16; Puzdrovskij 2007, p. 151, Fig. 126/16.

²⁴⁸ Mordvitseva, Khabarova 2006, p. 10; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 109-110.

²⁴⁹ Cf. Symonovich 1983, p. 44-45, Dashevskaya 1991, p. 38-39, Pl. XXXIII/22; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 99-100 cu toată bibliografia; Puzdrovskij 2007, p. 148, Fig. 123-124.

²⁵⁰ Cf. Shilov 1959, p. 463, Fig. 51; Medvedev 1990, p. 33, Fig. 9/7; Gushchina, Zasetskaya 1989, p. 97, nr. 31, Pl. IV; Gushchina, Zasetskaya 1994, p. 16, cat. nr. 145, 369, Pl. 15/145, 41/369; Bârcă 2006, p. 99, 281, Fig. 13/3; Bârcă, Symonenko 2009, p. 134-135, 233, Fig. 48/1, 3, 92/1; Symonenko 2008, p. 66, cat. nr. 70.1, 85, cat. nr. 161, Pl. 57/4, 163/4; Marčenko, Limberis 2008, p. 348, cat. nr. 42, Pl. 70/2; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 99, nota 396, II, p. 26, cat. nr. 64.1, 65.1.

mărgele²⁵¹, pandantive sau medalioane, la fel ca și în cazul colanelor din bară torsionată din mormintele de la Mezöcsát - *Hörcsögös*²⁵² și Újszilvás - *Gólyajárás*²⁵³. Colane din bară simplă sau torsionată se întâlnesc și în mediul geto-dacic²⁵⁴, unde se datează în secolul I a.Chr. - I p.Chr.²⁵⁵.

Nu în ultimul rând, ținem să mai menționăm că o serie de piese, precum aplicile vestimentare sau piesele tubulare din foiță de aur, și-au făcut apariția în spațiul nord și nord-vest pontic de la vest de Don, doar începând cu mijlocul sec. I p.Chr.²⁵⁶, ca urmare a pătrunderii și așezării în aceste teritorii a unor grupuri de sarmați veniți din regiunile de la est de Don²⁵⁷, unde astfel de piese au fost utilizate mai de timpuriu. Această realitate arheologică indică, în opinia noastră, faptul că aplicile vestimentare sau piesele tubulare realizate din foiță din aur, la fel ca și alte câteva categorii de piese din aur ce-și au originea în est, au fost preluate de la noii veniți, confirmând astfel că pătrunderea și așezarea sarmaților ce au adus cu ei aceste piese în Câmpia Panonică a avut loc în a doua jumătate a sec. I p.Chr., probabil mai către finele acestuia.

Mai ținem să menționăm că, pe baza originii, analogiilor și datării pe care le au piesele din grupul descoperirilor atribuite așa-numitului *orizont de aur* se poate conchide că marea parte a complexelor acestui orizont sunt datate cu precădere în intervalul cronologic cuprins între ultimul sfert/sfârșitul sec. I și începutul sec. al II-lea p.Chr.²⁵⁸.

Așezarea sarmaților în Câmpia Panonică în câteva valuri pe parcursul celei de-a doua jumătăți a sec. I p.Chr., doar după contactele avute cu noile triburi sarmatice (aorși, siraci, alani) venite în spațiul nord și nord-vest pontic începând cu mijlocul sec. I p.Chr., este confirmată, în opinia noastră, și de plăcuța din aur ce are suprafața decorată cu reprezentări zoomorfe, dar și cu un semn de tip tamga din

²⁵¹ Dashevskaya 1991, Pl. 72/22; Mordvintseva, Trejster 2007, I, p. 99-100, nota 397, II, p. 105, cat. nr. A343.1, III, Pl. 48/ A343.1; Puzdrovskij 2007, Fig. 123/1-4, 6, 124/5; Simonenko 2008, p. 66, cat. nr. 70.1, Pl. 57/4.

²⁵² Vaday 1984, p. 170, Pl. 4/2, 6/5.

²⁵³ Tari 1994, p. 259-260, Fig. 3/3.

²⁵⁴ Rustoiu 1996, p. 90, Fig. 32/1-3, tipurile 1 și 3.

²⁵⁵ Rustoiu 1996, p. 90.

²⁵⁶ În spațiul nord și nord-vest pontic de la vest de Don astfel de piese lipsesc în mormintele sarmatice ce se datează înainte de mijlocul sec. I p.Chr. Pentru descoperirile sarmatice din acest spațiu, vezi Bărcă 2006; Bărcă 2006a; Bărcă, Symonenko 2009.

²⁵⁷ Pentru pătrunderea și așezarea de noi triburi sarmatice în nordul și nord-vestul Mării Negre, moment ce este sesizabil foarte bine în izvoarele literare și epigrafice antice, vezi Bărcă 2006, p. 244-262; Bărcă 2013; Bărcă, Symonenko 2009, p. 348-364.

²⁵⁸ Nu este exclus, ținând cont de piesele din cadrul descoperirilor, ca unele dintre acestea să fie datate doar în ultimul sfert/sfârșitul sec. I p.Chr. sau doar la începutul/în primele decenii ale sec. al II-lea p.Chr.

mormântul de la Dunaharaszti²⁵⁹ (Fig. 17/1-2). În spațiul nord și nord-vest pontic, semnele de tip tamga au fost aduse de către acest val de sarmați veniți din est²⁶⁰, ei fiind și cei care au contribuit cel mai mult la răspândirea lor în stepele Europei de Est²⁶¹. Semnul de tip tamga de pe această plăcuță din aur este considerat ca fiind similar celui specific clanului regelui Farzoios²⁶² (Fig. 17/4-5), pentru care Olbia a bătut monedă din aur *grosso modo* la sfârșitul anilor 50 - sfârșitul anilor 70 p.Chr.²⁶³. La sfârșitul anilor 70 - începutul anilor 80 p.Chr. la Olbia, au fost bătute și monedele din argint cu semn de tip tamga pe ele pentru regele sarmat Inismeos²⁶⁴ (Fig. 17/3).

Opiniile cu privire la apartenența celor doi regi la o anumită grupare sarmatică sunt împărțite, ei fiind considerați de cercetători ca fiind aorși²⁶⁵, siraci²⁶⁶, alani²⁶⁷, sau că puteau fi atât alani, cât și aorși ori siraci²⁶⁸. Pe baza ariei de răspândire a acestor monede s-a concluzionat că Farzoios și Inismeos au fost conducătorii unei grupări sarmatice din spațiul nord-vest pontic²⁶⁹, ce-și avea

²⁵⁹ Vaday 1989a, p. 129, Fig. I/5; Istvánovits, Kulcsár 2006a, p. 176, Fig. 1; Bărcă 2018, Fig. 1/5; 2/1.

²⁶⁰ Pentru elementele, trăsăturile și mobilierul funerar caracteristic noilor veniți în nordul și nord-vestul Mării Negre, vezi Simonenko, Lobaj 1991; Simonenko 2000; Simonenko 2003; Yatsenko 1993; Bărcă, Symonenko 2009; Bărcă 2006; Bărcă 2012; Bărcă 2013; Bărcă 2018.

²⁶¹ Pentru originea semnelor-tamga și în ceea ce privește cronologia, apariția și răspândirea semnelor-tamga în mediul sarmatic, vezi Yatsenko 2001, p. 27-30, 31-44. Pentru funcțiile principale și secundare ale semnelor tamga, vezi Ol'khovskij 2001; Yatsenko 2001, p. 14-15; Voronyatov 2009.

²⁶² Istvánovits, Kulcsár 2006a, p. 177-178, 186.

²⁶³ Pe aversul monedelor din aur apar chipul lui Farzoios și inscripția ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΑΡΖΟΙΟΥ, iar pe revers - vulturul cu un semn de tip tamga în gheare și literele ΟΛ, la care se adaugă monograma arhonților (Cf. Karyshkovskij 1971, p. 79-84; Karyshkovskij 1982, p. 66-82; Karyshkovskij 1982a, p. 6-28; Karyshkovskij 1988, p. 108-115, 119; Anokhin 1989, p. 64-70). Pentru analiza semnelor-tamga de pe monedele lui Farzoios, vezi Yatsenko 2001, p. 48-49.

²⁶⁴ Monedele de argint bătute pentru Inismeos au pe avers reprezentat chipul regelui, semnul de tip tamga și inscripția ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΙΝΕΝΣΙΜΕΩΣ sau ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΙΝΙΜΕΩΣ, iar pe revers capul lui Apollo sau al zeiței orașului, arc, delfin, monograma arhonților și inscripția circulară ΟΛΒΙΟΠΟΛΕΙΤΕΩΝ (Cf. Karyshkovskij 1982, p. 66-82; Karyshkovskij 1982a, p. 6-28; Anokhin 1989, p. 70). Pentru analiza semnelor-tamga de pe monedele lui Inismeos, vezi Yatsenko 2001, p. 49-50.

²⁶⁵ Simonenko, Lobaj 1991, p. 74, 75; Simonenko 1992, p. 158 sqq.; Krapivina 1993, p. 146-147; Vinogradov 1994, p. 167-169; Zubar' 1994, p. 218-222; Yatsenko 2001, p. 48-49.

²⁶⁶ Rusaeva 1989, p. 192-193; Rusaeva 1995, p. 24-36.

²⁶⁷ A. S. Skripkin înclină spre ideea apartenenței alanice a regilor Farzoios și Inismeos (Skripkin 1996, p. 160-168).

²⁶⁸ Shchukin 1992, p. 120-121; Shchukin 1995, p. 177; Bărcă 1997, p. 974; Simonenko 1999, p. 316; Bărcă, Symonenko 2009, p. 352.

²⁶⁹ Cf. Karyshkovskij 1982, p. 76, 79; Karyshkovskij 1988, p. 108-115; Vezi și Simonenko, Lobaj 1991, p. 70-75.

granițele cuprinse între Nipru și Nistru²⁷⁰. Pe baza asemănării semnelor de tip tamga de pe monedele lui Farzoios și cele ale lui Inismeos, dar și a faptului că monedele au fost bătute pentru ambii regi de către monetăria Olbiei²⁷¹, se poate conchide cu precauție existența unei legături de rudenie dintre cei doi, Inismeos fiind foarte probabil urmașul lui Farzoios²⁷².

Ținând cont de realitățile arheologice și relatările autorilor antici menționați mai sus, care scot în evidență faptul că începând cu mijlocul sec. I p.Chr., în spațiul nord și nord-vest pontic își fac apariția noi triburi sarmatice, se poate constata că grupările de sarmați ce s-au mișcat spre vest (aorșii, siracii și alanii²⁷³) se aflau în zona de descoperire a monedelor lui Farzoios și Inismeos²⁷⁴, cât și a obiectelor cu semne de tip tamga caracteristice acestor regi²⁷⁵. De altfel, în stadiul actual al cunoștințelor nu există suficiente informații sigure pentru stabilirea exactă a apartenenței la un anume trib sarmatic a lui Farzoios și Inismeos, dar este foarte posibil ca ei să fi fost conducătorii unei grupări sarmatice eterogene (formată din alani, aorși și siraci) din spațiul nord-vest pontic

²⁷⁰ Simonenko, Lobaj 1991, p. 70-75; Simonenko 1992, p. 151 sqq.; Vinogradov 1994, p. 168, nota 98; Bărcă 1997, p. 966 sqq.; Bărcă 2006, p. 258 sqq. Ținând cont de realitățile istorice și arheologice din această regiune credem, așa cum am afirmat și cu alte ocazii (Bărcă 2014, p. 178), că regii Farzoios și Inismeos nu au stăpânit întregul teritoriu nord-vest pontic de la vest de Nipru și nici nu au controlat toate grupările sarmatice din spațiul amintit. Ceea ce este însă sigur e că între sarmații conduși de Farzoios și Inismeos și restul grupărilor sarmatice din spațiul nord-pontic au existat legături.

²⁷¹ Pentru o analiză complexă a tuturor aspectelor legate de Farzoios și Inismeos și a opiniilor exprimate de-a lungul timpului, vezi Bărcă 2013; Bărcă 2014.

²⁷² Cf. Karyshkovs'kij 1971, p. 83; Anokhin 1989, p. 70; Simonenko, Lobaj 1991, p. 68-69, Bărcă 2014, p. 178. A. V. Simonenko nu exclude faptul ca Inismeos să fi fost chiar fiul lui Farzoios, ipoteză pusă la îndoială de S. A. Yatsenko (Yatsenko 2001, p. 49-50).

²⁷³ În stadiul actual al cunoștințelor putem afirma că mormintele cu evidente trăsături estice, din spațiul nord și nord-vest pontic, din intervalul cronologic cuprins între mijlocul sec. I p.Chr. – începutul sec. II p.Chr., sunt în cea mai mare parte a lor alanice. Mai mult decât atât, este neîndoielnic că piesele de origine chinezească (Simonenko 2003, p. 45-65) și central-asiatică (Yatsenko 1993, p. 60-72) și-au făcut apariția la sarmați, inclusiv la sarmații din spațiul nord și nord-vest pontic, odată cu venirea alanilor care utilizau aceste artefacte cu mult înainte de a ajunge în aceste teritorii.

²⁷⁴ Pentru mormintele aparținând aristocrației alanice timpurii din spațiul nord-vest pontic, precum cele de la Kovalevka (Sokolova Mogila), Troyany, Kozyrka, Vesnyanoe, Hrușca, Mocra (T 2 M 2), Mihajlovka (T 3 M 3), Porogi etc., vezi Kovpanenko 1986, p. 66-72, 127, Fig. 70-73; Grosu 1990, p. 53, 92, Fig. 16D; Subbotin, Dzigovskij 1990, p. 19-21, Fig. 15/10-16, 16/1-9; Simonenko, Lobaj 1991; Simonenko 1997, p. 389-407; Simonenko 2008, p. 71, 73-76, 79, Pl. 85-87, 100-111, 118-119, 131-133; Simonenko, Mel'nik 2004, p. 269-280, Simonenko, Mel'nik 2012, p. 295-307; Kashuba, Kurchatov, Shcherbakova 2001-2002, p. 200-213, 226-242, Fig. 8-9, 11-17; Dzygovs'kyj 1993, p. 74-75, 201, Fig. 33, 36/4-5, 37/2, 6, 8, 38, 43/1-6; Bărcă 2006, p. 319-320, 329-330, 331-334, 348-353, Fig. 65, 75-77, 79-81, 97-111; Bărcă 2020; Bărcă, Symonenko 2009.

²⁷⁵ Cf. Shchukin 1982, p. 36; Shchukin 1989a, p. 43; Karyshkovskij 1982; Grosu 1986; Simonenko, Lobaj 1991, p. 62-75; Simonenko 1992, p. 161.

în care un rol important îl aveau alanii²⁷⁶. Oricare ar fi fost componența acestei grupări, este cert că Farzoios și Inismeus au jucat un rol important în istoria acestui oraș în a doua jumătate a sec. I p.Chr.

Revenind la semnul de tip tamga de pe plăcuța de la Dunaharaszti, ținem să menționăm că acesta are câteva deosebiri față de semnul regelui Farzoios, cunoscut de pe monedele bătute de monetăria Olbici. Semnele de tip tamga ce au anumite deviații față de cele de pe monede sunt considerate ca aparținând altor oameni²⁷⁷, probabil din anturajul sau din cadrul grupării conduse de acest rege. În opinia noastră, plăcuța a ajuns în Câmpia Panonică, probabil cândva mai către sfârșitul sec. I p.Chr. (anii 80 p.Chr.), când a avut loc o altă migrație sarmatică în această regiune. Semnul de tip tamga de pe aceasta indică prezența, în acest spațiu, a elitelor și constituie, având în vedere perioada aproximativă de domnie a lui Farzoios, o dovadă că nu cei din primul val au adus placa de la Dunaharaszti. De asemenea, aceasta confirmă, o dată în plus, pătrunderea sarmaților în Câmpia Panonică în câteva valuri pe parcursul celei de-a doua jumătăți a sec. I p.Chr. Dacă ținem cont de datele furnizate de către izvoarele scrise antice, care atestă pentru acea perioadă doar prezența certă a iazigilor în Câmpia Panonică, putem presupune că, o parte dintre cei ce au migrat în acest spațiu, a avut legături sau chiar a fost inclusă o scurtă perioadă de timp, în cadrul grupării sarmatice conduse de Farzoios.

De asemenea, nu este exclus ca plăcuța cu semn de tip tamga de la Dunaharaszti să indice prezența, în cadrul valului de sarmați pătruns în Câmpia Panonică, a unor elite ce provin din rândul sarmaților (alani/aorși) așezați în spațiul nord-vest pontic începând cu mijlocul sec. I p.Chr. Chiar dacă în izvoarele antice nu există nicio mențiune referitoare la prezența în perioada la care ne referim a alanilor sau aorșilor în Câmpia Panonică, aceasta este probabilă, dacă luăm în calcul posibilitatea unui amestec al acestei elite cu aristocrația iazigă în regiunea nord-vest pontică. Oricare ar fi fost realitatea, este cert că reprezentanții acestei elite dețineau un rol important, dacă nu primordial, în cadrul acestui val care a fost, foarte probabil, unul foarte puternic din punct de vedere militar.

Extinderea așezării iazigilor spre sudul interfluviului Dunărea-Tisa și în spațiul de la est de Tisa s-a făcut treptat, fapt confirmat și de descoperirile

²⁷⁶ Ținând cont de relatările autorilor antici, dar și de realitățile arheologice, se poate spune cu certitudine că alanii care au ajuns în teritoriul nord și nord-vest pontic după mijlocul sec. I p.Chr. au reprezentat un grup foarte puternic din punct de vedere militar. De asemenea este foarte probabil ca acest grup de alani să-și fi impus într-un timp foarte scurt dominația politică și asupra altor sarmați din regiune.

²⁷⁷ Raev, Simonenko 2009, p. 77.

arheologice care, pentru perioada cuprinsă între sfârșitul sec. I p.Chr. și începutul sec. al II-lea p.Chr., nu indică, cel puțin în stadiul actual al cunoștințelor, o locuire a sarmaților iazigi la sud de linia Partiscum-Lugio²⁷⁸ și la est de Tisa, ceea ce ne arată că sarmații iazigi nu stăpâneau aceste teritorii.

În intervalul cronologic cuprins între începutul domniei lui Hadrian și sfârșitul războaielor marcomanice, descoperirile sarmatice sunt prezente cu precădere în zona bazinului Tisei Mijlocii, extinderea semnificativă a locuirii iazige în sudul arealului Tisa-Dunăre a avut loc, așa cum indică descoperirile arheologice, inclusiv cele din vestul Banatului românesc²⁷⁹, doar de la sfârșitul sec. II p.Chr.²⁸⁰, după războaiele marcomanice.

În ceea ce privește locuirea sarmaților iazigi în spațiul de la est de Tisa Mijlocie, trebuie menționat că, deși sunt câteva descoperiri (Békéscsaba²⁸¹, Békéscsaba - *Ószőlők*²⁸², Nagykörű - *Marsó tanya*²⁸³, Örvény - *Seres szőlő*²⁸⁴, Sânnicolau Mare - *Seliște*²⁸⁵, Vârșand²⁸⁶) care fac parte din grupul descoperirilor atribuit așa-numitului *orizont de aur*, trebuie totuși menționat că, la ora actuală, vestigiile sarmatice din acest teritoriu datează doar începând cu sec. II p.Chr., fapt confirmat de inventarul funerar al mormintelor. Mai mult decât atât, la o analiză a acestora, se poate constata că mormintele sarmatice din prima jumătate a sec. II p.Chr. din teritoriile din stânga Tisei, situate la nord de Mureș nu sunt foarte numeroase, iar cele cunoscute se concentrează cu precădere în teritoriile din valea fluviului. Așadar, se poate conchide că extinderea locuirii sarmaților iazigi în teritoriile din stânga Tisei nu s-a produs atât de rapid precum s-ar crede, fapt explicabil dacă ținem cont și de puterea statului dac în a doua jumătate a sec. I p.Chr.

Făcând o paranteză, ținem să mai menționăm că, la ora actuală, nu este cunoscută nicio așezare aparținând sarmaților care să dateze cu certitudine mai timpuriu de mijlocul sec. II p.Chr.²⁸⁷, deși pentru a doua jumătate a sec. II - sec. IV p.Chr. ele sunt extrem de numeroase pe întregul spațiu dintre Dunăre și teritoriile din

²⁷⁸ Opinia că în timpul lui Traian sarmații iazigi nu locuiau compact la sud de linia Partiscum-Lugio a fost exprimată de K. Strobel (Strobel 1986, p. 963) și C. Opreanu (Opreanu 1998, p. 48).

²⁷⁹ Cf. în acest sens și Tănase, Mare 2000; Grumeza 2011; Grumeza 2014; Bărcă 2014; Bărcă, Grumeza 2014; Bărcă, Grumeza 2022. Un exemplu în acest sens sunt descoperirile din ultimii trei ani, scoase la iveală de cercetările arheologice preventive, efectuate ca urmare a construcției unor tronsoane de autostrăzi în partea de vest și sud-vest a României.

²⁸⁰ Acest punct de vedere a fost exprimat și de A. Vaday (Vaday 2003, p. 204 sqq.).

²⁸¹ Párducz 1941, p. 59, X/4-9.

²⁸² Kóhegyi 1984, p. 268-270, Pl. I/1-14.

²⁸³ Párducz 1941, p. 55, Pl. XXII; Kóhegyi 1984, p. 295; Vaday 1989, p. 259, cat. nr. 214, Pl. 74.

²⁸⁴ Kóhegyi 1984, p. 296, Pl. VII/18; Vaday 1989, p. 77, 274, cat. nr. 330/2, Pl. 113/5, Fig. 12/8.

²⁸⁵ Bejan *et alii* 2011.

²⁸⁶ Kóhegyi 1984, p. 274; Dörner 1971, p. 688; Dumitrașcu 1993, p. 75, 110; Hügel, Barbu 1997, p. 570.

²⁸⁷ Cf. Vaday, Szekeres 2001.

stânga Tisei. Această realitate este confirmată și de descoperirile arheologice recente, datorate construcției de autostrăzi, de pe teritoriul Ungariei și României. Toate acestea indică faptul că, după mutarea în Câmpia Panonică, sarmații iazigi au continuat o perioadă de timp să ducă un mod de viață exclusiv nomad, caracteristic întregii lumi sarmatice²⁸⁸.

În ceea ce privește descoperirile sarmatice din Câmpia de Vest a României, de la nord de Mureș, trebuie spus că și acestea se datează în sec. II-IV p.Chr.²⁸⁹. Foarte probabil, așa cum s-a mai menționat²⁹⁰, refacerea puterii regatului dac în sec. I p.Chr. a însemnat și stabilirea limitei vestice a acestuia pe Tisa. De altfel, Tisa este menționată ca fiind limita ce-i separă pe daci de sarmații iazigi de Plinius²⁹¹ și Ptolemeu²⁹². Ținând cont de faptul că niciunde marile fluvii nu au alcătuit bariere etnice și culturale, sensul stabilirii acestui hotar dintre daci și iazigi a avut, așa cum bine s-a afirmat²⁹³, mai degrabă o bază politică. Faptul că spațiul de la est de Tisa s-a aflat sub controlul dacilor cel puțin până la începutul sec. al II-lea p.Chr. este confirmat și de numeroasele vestigii dacice din acest teritoriu.

Cert este că stadiul actual al cercetărilor indică faptul că așezarea sistematică a sarmaților, mai întâi pe malul stâng al Tisei, apoi în ținuturile adiacente acesteia, cu precădere de-a lungul Mureșului și al Crișurilor, a început doar după evenimentele politico-militare de la începutul sec. al II-lea p.Chr. Acest fapt poate indica și că descoperirile sarmatice situate la o distanță semnificativă la est de Tisa, de-a lungul Crișurilor (Békéscsaba - *Ószőlők*, Vârșand²⁹⁴) și la sud de Mureș (Sânnicolau Mare - *Seliște*), pot fi datate cu precauție la începutul sec. al II-lea p.Chr., posibil chiar după evenimentele din 107-108 p.Chr. sau de la începutul domniei lui Hadrian. În cazul mormântului de la Sânnicolau Mare - *Seliște*, în sprijinul acestei datări vine și faptul că acest mormânt nu este unul izolat, ci a fost descoperit alături de alte câteva morminte

²⁸⁸ Modul de viață nomad al sarmaților este menționat de unii autori antici, precum: Strabo VII, 2, 4, VII, 3, 2, VII, 3, 17; Pomponius Mela, *De chorographia*, III, 4, 34, *apud* FHDP I, 392; Tacitus, *Germania*, 46, 2; Ammianus Marcellinus XXII, 8, 42. În același timp, calul apare și ca instrument și simbol al acestei mobilități neîncetate (Dauge 1981, p. 621-622).

²⁸⁹ Cf. pentru descoperirile sarmatice din acest teritoriu Dörner 1970, p. 445-466; Dörner 1971, p. 681-692; Némethi 1983, p. 134-150; Némethi 1999, p. 31, 45, 47; Dumitrașcu 1993, p. 75, 110; Hügel, Barbu 1997, p. 539-596.

²⁹⁰ Opreanu 1997, p. 286-287; Opreanu 1998, p. 48.

²⁹¹ Plinius IV, 80. Relatarea lui Plinius ilustrează, în opinia noastră, situația din al treilea sfert al sec. I p.Chr. (anii 60 - începutul anilor 70 p.Chr.).

²⁹² Ptolemaeus, *Geographia*, III, 7, 1, III, 8, 1.

²⁹³ Opreanu 1997, p. 283; Opreanu 1998, p. 64, nota 12.

²⁹⁴ Până de curând aceasta era cea mai timpurie descoperire sarmatică de pe teritoriul vestic al României, fiind datată la cumpăna sec. I-II p.Chr. (Dörner 1971, p. 688; Dumitrașcu 1993, p. 75, 110) sau în sec. II p.Chr. (Hügel, Barbu 1997, p. 570).

sarmatice²⁹⁵. Inventarul funerar din cadrul acestora nu permite o încadrare cronologică mai exactă a lor, deși o serie de elemente indică faptul că acestea sunt contemporane. Ținând cont de realitățile istorice, credem că pătrunderea acestui grup de sarmați în *teritoriile nord-vestice ale Banatului* a putut avea loc doar după evenimentele de la începutul sec. al II-lea p.Chr.

În legătură cu războiul dintre iazigi și romani din anii 107-108 p.Chr., există puține informații. Despre acest conflict militar știm doar că a avut drept motiv principal teritoriul ce li l-a luat Decebal cândva între cele două războaie²⁹⁶, dar pe care Traian, după victoria din cel de-al doilea război daco-roman, n-a mai vrut să-l înapoieze sarmaților iazigi²⁹⁷. Comportamentul exact al iazigilor în acest conflict nu este cunoscut, dar se știe că Hadrian, în calitate sa de guvernator al Pannoniei Inferior²⁹⁸, i-a învins pe sarmații iazigi²⁹⁹.

Motivul principal al conflictului dintre Imperiul Roman și sarmații iazigi de la începutul domniei lui Hadrian (117-119 p.Chr.)³⁰⁰ a fost tot teritoriul menționat de Cassius Dio care se afla în câmpia de la nord de Mureș și est de Tisa, probabil în Câmpia Aradului sau în Crișana³⁰¹.

După cum sunt prezentate evenimentele în *Historia Augusta*³⁰², dar și în urma analizei minuțioase a evenimentelor ce au avut loc la Dunărea de Jos și de Mijloc în anii 117-119 p.Chr., se poate constata că atacul iazig asupra Daciei s-a declanșat, foarte probabil, încă în toamna anului 116 p.Chr. sau iarna anului 116/117 p.Chr., cauzele principale fiind revendicările teritoriale față de provincia Dacia și întreruperea legăturilor cu sarmații din spațiul nord-pontic³⁰³. Momentul ales de iazigi de a ataca Imperiul este datorat slăbirii defensivei în urma plecării unor contingente importante, inclusiv din Dacia, pe frontul parthic³⁰⁴. La sfârșitul anului 117 – începutul anului 118 p.Chr., în timpul luptelor cu iazigii, a căzut pe câmpul de luptă însuși guvernatorul provinciei

²⁹⁵ Bejan, Grec 2003, p. 271-273; Bejan, Măruia 2006, p. 316-318; Bejan, Măruia 2007, p. 311-314.

²⁹⁶ Este posibil ca acest teritoriu luat de daci, situat, probabil, în câmpia din stânga Tisei, să fi ajuns sub controlul politic și militar al iazigilor în timpul primului război daco-roman, când iazigii au avut o poziție neutră ce i-a favorizat pe romani. Nu se exclude nici faptul ca iazigii să fi fost aliații Romei în timpul confruntărilor din primul război dacic (Cf. Mócsy 1974, p. 94).

²⁹⁷ Cassius Dio LXVIII, 10, 3. Cf. în acest sens Opreanu 1998, p. 47-48.

²⁹⁸ Înfrângerea iazigilor s-a realizat și prin sprijinul militar din partea Daciei (Cf. Balla 1969; IDR III/1; Piso 1993, p. 212).

²⁹⁹ *Historia Augusta, Hadrianus*, 3, 9.

³⁰⁰ Vezi pentru analiza acestor conflicte Balla 1969, p. 111-119; Strobel 1986, p. 906-967; Opreanu 1997, p. 281-290; Opreanu 1997a, p. 28-50; Opreanu 1998, p. 47-54.

³⁰¹ Opreanu 1997, p. 281-290; Opreanu 1998, p. 48 sqq.

³⁰² *Historia Augusta, Hadrianus*, 6, 6.

³⁰³ Opreanu 1997, p. 281-282, 287-288; Opreanu 1998, p. 52; Opreanu 1998a, p. 61.

³⁰⁴ Vezi pentru trupele luate de Traian de la Dunăre la Strobel 1986, p. 945-946.

Dacia, C. Iulius Quadratus Bassus³⁰⁵, care a fost trimis în Dacia în vara anului 117 p.Chr., înainte de moartea lui Traian³⁰⁶. Agravarea situației a contribuit la numirea temporară a experimentatului militar Q. Marcius Turbo în funcția de guvernator al Daciei și Pannoniei Inferior³⁰⁷. Pentru a putea comanda armatele celor două provincii, Turbo a primit titlul onorific de *praefectus Aegypti*³⁰⁸, singura funcție de rang equestru (în afară de prefectura pretoriului) purtătoare a unui *imperium* identic cu cel al guvernatorilor de rang senatorial³⁰⁹. Cândva, în vara anului 118 p.Chr., acesta reușește, în urma unei acțiuni conjugate a trupelor din Pannonia Inferior și Dacia, să încheie victorios războiul cu iazigii³¹⁰. Principala consecință a crizei politico-militare de la începutul domniei lui Hadrian a constat în abandonarea teritoriilor apusene ale Daciei traiane situate la vest de Carpații Occidentali și reorganizarea Daciei³¹¹, dar și readucerea iazigilor în sistemul de alianțe roman existent anterior, ceea ce a asigurat lumii romane de la Dunărea de Mijloc o perioadă de 50 de ani de liniște și pace³¹². Așadar, evenimentele din primele două decenii ale sec. II p.Chr. au avut drept consecință și extinderea locuirii iazigilor, deși nu foarte substanțială, în teritoriile de câmpie de la est de Tisa, cu precădere în cele situate la nord de Mureșul Inferior.

ENTRY AND SETTLEMENT OF THE FIRST SARMATAE GROUPS IN THE PANNONIAN PLAIN. SOME CONSIDERATIONS AND NOTES

ABSTRACT

We analyse here the start period of the Sarmatian Iazyges' entry and settlement of the Great Hungarian Plain, an issue that has been debated for a long time and for which several chronological frameworks have been suggested. Also, the author resumes the discussion on certain aspects regarding the Sarmatae presence in the Pannonian Plain.

Subsequent to the analysis of the archaeological finds, it was concluded they evidence that the Iazygian antiquities from the Pannonian Plain date no earlier than the second half of the 1st century AD and that the finds containing artefacts with a more

³⁰⁵ Pentru cariera lui Bassus în Dacia, vezi Piso 1993, p. 23 sqq.

³⁰⁶ Strobel 1986, p. 946.

³⁰⁷ Historia Augusta, *Hadrianus*, 6, 6-8; Vezi pentru aceasta la Russu 1973, p. 36-56; Piso 1993, p. 31 sqq.; Pentru comanda extraordinară a celor două provincii și a armatelor lor de către Turbo, vezi Ruscu 2003, p. 92-103 cu toată bibliografia și opiniile exprimate.

³⁰⁸ Historia Augusta, *Hadrianus*, 7, 3.

³⁰⁹ Ruscu 2003, p. 103 cu bibliografie.

³¹⁰ În vara anului 118 p.Chr. împăratul Hadrian îl numește pe Q. Marcius Turbo guvernator al Daciei pacificate și îl însărcinează cu reorganizarea Daciei (Cf. Russu 1973, p. 56 sqq.; Piso 1993, p. 32 sqq; Eck *et alii* 2003, p. 32; Eck *et alii* 2005, p. 33).

³¹¹ Cf. Piso 1993, p. 32 sqq.

³¹² Bărcă 2013, p. 119.

accurate chronological framing date towards late 1st century AD, and in some cases, even to late 1st century AD and early 2nd century AD. On the basis of the origin, parallels and date of the artefacts in the group of finds ascribed to the so-called “golden horizon”, the author concludes that most features in this horizon date mainly to the chronological span comprised between the last quarter/late 1st century and early 2nd century AD.

These archaeological facts, confirmed by the written ancient sources as well, show, according to the author, that the first Iazyges emerged in the northern part of the territory between the Danube and the Tisza likely shortly before AD 50, if not precisely in AD 50, during the events from *regnum Vannianum*.

The author also concludes that the arrival of the first Sarmatae group in the Pannonian Plain was most likely followed, by the end of the 70s – early 80s of the 1st century AD, by other few Sarmatae entry waves in the area between the Danube and the Tisza. Another important aspect noted subsequent to the examination of certain artefact classes is that the settlement of the Sarmatae in the Pannonian Plain occurred only after previous contacts with the new Sarmatae tribes (the Aorsi, the Siraces, the Alans) arrived in the north and north-west Pontic area starting with mid 1st century AD.

Last but not least, it was noted they settled, during a first phase, mainly in the northern part of the region between the Danube and the Tisza, as proven by the archaeological finds ascribed to the Sarmatian Iazyges, which clustered in said territory, yet also by the ancient literary sources, which mention these in the respective period in the specified area or in connection with the northern bordering populaces.

LIST OF FIGURES:

- Fig. 1. Objects in the furniture of grave G 7/2005 at Sânnicolau Mare - *Seliște* (after Bejan *et alii* 2011).
 Fig. 2. Objects in the furniture of grave G 7/2005 at Sânnicolau Mare - *Seliște* (after Bejan *et alii* 2011).
 Fig. 3. Objects in the furniture of grave 56 at Mezőcsát - *Hörcsögös* (after Vaday 1984).
 Fig. 4. Objects in the furniture of grave 63 at Mezőcsát - *Hörcsögös* (after Vaday 1984).
 Fig. 5. Objects in the furniture of grave 60 at Füzesabony - *Kastély-dűlő I* (after Farkas 2000).
 Fig. 6. Objects in the furniture of grave 140 at Füzesabony - *Kastély-dűlő I* (after Farkas 2000).
 Fig. 7. Objects in the furniture of grave 150 at Füzesabony - *Kastély-dűlő I* (after Farkas 2000).
 Fig. 8. Objects in the furniture of grave 150 at Füzesabony - *Kastély-dűlő I* (after Farkas 2000).
 Fig. 9. Objects in the furniture of the grave at Örvény - *Seres szőlő/Tiszafüred - Tiszaörvény, Seres - Weinberg* (after Vaday 1989).
 Fig. 10. Objects in the furniture of the grave at Nagykörű - *Marsó tanya* (after Vaday 1989).
 Fig. 11. Objects in the furniture of the grave at Újszilvás - *Gólyajárás* (after Tari 1994).
 Fig. 12. Objects in the furniture of grave 118 at Dunakeszi - *Székesdűlő* (Korom 2018a).

- Fig. 13. Objects in the furniture of grave 118 at Dunakeszi - *Székesdülő* (Korom 2018a).
 Fig. 14. Objects in the furniture of the grave at Eger (1-47), Kiskunfélegyháza - *Kecskeméti út* (48-58, 60-82) and Kiskunmajsa - *Kuklás Jenő földje* (59) (after Párducz 1941).
 Fig. 15. 1. The brooch in G 20 at Szeged - *Felsőpusztaszer*; 2. The brooch in G 17 at Szeged - *Felsőpusztaszer* (after Párducz 1941); 3. The brooch in the grave at Újszilvás - *Gólyajárás*; 4. Golden appliqués in G 60 at Füzesabony - *Kastély-dűlő I*; 5. Golden *lunula* pendant in G 150 at Füzesabony - *Kastély-dűlő I*; 6. Golden *lunula* pendant at Tenk - *Homokbánya* (after Havassy 1998).
 Fig. 16. *Lunula* pendants of the first centuries AD (after Marshall 1969).
 Fig. 17. 1-2. Golden plate with tamga symbol in the grave at Dunaharaszti (after Vaday 1989a; Havassy 1998); 3. Tamga symbols in king Inismeos design; 4-5. Tamga symbols specific to king Farzoios's clan (after Simonenko, Lobaj 1991).
 Fig. 18. Map of early Sarmatian finds in the Pannonian Plain ascribed to the so-called *golden horizon*.

Abrevieri bibliografice:

- ActaAntArch - *Acta Antiqua et Archaeologica. Acta Universitatis de Attila József Nominatae*, Szeged.
 ActaDebr - *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecienensis*, Debrecen.
 ActaMN - *Acta Musei Napocensis*, Cluj-Napoca.
 ActaMP - *Acta Musei Porolissensis*, Zalău.
 ACSS - *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*, Leiden.
 AIM - *Arheologicheskie issledovaniya v Moldavii*, Kishinev.
 Alba Regia - *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis*, Székesfehérvár.
 An. Banatului - *Analele Banatului*, Timișoara.
 Apulum - *Apulum. Acta Musei Apulensis*, Alba Iulia.
 Arh Mold - *Arheologia Moldovei*, Iași.
 Arkheologiya - *Arkheologiya. Natsional'na akademiya nauk Ukraini*, Kyiv.
 Arrabona - *Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága*, Győr.
 BAR - *British Archaeological Reports*, Oxford.
 CAH - *The Cambridge Ancient History*, Cambridge.
 CCA - *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*, București.
 Dacia - *Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie*, București, I-XII (1924-1928); *Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne*, București.
 EphN - *Ephemeris Napocensis*, Cluj-Napoca.
 Istros - *Istros*, Brăila.
 JAHA - *Journal of Ancient History and Archaeology*, Cluj-Napoca.
 JAMÉ - *A Nyíregyházi Jónás András Múzeum Évkönyve*, Nyíregyháza.
 KESAM - *Kochenviki evraziskikh stepeij i antichnyj mir*, Novochercassk.
 MCA - *Materiale și cercetări arheologice*, București.
 MIA - *Materialy i issledovaniya po arkheologii*, Moskva.
 NAV - *Nizhnevolszhskij arkheologicheskij vestnik*, Volgograd.

- PZ - *Praehistorische Zeitschrift*, Berlin.
 RA - *Rossijskaya Arkheologiya*, Moskva.
 Revista Arheologică - Chişinău.
 SA - *Sovetskaya Arkheologiya*, Moskva.
 SaalJahrb - *Saalburg Jahrbuch*, Bad Homburg.
 SCIVA - *Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie*, București.
 Stratum Plus - *Stratum, Vysshaya Antropologicheskaya Shkola*, Chişinău.
 Ziridava - *Ziridava Studia Archaeologica*, Arad.
 VDI - *Vestnik drevnei istorii*, Moskva.

Bibliografie:

- Ammianus Marcellinus
 - Ammianus Marcellinus, *The Roman History*, vol. I-III, Translated by John C. Rolfe, Loeb Classical Library, 1935-1940.
- Ammianus Marcellinus
 - Ammianus Marcellinus, *Istoria romană*, București, 1982.
- Cassius Dio
 - Cassius Dio, *Roman History*, vol. I-IX, Translated by Earnest Cary, on the basis of the version of Herbert Baldwin, Loeb Classical Library, 1914-1927.
- Cassius Dio
 - Cassius Dio, *Istoria romană*, I-III, București, 1973-1985.
- Dionis Chrysostomi
 - Dionis Chrysostomi, *Orationes*, post Ludovicum Dindorfium, II, Edidit Guy de Budé, 1919.
- Historia Augusta - *Historia Augusta*, vol. I-III, Translated by David Magie, Loeb Classical Library, 1921-1932.
- Historia Augusta - *Istoria Augusta*, București, 1971.
- Josephus Flavius, *De bello Iudaico*
 - Josephus Flavius, *The Jewish War*, Books V-VII, Translated by H. St. J. Thackeray, Loeb Classical Library, 1971.
- Lucan
 - Lucan, *La guerre civile (La Pharsale)*, I-II, Texte établi et traduit par A. Bourguery et M. Ponchont. Les Belles Lettres, Paris, 1926-1929.
- Ovidius
 - Ovid, *Tristia - Ex Ponto*, Vol. VI, With an English Translation by Arthur Leslie Wheeler, Second edition, revised by G. P. Goold, Loeb Classical Library, 1988.
- Ovidius
 - Publius Ovidius Naso, *Tristele, Ponticele*, București, 1962.
- Plinius
 - Pliny, *Natural History*, vol. I-IX, Translated by H. Rackhman, Loeb Classical Library, 1961.
- Seneca
 - Seneca, *Naturales quaestiones*, Books 1-7, Translated by Thomas H. Corcoran, Loeb Classical Library, 1971-1972.
- Seneca
 - Seneca, *Naturales quaestiones. Științele naturii în primul veac*, Iași, 1999.
- Strabo
 - Strabo, *Geography*, vol. I-VIII, Translated by Horace Leonard Jones, Loeb Classical Library, 1917-1932.

- Strabo - Strabon, *Geografia*, I-III, București, 1972-1984.
- Suetonius - Suetonius, *The Lives of the Caesars*, vol. I-II, Translated by J. C. Rolfe, Loeb Classical Library, 1959.
- Tacitus *Agricola* - Tacitus, *Agricola. Germania. Dialogus*, Translated by M. Hutton, W. Peterson, Loeb Classical Library, 1914.
- Tacitus *Agricola* - Tacitus, *Agricola*, Opere I, București, 1958.
- Tacitus *Annales* - Tacitus, *Annals*, Books I-III, Translated by John Jackson, Loeb Classical Library, 1931.
- Tacitus *Annales* - Tacitus, *Annals*, Books IV-VI, XI-XII, Translated by John Jackson, Loeb Classical Library, 1937.
- Tacitus *Germania*
- Tacitus, *Agricola. Germania. Dialogus*, Translated by M. Hutton, W. Peterson, Loeb Classical Library, 1914.
- Tacitus *Germania*
- Tacitus, *Germania*, In Opere I, București, 1958.
- Tacitus *Historiae*
- Tacitus, *Histories*, Books I-III, Translated by Clifford H. Moore, Loeb Classical Library, 1925.
- Tacitus *Historiae*
- Tacitus, *Histories*, Books IV-V, Translated by Clifford H. Moore, *Annals*, Books I-III, Translated by John Jackson, Loeb Classical Library, 1931.
- Tacitus *Istorii* - Tacitus, *Istorii*, In Opere II, București, 1963.

- Agul'nikov 1997 - S. M. Agul'nikov, *Sarmatskie kurgannye mogil'niki v Nizhnem Podnestrov'e, Nikonij i antichnyj mir Severnogo Pri'chernomor'ya*, Odessa, 1997, p. 278-282.
- Alföldi 1936 - A. Alföldi, *CAH*, XI, 1936, p. 77-90.
- Alföldi 1939 - A. Alföldi, *Die Roxolanen in der Walachei*, M. Wegner (ed.), *Bericht über der VI. Internationalen Kongress für Arhäologie, Berlin 21.-26. August 1939*, Berlin, 1940, p. 528-538.
- Almgren 1923 - O. Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte, mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*, Mannus Bibliothek 32, Leipzig, 1923.
- Ambroz 1966 - A. K. Ambroz, *Fibuly yuga evropejskoj chasti SSSR*, Arkheologiya SSSR, SAI, D1-30, Moskva, 1966.
- Anfimov 1987 - N. V. Anfimov, *Drevnee zoloto Kubani*, Krasnodar, 1987.
- Anokhin 1989 - V. A. Anokhin, *Monety antichnyh gorodov Severo-Zapodnogo Prichernomor'ya*, Kiev, 1989.
- Arkheologiya SSSR 1989
- Arkheologiya SSSR. *Stepi evropejskoj chasti SSSR v skifo-sarmatskoe vremya*, Moskva, 1989.

- Arkheologiya Vengrii 1986
- Arkheologiya Vengrii. *Konets II tys. do n. e. – I tys. n. e.*, V. S. Titov, I. Erdeli (eds.), Moskva, 1986.
- Babeș 1993
- M. Babeș, *Die Poienești-Lukașevka Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum Östlich der Karpaten in den Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Bonn, 1993.
- Babeș 1999
- M. Babeș, *Ein tamga-zeichen aus der Dakischen siedlung von Ocnîța (Buridava)*, N. Boroffka, T. Soroceanu (Hrsg.), *Transilvanica, Archäologische Untersuchungen zur Ältern Geschichte der südöstlichen Mitteleuropa. Gedenkschrift für Kurt Horedt*. Internationale Archäologie. Studia honoraria – Band 7, Rahden, 1999, p. 223-239.
- Balla 1969
- L. Balla, *Guerre Iazyge aux frontières de la Dacie en 107, 108*, *ActaDebr*, V, 1969, p. 111-119.
- Bârcă 1997
- V. Bârcă, *Considerations Concerning the Political History of Sarmatians in the North-West of Black Sea in the First century A.D. / Considerații privind istoria politică a sarmaților din nord-vestul Mării Negre în secolul I d. Ch.*, N. Gudea (ed.) *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Daciens (ActaMP XXI)*, Zalău, 1997, p. 935-979.
- Bârcă 2005
- V. Bârcă, *Fibulele din mediul sarmatic est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)*. *Cronologie, origine*, C. Cosma, G. Rustoiu (eds.), *Comerț și civilizație. Transilvania în contextul schimburilor comerciale și culturale în antichitate*, Cluj-Napoca, 2005, p. 119-148.
- Bârcă 2006
- V. Bârcă, *Istorie și civilizație. Sarmatii în spațiul est-carpatic (sec. I a. Chr. – începutul sec. II p. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2006.
- Bârcă 2006a
- V. Bârcă, *Nomazi ai stepelor. Sarmatii timpurii în spațiul nord-pontic (sec. II-I a. Chr.)*, Cluj-Napoca, 2006.
- Bârcă 2011
- V. Bârcă, *The fibulae in the North-Pontic Sarmatian Environment (1st C – first half of the 2nd C CE)*, *EphN*, XXI, 2011, p. 7-35.
- Bârcă 2012
- V. Bârcă, *Some Remarks on Metal Cups with Zoomorphic Handles in the Sarmatian Environment*, *EphN*, XXII, 2012, p. 185-209.
- Bârcă 2013
- V. Bârcă, *Nomads of the steppes by the Danube frontier of the Roman Empire in the 1st C CE. Historical sketch and chronological remarks*, *Dacia N. S.*, LVII, 2013, p. 99-125.
- Bârcă 2013a
- V. Bârcă, *The items in the Sarmatian grave at Lehliu (Călărași county) and its dating issue*, *EphN*, XXIII, 2013, p. 241-258.
- Bârcă 2014
- V. Bârcă, *Olbia, Tyras, the Roman Empire and the Sarmatians in the Second Half of the 1st – early 2nd Century CE.*, V. Sîrbu, C. Croitoru (eds.), *Ancient Linear Fortifications on the Lower Danube, Proceedings of the National Colloquium Ancient Linear Fortifications on the Left Bank of the Lower Danube, Brăila, 14-16 June 2013*, Cluj-Napoca, 2014, p. 167-189.

- Bârcă 2015 - V. Bârcă, *The reinterpretation of the Sarmatian finds from the Romanian Plain (I)*, *JAHA*, 2, 1, 2015, p. 35-71. DOI: <http://dx.doi.org/10.14795/j.v2i1.105>.
- Bârcă 2016 - V. Bârcă, *Dating of the Sarmatian Grave at Sânnicolau Mare – Seliște (Timiș County, Romania) and the Problem of the Early Sarmatian Entry and Settlement of the Pannonian Plain*, *EphN*, XXVI, 2016, p. 7-66.
- Bârcă 2018 - V. Bârcă, *A few notes on the tamgas from the golden plaque in the Sarmatian grave at Dunaharaszti (Hungary)*, *JAHA*, 5, 4, 2018, p. 41-65. DOI: 10.14795/j.v5i4.354.
- Bârcă 2020 - V. Bârcă, *The bronze cauldron of Piatra Șoimului (Calu) (Neamț County, Romania). Notes on the distribution, dating and use of such type cauldrons in the Sarmatian environment*, *JAHA*, 7, 1, 2020, p. 79-105. DOI:10.14795/j.v7i1.521.
- Bârcă 2021 - V. Bârcă, *Roman bronze casseroles in the Sarmatae graves from the area between the Don and the Lower Danube*, *Ziridava Studia Archaeologica*, 35, 2021, p. 179-223.
- Bârcă, Grumeza 2014 - V. Bârcă, L. Grumeza, *Sarmatian Burials in Coffins and Funerary Timber Features Recently Discovered in the Western Plain of Romania*, *EphN*, XXIV, 2014, p. 157-194.
- Bârcă, Grumeza 2022 - V. Bârcă, L. Grumeza, *Sarmatae burials and cemeteries excavated in recent years in south-western Romania*, A. V. Mastykova, E. A. Khairedinova (eds.), *Могильник римского времени Фронтное 3: варвары на границах Империи / The Roman Period Cemetery of Frontovoe 3: The Barbarians on the Borders of the Empire*, Moskva, 2022, p. 206-215.
- Bârcă, Symonenko 2009 - V. Bârcă, O. Symonenko, *Călăreții stepelor. Sarmatii în spațiul nord-pontic*, Cluj-Napoca, 2009.
- Bejan, Grec 2003- A. Bejan, M. Grec, *Sânnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: „Seliște”*, *CCA, Campania 2002*, București, 2003, p. 271-273.
- Bejan, Măruia 2006 - A. Bejan, L. Măruia, *Sânnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: „Seliște”*, *CCA, Campania 2005*, București, 2006, p. 316-318.
- Bejan, Măruia 2007 - A. Bejan, L. Măruia, *Sânnicolau Mare, jud. Timiș. Punct: „Seliște”*, *CCA, Campania 2006*, București, 2007, p. 311-314.
- Bejan et alii 2011- A. Bejan, L. Măruia, D. Tănase, *Un mormânt cu podoabe de aur din epoca sarmatică timpurie descoperit la Sânnicolau Mare – Seliște (jud. Timiș)*, *An. Banatului*, S. N., XIX, 2011, p. 161-180.
- Benea 1996 - D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996.

- Bespalyj 1986 - E. I. Bespalyj, *The barrows imports excavated by the expedition of the Azov Regional Museum in 1979-1984*, B. A. Raev, *Roman Imports in the Lower Don Basin*, BAR, Int. Ser. 278, Oxford, 1986, p. 75-78.
- Bespalyj 1992 - E. I. Bespalyj, *Kurgan sarmatskogo vremeni u g. Azova*, SA, 1, 1992, p. 175-191.
- Bezuglov et alii 2009 - S. I. Bezuglov, V. P. Glebov, I. N. Parusimov, *Pozdnesarmatskoe pogrebeniya v ust'e Dona (kurgannyj mogil'nik Valovyj I)*, Rostov-na-Donu, 2009.
- Bichir 1976 - Gh. Bichir, *Relațiile dintre sarmați și geto-daci până la sfârșitul secolului I e. n.*, SCIVA, 27, 2, 1976, p. 203-214.
- Bichir 1977 - Gh. Bichir, *Les Sarmates au Bas-Danube, Dacia, N. S.*, XXI, 1977, p. 167-198.
- Bichir 1996 - Gh. Bichir, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic (II)*, SCIVA, 47, 3, 1996, p. 297-312.
- Bogdanova 1963 - N. O. Bogdanova, *Mogyl'nyk I st. do n. e. – III st. n. e. bilya s. Zavitne Bakhchisarajs'kogo rajonu*, Arkheologiya, Kiev, XV, 1963, p. 95-109.
- Bojović 1983 - D. Bojović, *Rimske fibule Singidunuma*, Beograd, 1983.
- Bounegru et alii 2011 - G. Bounegru, R. Ciobanu, R. Ota, D. Anghel, *Lux, util și estetic la Apulum. Podoabe și accesorii vestimentare*. Catalog de expoziție, Alba Iulia, 2011.
- Böhme 1972 - A. Böhme, *Die Fibelen der Kastelle Saalburg und Zugmantel*, SaalburgJahrb, XXIX, 1972, p. 5-112.
- Brudiu 2003 - M. Brudiu, *Lumea de sub tumuli din sudul Moldovei. De la indo-europeni la turanicii târzii - mărturi arheologice*, București, 2003.
- Buyukliev 1986 - Hr. Buyukliev, *Trakiskiyat mogilen necropol pri Chatalka, Starozagorski okr'g*, Razkopki i prouchvaniya XVI, Sofia, 1986.
- Cociș 2004 - S. Cociș, *Fibulele din Dacia romană / The Brooches from Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2004.
- Crișan 1977 - I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977.
- Daicoviciu 1942 - C. Daicoviciu, *Bănatul și iazygii*, Apulum, I, 1939-1942, 1942, p. 98-109.
- Daicoviciu 1960 - C. Daicoviciu, In: *Istoria României*, București, 1960.
- Dashevskaya 1991 - O. D. Dashevskaya, *Pozdnie skify v Krymu*, Arkheologiya SSSR, SAI D1-7, Moskva, 1991.
- Demchenko, Levitskii 2006 - T. Demchenko, O. Levitskii, *Kurgany u sela Burlanesht'*, Revista Arheologică, II, 1-2, 2006, p. 293-327.
- Dörner 1970 - E. Dörner, *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad*, MCA, IX, 1970, p. 445-466.
- Dörner 1971 - E. Dörner, *Dacii și sarmații din secolele II-III e. n. în vestul României*, Apulum, IX, 1971, p. 681-692.
- Dumitrașcu 1993 - S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană (teritoriul dacilor liberi din vestul și*

- nord-vestul României în vremea Daciei romane*), Oradea, 1993.
- Dvornichenko, Fedorov-Davydov 1993
- V. V. Dvornichenko, G. A. Fedorov-Davydov, „Sarmatskie pogrebeniya skeptukha I” v. n. e. u s. Kosika Astrakhanskoj obl., VDI, 3, 1993, p. 141-179.
- Dzigovskij 1982 - A. N. Dzigovskij, *Sarmatskie pamyatniki stepej Severo-Zapodnogo Prichernomor'ya*, *Arkheologicheskie pamyatniki stepej Severo-Zapodnogo Prichernomor'ya*, Kiev, 1982, p. 83-92.
- Dzigovskij 2003 - A. M. Dzigovskij, *Ocherki istorii sarmatov v Karpato-Dneprovskikh zemel'*, Odessa, 2003.
- Dzygovs'kyj 1993
- O. M. Dzygovs'kyj, *Sarmaty na zahodi stepovogo Prychornomor'ya naprykintsi I st. do n. e. - pershij polovyni IV st. n. e.*, Kyiv, 1993.
- Ebert 1913
- M. Ebert, *Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland)*, PZ, 5, 1913, p. 1-80.
- Eck et alii 2003 - W. Eck, D. Macdonald, A. Pangerl, *Neue Diplome für Auxiliartruppen in den dakischen Provinzen*, *ActaMN*, 38, 1, 2001, 2003, p. 27-48.
- Eck et alii 2005 - W. Eck, D. Macdonald, A. Pangerl, *Hadrianische Diplome für die Axiliartruppen von Dacia inferior und Pannonia inferior*, *ActaMN*, 39-40, 1, 2002-2003, 2005, p. 25-50.
- Ettlinger 1973
- E. Ettlinger, *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Bern, 1973.
- Facsády 2009
- R. Facsády, *Aquincum Ékszerek / Jewellery in Aquincum. Az Aquincum Múzeum Gyűjteménye I*, Budapest, 2009.
- Farkas 1998
- C. Farkas, *Korai szarmata temető aranyeleletes sírjai Füzesabony határából (Újabb adatok a szarmata kori viselet problémaköréhez)*, P. Havassy (ed.), *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6, Gyula, 1998, p. 67-81.
- Farkas 2000
- C. Farkas, *Kora szarmata sírok Füzesabony határában (Füzesabony-Kastély dűlő I)*, T. Petercsák, A. Váradi (eds.), *Heves Megyei Régészeti Közlemények 2. A népvándorláskor kutatóinak kilencedik konferenciája, Eger 1998, szeptember 18-20*, Eger, 2000, p. 15-50.
- Feugère 1985
- M. Feugère, *Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve siècle après J.-C.* *Revue Archéologique de Narbonnaise*, Supplément 12, Paris, 1985.
- FHDP I
- FHDP I - *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes / Izvoare privind Istoria României I*, București, 1964.
- Fitz 1963
- J. Fitz, *A regnum Vannianum kérdéséhez*, *Alba Regia*, 2, 3 (1961-1962), 1963, p. 207-208.
- Fitz 1977
- J. Fitz, *Die Eroberung Pannoniens, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II*, 6, New York-Berlin, 1977, p. 543-556.
- Glukhov 2003
- A. A. Glukhov, *Tipologiya i khronologiya zerkal srednesarmatskogo vremeni (po materialam mezhdurech'ya Volgi i Dona)*, *NAV*, 6, 2003, p. 89-102.
- Greifenhagen 1975

- A. Greifenhagen, *Schmuckarbeiten in Edelmetall*, II, Berlin, 1975.
- Grosu 1983 - V. I. Grosu, *Novye sarmatskie pamyatniki na teritorii Moldavii, AIM v 1979-1980 gg.*, Kishinev, 1983, p. 28-52.
- Grosu 1986 - V. I. Grosu, *Sarmatskoe pogrebenie v Podnestrov'e, SA*, 1, 1986, p. 258-261.
- Grosu 1990 - V. I. Grosu, *Khronologiya pamyatnikov sarmatskoj kul'tury Dnestrovsko-Prut'skogo mezhdurech'ya*, Kishinev, 1990.
- Grosu 1995 - V. Grosu, *Sarmatiji în spațiul geto-dacic răsăritean, ArhMold*, XVIII, 1995, p. 133-186.
- Grumeza 2011 - L. Grumeza, *The Sarmatian Necropolis from Foeni (Timiș County), An. Banatului*, S. N., XIX, 2011, p. 181-205.
- Grumeza 2014 - L. Grumeza, *Sarmatian Cemeteries from Banat (Late 1st - Early 5th Centuries AD)*, Cluj-Napoca, 2014.
- Gugl 1995 - Chr. Gugl, *Die römischen Fibeln aus Virunum*, Klagenfurt, 1995.
- Gushchina, Zaset'skaya 1994 - I. I. Gushchina, I. P. Zaset'skaya, „Zolotoe kladbishche” Rimskoj epohi v Prikuban'e, Sankt-Peterburg, 1994.
- Harhoiu 1993 - R. Harhoiu, „Tezaurul” de la Buzău – 1941, *SCIIVA*, 44, 1, 1993, p. 41-51.
- Harmatta 1970 - J. Harmatta, *Studies in History and Language of the Sarmatians (ActaAntArch XIII)*, Szeged, 1970.
- Harțuche 1980 - N. Harțuche, *Descoperiri sarmatice din zona Brăilei, Istros*, I, 1980, p. 191-251.
- Havassy 1998 - P. Havassy, *Katalógus*, P. Havassy (ed.), *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai katalógusok 6, Gyula, 1998, p. 145-174.
- Higgins 1980 - R. Higgins, *Greek and Roman Jewellery, Second Edition*, Berkeley-Los Angeles, 1980.
- Hügel, Barbu 1997 - P. Hügel, M. Barbu, *Die Arader Ebene im 2.-4. Jh. N.Chr. / Câmpia Aradului în secolele II-IV p. Chr.*, N. Gudea (ed.), *Römer und Barbaren an der Grenzen des römischen Dakiens (ActaMP XXI)*, Zalău, 1997, p. 539-596.
- Isaenko 1993 - A. V. Isaenko, *Migratsii severoirantsev v Rumyniyu, na Srednii Dunaj i Vengriyu*, A. V. Isaenko (ed.), *Kavkaz i tsivilizatsii Vostoka v drevnosti i srednevekov'e*, Vladikavkaz, 1993, p. 159-202.
- Ilyukov 1986 - L. S. Ilyukov, *Grave 43 in the barrow cemetery “Novyj”*, B. A. Raev, *Roman Imports in the Lower Don Basin*, BAR, Int. Ser. 278, Oxford, 1986, p. 79-80.
- Il'yukov 1998 - L. S. Il'yukov, *Kolektsiya antichnykh sokrovishch, Donskaya arkheologiya*, 1, 1998, p. 88-91.
- Il'yukov, Vlaskin 1992 - L. S. Il'yukov, M. V. Vlaskin, *Sarmaty mezhdutechya Sala i Manycha*, Rostov-na-Donu, 1992.
- Ishtvanovich, Kul'char 2000

- E. Ishtvanovich, V. Kul'char, *Problematika „pervogo pokoleniya” v izuchenii sarmatov Karpatskogo Bassejna, Rannesarmatskaya kul'tura: formirovanie, razvitie, khronologiya. Materialy IV mezhdunarodnoj konferentsii "Problemy sarmatskoj arkheologii i istorii" 2*, Samara, 2000, p. 205-209.
- Ishtvanovich, Kul'char 2005
- E. Ishtvanovich, V. Kul'char, *Severprichernomorskie (?) zolotyie yuvelirnye izdeliya v kul'ture sarmatov Karpatskogo bassejna*, V. Yu. Zuev (ed.), *Bosporskij fenomen: problemy sootnosheniya pis'menykh i arkeologicheskikh istochnikov*, Sankt-Peterburg, 2005, p. 335-342.
- Istvánovits, Kulcsár 1993
- E. Istvánovits, V. Kulcsár, *Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében*, *HOMÉ*, XXX-XXXI, 2, 1993, p. 9-58.
- Istvánovits, Kulcsár 2006
- E. Istvánovits, V. Kulcsár, *Az első szarmaták az Alföldön (Gondolatok a Kárpát-medencei jazig foglalásról)*, *JAMÉ*, XLVIII, 2006, p. 203-237.
- Istvánovits, Kulcsár 2006a
- E. Istvánovits, V. Kulcsár, *Szarmata nemzetségjelek a Kárpát-medencében*, *Arrabona*, 44/1, 2006, p. 175-186.
- Istvánovits, Kulcsár 2013
- E. Istvánovits, V. Kulcsár, *The „upper class” of Sarmatian society in the Carpathian Basin*, M. Hardt, O. Heinrich-Tamácska (eds.), *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschafts- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der Frühgeschichtlichen Entwicklung im Mittleren Donauraum*, Tengelic, 16 - 19.11.2011, Weinstadt, 2013, p. 195-209.
- Istvánovits, Kulcsár 2017
- E. Istvánovits, V. Kulcsár, *Sarmatians – History and Archaeology of the Forgotten People*, Mainz, 2017.
- Ivanova, Golubev 1961
- M. I. Ivanova, P. M. Golubev, *Nakhodki v Loo*, *SA*, 3, 1961, p. 284-290.
- Karyshkovskij 1982
- P. O. Karyshkovskij, *O monetakh tsarya Farzoya*, G. A. Dzis-Rajko (ed.), *Arheologicheskie pamyatniki Severo-Zapodnogo Prichernomor'ya*, Kiev, 1982, p. 66-82.
- Karyshkovskij 1982a
- P. O. Karyshkovskij, *Ol'viya i Rim*, A. V. Gudkova (ed.), *Pmayatniki rimskogo i srednevekovogo vremeni v Severo-Zapodnom Prichernomor'e*, Kiev, 1982, p. 6-28.
- Karyshkovskij 1988
- P. O. Karyshkovskij, *Monety Ol'vii*, Kiev, 1988.

- Karyshkovs'kij 1971 - P. J. Karyshkovs'kyj, *Sribni monety pislyagets'koj Ol'vii*, *Arkheologiya*, Kyiv, 4, 1971, p. 79-84.
- Kashuba *et alii* 2001-2002 - M. T. Kashuba, S. I. Kurchatov, T. A. Shcherbakova, *Kochevniki na zapodnoj granitse Velikoj stepi (po materialam kurganov u s. Mokra)*, *Stratum plus*, 4, 2001-2002 (2002), p. 180-252.
- Korom 2018 - A. Korom, *Sarmatskoe zhenskoe pogrebenie v okrestnostyakh Dunakeszi, Krym v sarmatskuyu epokhu (II v. do n.e. – IV v. n.e.)*, III, Simferopol, 2018, p. 9-36.
- Korom 2018a - A. Korom, *Korai szarmata női sír Dunakeszi határától*, A. Korom, Cs. Balogh, B. Major, A. Türk (eds.), *Relationes rerum – Régészeti tanulmányok Nagy Margit tiszteletére*. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 10, Budapest 2018, p. 175-202.
- Kossack 1962 - G. Kossack, *Frühe römische Fibeln aus dem Alpenvorland und ihre chronologische Bedeutung für die germanischen Kulturverhältnisse*, J. Werner, C. H. Beck (eds.), *Aus Bayerns Frühzeit. Festschrift, Friedrich Wagner zum 75. Geburtstag*, München, 1962, p. 125-137.
- Kostenko 1983 - V. I. Kostenko, *Sarmatskie pamyatniki Dnepro-Donskogo mezhdurech'ya III v. Do n. e. – III v. n. e.*, Dnepropetrovsk, 1983.
- Kostenko 1993 - V. I. Kostenko, *Sarmaty v Nizhnem Podneprov'e (po materialam Ust'-Kamenskogo mogil'nika)*, Dnepropetrovsk, 1993.
- Kosyanenko, Maksimenko 1989 - V. I. Kosyanenko, V. M. Maksimenko, *Kompleks veshchej iz sarmatskogo pogrebeniya u khutora Vinogradnyj na Nizhnem Donu*, *SA*, 1, 1989, p. 264-267.
- Koščević 1980 - R. Koščević, *Antičke fibule s područja Šiška*, Zagreb, 1980.
- Kovpanenko 1986 - G. T. Kovpanenko, *Sarmatskoe pogrebenie I v. n. e. na Yuzhnom Buge*, Kiev, 1986.
- Kőhegyi 1984 - M. Kőhegyi, *Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön*, *DMÉ*, 1982 (1984), p. 267-355.
- Krapivina 1993 - V. V. Krapivina, *Ol'viya. Material'naya kul'tura I-IV vv. n. e.* Kiev, 1993.
- Kropotov 2010 - V. V. Kropotov, *Fibuly sarmatskoj epokhi*, Kiev, 2010.
- Kulcsár, Korom 2017 - V. Kulcsár, A. Korom, *Dunakeszi a római császárok idején*, D. Kerekes (ed.), *Dunakeszi története I. A kezdetektől 1910-ig*, Dunakeszi, 2017, p. 87-100.
- Latyshev 1904 - V. V. Latyshev, *Scythica et Caucasica – Izvestiya drevnikh pisatelej, grecheskikh i latinskikh o Skifij i Kavkaze II*, Sankt-Petersburg, 1904.
- Latyshev 1949 - V. V. Latyshev, *Izvestiya drevnikh pisatelej o Skifij i Kavkaze*, *VDI*, 1, 1949, p. 185-293.
- Latyshev 1949a - V. V. Latyshev, *Izvestiya drevnikh pisatelej o Skifij i Kavkaze*, *VDI*, 2, 1949, p. 271-356.

- Leahu, Trohani 1979
- V. Leahu, G. Trohani, *Săpăturile arheologice de la Vitănești, jud. Teleorman, Cercetări Arheologice*, III, 1979, p. 127-141.
- Litvinskij 1967 - B. A. Litvinskij, *Dzhunskij mogil'nik i nekotorye aspekty kangyujskoj problemy*, SA, 2, 1967, p. 29-37.
- Lloyd-Morgan 1980
- G. Lloyd-Morgan, *Roman Mirrors and Pictish Symbol*, W. S. Hanson, L. J. F. Keppie (eds.), *A note on Trade and Contact. Roman Frontier Studies 1979. Papers presented of the 12th International Congress of Roman Frontier Studies*, BAR Int. Ser., 71 (I), Oxford, 1980, p. 97-106.
- Lloyd-Morgan 1981
- G. Lloyd-Morgan, *The Mirrors: Description of the Collections in the Rijksmuseum G. M. Kam at Nijmegen IX*, Nijmegen, 1981.
- Lysenko et alii 2015
- A. V. Lysenko, V. V. Masyakin, V. I. Mordvintseva, *Mogila nr. 1 nekropolya rimskogo vremeni Luchistoe-2 (Yuzhnyj Krym)*, *Istoriya i arkhheologiya Kryma*, II, 2015, p. 295-333.
- Maksimenko 1998
- V. E. Maksimenko, *Sarmaty na Donu (arkheologiya i problemy etnicheskoj istorii) (Donskie drevnosti 6)*, Azov, 1998.
- Marchenko 1996 - I. I. Marchenko, *Siraki Kubani (po materialam kurgannyh pogrebenij Nizhnej Kubani)* Krasnodar, 1996.
- Marčenko, Limberis 2008
- I. I. Marčenko, N. Ju. Limberis, *Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Denkmälern des Kubangebietes*, A. Simonenko, I. I. Marčenko, N. Ju. Limberis, *Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern zwischen Unterer Donau und Kuban. Archäologie in Eurasien 25*, Mainz, 2008, p. 265-400.
- Marshall 1969 - F. H. Marshall, *Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman, in the Departments of Antiquities British Museum*, Oxford, 1969.
- Mastykova 2022 - A. V. Mastykova, *Zhenskie amulety v forme lunmits iz zolotoj provolki v nekropole rimskogo vremeni Frontovoe 3 (Yugo-Zapadnyj Krym)*, *Stratum plus*, 4, 2022, p. 151-165.
- Medvedev 1990 - A. P. Medvedev, *Sarmaty i lesostep'*, Voronezh, 1990.
- Medvedev, Yefimov 1986
- A. P. Medvedev, K. Yu. Yefimov, *A Sarmatian barrow with Roman and Chinese imports in the Middle Don Region*, B. A. Raev, *Roman Imports in the Lower Don Basin*, BAR, Int. Ser. 278, Oxford, 1986, p. 83-84.
- Miroshina, Derzhavin 1988
- T. V. Miroshina, V. L. Derzhavin, *Sarmatskie pogrebeniya iz mogil'nika Veselaya Roshcha III*, SA, 4, 1988, p. 146-156.
- Mochi 1954 - A. Mochi, *K voprosu o periodizatsii rannesarmatskoj epokhi*, *ActaArchHung*, IV, 1954, p. 115-128.

- Mordvinceva 2003
- V. I. Mordvinceva, *Polikhromnyj zverinyj stil'*, Simferopol', 2003.
- Mordvintseva, Khabarova 2006
- V. Mordvintseva, N. Khabarova, *Drevnee zoloto Povolzh'ya*, Simferopol', 2006.
- Mordvintseva, Trejster 2007
- V. Mordvintseva, M. Trejster, *Proizvedeniya torevtiki i yuvelirnogo iskusstva v Severnom Prichernomor'e 2 v. do n. e. - 2 v. n. e. I-III*, Simferopol'-Bonn, 2007.
- Mócsy 1974
- A. Mócsy, *Pannonia und Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London-Boston, 1974.
- Mócsy 1977
- A. Mócsy, *Die Einwanderung der Iazygen*, *ActaAntHung*, XXV, 1977, p. 439-446.
- Muscalu 2008-2009
- B. Muscalu, *Problema sosirii sarmaților iazygi în spațiul dintre Dunăre și Tisa în lumina ultimelor cercetări*, *SIB*, XXXII-XXXIII, 2008-2009, p. 5-13.
- Nemeth 2007
- E. Nemeth, *Politische und militärische Beziehungen zwischen Pannonien und Dakien in der Römerzeit / Relațiile politice și militare între Pannonia și Dacia în epoca română*, Cluj-Napoca, 2007.
- Németi 1983
- J. Németi, *Noi descoperiri din epoca migrațiilor din zona Carei (jud. Satu Mare)*, *SCIIVA*, 34, 2, 1983, p. 134-150.
- Németi 1999
- J. Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Carei / Nagykaroly vidékének régészeti repertórium*, București, 1999.
- Novichenkova 2000
- N. G. Novichenkova, *Fibuly iz svyatilishcha u perevala Gurzufskoe Sedlo*, *RA*, 1, 2000, p. 154-166.
- Oboldueva 1988
- T. G. Oboldueva, *Kurgany na aryke Dzhun*, *SA*, 4, 1988, p. 157-168.
- Ol'khovskij 2001
- V. S. Ol'khovskij, *Tamga (k funktsii znaka)*, *Istoriko-arkheologicheskij al'manakh*, 7, 2001, p. 75-86.
- Opreanu 1994
- C. Opreanu, *Neamurile barbare de la frontierele Daciei romane și relațiile politico – diplomatice cu Imperiul*, *EphN*, IV, 1994, p. 193-220.
- Opreanu 1997
- C. Opreanu, *Dakien und die Iazygen während der Regierung Trajans / Dacia și iazigii în vremea lui Traian*, N. Gudea (ed.), *Römer und Barbaren an der Grenzen des römischen Dakiens (ActaMP, XXI)*, Zaláu, 1997, p. 269-290.
- Opreanu 1997a
- C. Opreanu, *Vestul Daciei romane și Barbaricum în epoca lui Traian*, M. Bărbulescu (ed.), *Civilizația romană în Dacia*, Cluj-Napoca, 1997, p. 28-51.
- Opreanu 1998
- C. H. Opreanu, *Dacia romană și barbaricum*, Timișoara, 1998.
- Opreanu 1998a
- C. H. Opreanu, *Criza militară și politică de la Dunărea de Jos din anii 117-119 p.Ch. Urmări asupra relațiilor dintre Dacia și lumea barbară*, *EphN*, VIII, 1998, p. 61-80.

- Patek 1942 - E. Patek, *A pannóniai fibulatípusok elterjedése és eredete / Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien* (*DissPann* II, 19), Budapest, 1942.
- Párducz 1941 - M. Párducz, *A szarmatakor emlékei Magyarországon I / Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I* (*ArchHung* XXV), Budapest, 1941.
- Párducz 1942 - M. Párducz, *A szarmatakor legkorábbi emlékei a Bánságban*, *ArchÉrt* III, 1-2, 1942, p. 305-328.
- Peškař 1972 - I. Peškař, *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praha, 1972.
- Piso 1993 - I. Piso, *Fasti Provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993.
- Popović 1996 - I. Popović, *Rimski nakit u Narodnom Muzeju u Beogradu / Les bijoux romains du Musée National de Belgrade*, Beograd, 1996.
- Prokhorova, Guguev 1992 - T. A. Prokhorova, V. K. Guguev, *Bogatoe sarmatskoe pogrebenie v kurgane 10 Kobyakovskogo mogil'nika*, SA, 1, 1992, p. 142-161.
- Puzdrovskij 2007- A. E. Puzdrovskij, *Krymskaya Skifiya II v. do n. e. – III v. n. e. Pogrebal'nye pamyatniki*, Simferopol', 2007.
- Puzdrovskij, Zajcev 2004 - A. E. Puzdrovskij, J. P. Zajcev, *Prunkbestattungen des 1. Jhs. N. Chr. In der Nekropole Ust'-Al'ma, Krim, Eurasia Antiqua*, 10, 2014, p. 229-267.
- Pyatysheva 1956 - N. V. Pyatysheva, *Yuvelirnye izdeliya Khersonesa (Tr. GIM XVIII)*, Moskva, 1956.
- Raev 1986 - B. A. Raev, *Roman Imports in the Lower Don Basin*, BAR, Int. Ser. 278, Oxford, 1986.
- Raev, Simonenko 2009 - B. A. Raev, A. V. Simonenko, „Falar” iz „Davydovskogo klada”, A. Furas'ev (ed.), *Gunny, goty i sarmaty mezhdv Volgoi i Dunaem*, Sankt-Peterburg, 2009, p. 65-79.
- Rieckhoff 1975 - S. Rieckhoff, *Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen (Schwarzwald-Baar-Kreis)*, *SaalbJahrb*, XXXII, 1975, p. 5-104.
- Riha 1979 - E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*, Augst, 1979.
- Riha 1994 - E. Riha, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975*, Augst, 1994.
- Rostovtsev 1925 - M. I. Rostovtsev, *Skifiya i Bospor*, Petrograd, 1925.
- Rusyaeva 1989 - A. S. Rusyaeva, *Do istorii vzaimovidnosyn Ol'vii z sarmatamy, Problemy istorii ta arkheologii davn'ogo naseleennya Ukrainy*, Kyiv, 1989, p. 192-193.
- Rusyaeva 1995 - A. S. Rusyaeva, *Ol'vijsko-sarmats'ki vidnosyny u drugij polovyni I st. n. e.*, *Arkheologiya*, Kiyv, 4, 1995, p. 24-36.
- Ruscu 2003 - D. Ruscu, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, 2003.
- Russu 1973 - I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973.

- Rustoiu 1996 - A. Rustoiu, *Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere și produse din bronz*, București, 1996.
- Rustoiu 1997 - A. Rustoiu, *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î. e. n. – I e. n.)*, București, 1997.
- Ruxer, Kubczak 1972 - M. S. Ruxer, J. Kubczak, *Naszyinik grecki w okresie hellenistycznym i rzymskim*, Warszawa-Poznan, 1972.
- Sergatskov 1998 - I. V. Sergatskov, *Sarmatskoe pogrebenie s rimskim importom v nizov'yakh Ilovli*, RA, 4, 1998, p. 150-159.
- Sergatskov 2000 - I. V. Sergatskov, *Sarmatskie kurgany na Ilovle*, Volgograd, 2000.
- Sergatskov 2004 - I. V. Sergatskov, *K khronologii srednesarmatskoj kul'tury Nizhnego Povolzh'ya*, B. A. Raev (ed.) *Sarmatskie kul'tury Evrazii: problemy regional'noj khronologii. Doklady k 5-j mezhdunarodnoj konferentsii "Problemy sarmatskoj arkheologii i istorii"*, Krasnodar, 2004, p. 107-116.
- Shchukin 1989 - M. B. Shchukin, *Sarmaty na zemlyah k zapodu ot Dnepra i nekotorye sobytiya I v. v tsentral'noj i vostochnoj Evrope*, SA, 1, 1989, p. 70-84.
- Shchukin 1989a - M. B. Shchukin, *Na zapadnyh granitsakh Sarmatii*, KESAM, Novochoercassk, 1989, p. 31-55.
- Shchukin 1992 - M. B. Shchukin, *Nekotorye zamechaniya k voprosu o khronologii Zubovsko-Vizdvizhenskoj grupy i problemy rannikh alan*, B. A. Raev (ed.), *Antichnaya tsivilizatsiya i varvarkij mir I*, Novochoercassk, 1992, p. 103-124.
- Shchukin 1994 - M. B. Shchukin, *Na rubezhe er*, Sankt-Peterburg, 1994.
- Shchukin 1995 - M. B. Shchukin, *Dve repliki: O Farzoe i nadpisi iz Mangupa, o tsarstve Artavasde i pogrebenii v Kosike*, VDI, 4, 1995, p. 175-179.
- Shelov 1961 - D. B. Shelov, *Nekropol' Tanaisa (MIA 98)*, Moskva, 1961.
- Shilov 1959 - V. P. Shilov, *Kalinovskij kurganyj mogil'nik*, MIA, 60, 1959, p. 323-523.
- Simonenko 1992 - A. V. Simonenko, *Farzoj i Inismej - Aorsy ili alany*, VDI, 3, 1992, p. 148-162.
- Simonenko 1993 - A. V. Simonenko, *Sarmatian tribes of the Great Hungarian Plain and the north pontic region. Problem of migration*, Sp. Nova, IX, 1993, 1994, p. 59-64.
- Simonenko 1997 - A. V. Simonenko, *Eine sarmatische Bestattung vom Südlichen Bug*, *Eurasia Antiqua*, 3, 1997, p. 389-407.
- Simonenko 1999 - A. V. Simonenko, *Sarmaty Severnogo Prichernomor'ya. Khronologiya, periodizatsiya i etno-politicheskaya istoriya*, Disertatsiya na soiskanie uchenoj stepeni doktora istoricheskikh nauk (mss.), Kiev, 1999.
- Simonenko 2000 - A. V. Simonenko, *Mogilnik Dneprozavodstroj i sarmatskie pamyatniki "vostochnoj volny" v Severnom Prichernomor'e*, NAV, 3, 2000, p. 133-144.
- Simonenko 2003 - A. V. Simonenko, *Kitajskie i tsentral'noaziatskie elementy v sarmatskoj kul'ture Severnogo Prichernomor'ya*, NAV, 6, 2003, p. 45-65.

- Simonenko 2004 - A. V. Simonenko, *Khronologiya i periodizatsiya sarmatskih pamyatnikov Severnogo Prichernomor'ya*, B. A. Raev (ed.), *Sarmatskie kul'tury Evrazii: problemy regional'noj khronologii. Doklady k 5-j mezhdunarodnoj konferentsii "Problemy sarmatskoj arkheologii i istorii"*, Krasnodar, 2004, p. 134-173.
- Simonenko 2008 - A. V. Simonenko, *Römische Importe in sarmatischen Denkmälern des nördlichen Schwarzmeergebietes*, A. Simonenko, I. I. Marčenko, N. Ju. Limberis, *Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern zwischen Unterer Donau und Kuban. Archäologie in Eurasien 25*, Mainz, 2008, p. 1-94.
- Simonenko 2011 - A. V. Simonenko, *Rimskij import u sarmatov Severnogo Prichernomor'ya*, Sankt-Peterburg, 2011.
- Simonenko 2012 - A. V. Simonenko, *Bogatoe sarmatskoe pogrebenie u sela Vesnyanoe bliz Nikolaeva, Zoloto, kon' i chelovek. Zbornik statej k 60-letiyu Aleksandra Vladimirovicha Simonenko*, Kiev, 2012, p. 207-226.
- Simonenko, Lobaj 1991
- A. V. Simonenko, B. I. Lobaj, *Sarmaty Severo-Zapodnogo Prichernomor'ya v I v. n. e. (pogrebenie znati u s. Porogi)*, Kiev, 1991.
- Simonenko, Mel'nik 2004
- A. V. Simonenko, A. A. Mel'nik, *Eine sarmatische Bestattung im Kurgan Kamova Mogila, Krivoj Rog, Eurasia Antiqua*, 10, 2004, p. 269-280.
- Simonenko, Mel'nik 2012
- A. V. Simonenko, A. A. Mel'nik, *Sarmatskoe pogrebenie v kurgane Kamova Mogila, Zoloto, kon' i chelovek. Zbornik statej k 60-letiyu Aleksandra Vladimirovicha Simonenko*, Kiev, 2012, p. 295-307.
- Skripkin 1990 - A. S. Skripkin, *Aziatskaya Sarmatiya. Problemy khronologii i ee istoricheskij aspekt*, Saratov, 1990.
- Skripkin 1996 - A. S. Skripkin, *K voprosu etnicheskoj istorii sarmatov pervyh vekov nashej ery*, *VDI*, 1, 1996, p. 160-168.
- Skripkin 2003 - A. S. Skripkin, *K kritike istochnikov issledovanij posvyashchennykh rekonstruktsii torgovykh putej v skifo-sarmatskoe vremya*, *VDI*, 3, 2003, p. 194-203.
- Skripkin 2017 - A. S. Skripkin, *Sarmaty*, Volgograd, 2017.
- Smishko 1962 - M. Yu. Smishko, *Sarmats'ki pokhovannya bilya s. Ostrivets' Stanylavskoj obl.*, *MDAPV*, 4, 1962, p. 54-70.
- Strobel 1986 - K. Strobel, *Die Jahre 117 bis 119 n. Chr., eine Krisenphase der römischen Herrschaft an der mittleren und unteren Donau*, H. Kalcyk, B. Gullath, A. Graeber (eds.), *Studien zur Alten Geschichte. Festschrift S. Lauffer*, Roma, 1986, p. 905-967.
- Strobel 1989 - K. Strobel, *Die Donaukriege Domitianus*, Bonn, 1989.
- Subbotin, Dzigovskij 1990
- L. V. Subbotin, A. N. Dzigovskij, *Sarmatskie drevnosti Dnestro-Dunajskogo mezhdurechya II. Kurgannye mogilniki Divizijskij i Beloleskij*, Kiev, 1990.

- Sulimirski 1970 - T. Sulimirski, *The Sarmatians*, London, 1970.
- Sulimirski 2008 - T. Sulimirskij, *Sarmaty. Drevnii narod yuga Rossii*, Kursk, 2008.
- Syme 1971 - R. Syme, *Danubian Papers*, București, 1971.
- Symonovich 1983 - E. A. Symonovich, *Naselenie stolitsy pozdneskijskogo tsarstva (po materialam Vostochnogo mogil'nika Neapolya skifskogo)*, Kiev, 1983.
- Tari 1994 - E. Tari, *Korai szarmata sír Újszilváson, A kő-kortól a középkorig. Von der Steinzeit bis zum Mittelalter, Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára Szerk. Lőrinczy Gábor*, Szeged, 1994, p. 259-261.
- Tănase, Mare 2000 - D. Tănase, M. Mare, *Pătrunderea sarmaților în vestul Banatului, în lumina unor noi descoperiri arheologice*, SCIVA, 51, 3-4, 2000, p. 193-208.
- Teodor, Țau 1996 - S. Teodor, S. Țau, *Obiecte de port și podoabă din așezarea geto-dacică de la Poiana, jud. Galați (I). Fibule*, ArhMold, XIX, 1996, p. 57-106.
- Thomasson 1984 - B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum I*, Göteborg, 1984.
- Thomasson 1991 - B. E. Thomasson, *Legatus. Beiträge zur römischen Verwaltungsgeschichte*. Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Rom 8, XVIII, Stockholm, 1991.
- Treister 2005 - M. Treister, *On a Vessel with Figured Friezes from a Private Collection, on Burials in Kosika and once more on the „Ampsalakos School”*, ACSS, 11, 2005, p. 199-255.
- Trejster 1991 - M. Yu. Trejster, *Italijskie i provintsial'no-rimskie zerkala v Vostochnoj Evrope*, SA, 1, 1991, p. 90-103.
- Trejster 1993 - M. Yu. Trejster, *Rimlyane v Pantikapee*, VDI, 2, 1993, p. 50-74.
- Trejster 2001 - M. Yu. Trejster, *Zametki po povodu diskussii „Sarmaty v I v. n. e.: novejschie otkrytiya”*, VDI, 4, 2001, p. 168-174.
- Vaday 1984 - A. Vaday, *Das Graberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Hörcsögös*, MittArchInst, 12-13, 1982-1983 (1984), p. 167-188, p. 383-392.
- Vaday 1989 - A. Vaday, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok (Antaeus 17-18, 1988-1989)*, Budapest, 1989.
- Vaday 1989a - A. Vaday, *Sarmatisches Männergrab mit Goldfund aus Dunaharaszti*, FolArch, XL, 1989, p. 129-136.
- Vaday 1991 - A. Vaday, *The Dacián Question in the Sarmatian Barbaricum, Antaeus*, 19-20, 1990-1991, 1991, p. 75-83.
- Vaday 2003 - A. Vaday, *Limes Sarmatiae*, Zs. Visy (ed.), *The Roman Army in Pannonia*, Pécs, 2003, p. 204-212.
- Vaday 2003a - A. Vaday, *Barbarian People (Iranians, Germans, Celts and Dacians)*, Zs. Visy (ed.), *The Roman Army in Pannonia*, Pécs, 2003, p. 222-237.
- Vaday et alii 1989 - A. Vaday, E. Istvánovits, V. Kulcsár, *Sarmatian costume in the Carpathian Basin*, Klio, 71, 1, 1989, p. 107-114.
- Vaday, Szekeres 2001

- A. Vaday, Á. Szekeres, *Megjegyzések az Alföld korai szarmata telepeinek kérdéséhez (A jazyg bevándorlás és a megtelepedés kérdésköre)*, *StudArch-MFMÉ*, VII, 2001, p. 231-298.
- Vaday, Szőke 1983
- A. Vaday, B. M. Szőke, *Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten*, *CommArchHung*, 1983, p. 79-132.
- Vinogradov 1994 - Yu. G. Vinogradov, *Očerki voenno-politicheskoj istorii sarmatov v I v. n. e.*, *VDI*, 2, 1994, p. 151-170.
- Voloshinov, Masyakin 2007
- A. A. Voloshinov, V. V. Masyakin, *Pogrebeniya s oruzhien iz nekropolya rimskogo vremeni u s. avetnoe v yugo-zapodnom Krymu (Raskopki 2005-2006 gg.)*, Yu. P. Zajtsev, V. I. Mordvintseva (eds.), *Drevnyaya Tavrika*, Simferopol', 2007, p. 291-302.
- Vornic et alii 2015
- V. Vornic, V. Bubulici, S. Popovici, *Date preliminare privind necropola sarmatică de la Medeleni (com. Petrești, r-nul Ungheni)*, *Arheologia Preventivă în Republica Moldova*, II, 2015, p. 59-72.
- Voronyatov 2009- S. V. Voronyatov, *O funktsii sarmatskikh tamg na sosudakh*, A. Furas'ev (ed.), *Gunny, goty i sarmaty mezhdv Volgoi i Dunaem*, Sankt-Peterburg, p. 80-98.
- Vysotskaya 1994 - T. N. Vysotskaya, *Ust'-Al'minskoe gorodishche i nekropol'*, Kiev, 1994.
- Wilkes 1983 - J. J. Wilkes, *Romans, Dacians and Sarmatians in the First and Early Second Centuries*, B. Hartley, J. Wachter (eds.), *Rome and Her Northern Provinces*, Oxford, 1983, p. 255-289.
- Yatsenko 1993 - S. A. Yatsenko, *Alanskaya problema i tsentral'noaziatskie elementy v kul'ture kochevnikov Sarmatii rubezha I-II vv. n. e.*, *PAV*, 3, p. 60-72.
- Yatsenko 2001 - S. A. Yatsenko, *Znaki - tamgi iranoyazychnyh narodov drevnosti i rannego srednevekov'ya*, Moskva, 2001.
- Zajtsev 1995 - Yu. P. Zajtsev, *Khronologiya Neapoya Skifskogo, Drevnosti Stepnogo Prichernomor'ya i Kryma*, V, Zaporozh'e, 1995, p. 67-90.
- Zajtsev 2003 - Yu. P. Zajtsev, *Neapol' Skifskij (II v. do n. e. - III v. n. e.)*, Simferopol', 2003.
- Zajtsev et alii 2007
- Yu. P. Zajtsev, A. A. Voloshinov, E. Künelt, V. V. Masyakin, V. I. Mordvintseva, K. B. Firsov, F. Fless, *Pozdneskifskij nekropol' Zavetnoe (Alma-Kermen) I-III vv. n. e. v Yugo-Zapodnom Krymu. Raskopki 2004 g.*, Yu. P. Zajtsev, V. I. Mordvintseva (eds.), *Drevnyaya Tavrika*, Simferopol', 2007, p. 249-290.
- Zajtsev, Mordvintseva 2003
- Yu. P. Zajtsev, V. I. Mordvintseva, „Nogajchinskij” kurgan v stepnom Krymu, *VDI*, 3, 2003, p. 61-99.
- Zhuravlev 2003 - D. V. Zhuravlev, *New Data on Details of Roman Military Equipment and Horse's Harness from Chersonesos and its Environs*, *ACSS*, 9, 1, 2003, p. 87-115.

Zhuravlev *et alii* 2017

- D. V. Zhuravlev, E. Yu. Novikova, S. A. Kovalenko, M. S. Shemakhanskaya, *Zoloto Khersonesa Tavricheskogo (Yuvelirnye izdeliya iz sobraniya Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeya)*, Moskva, 2017.

Zubar' 1994

- V. M. Zubar', *Ol'viya, sarmaty i Rim vo vtoroj polovine I v.*, *VDI*, 3, 1994, p. 218-222.

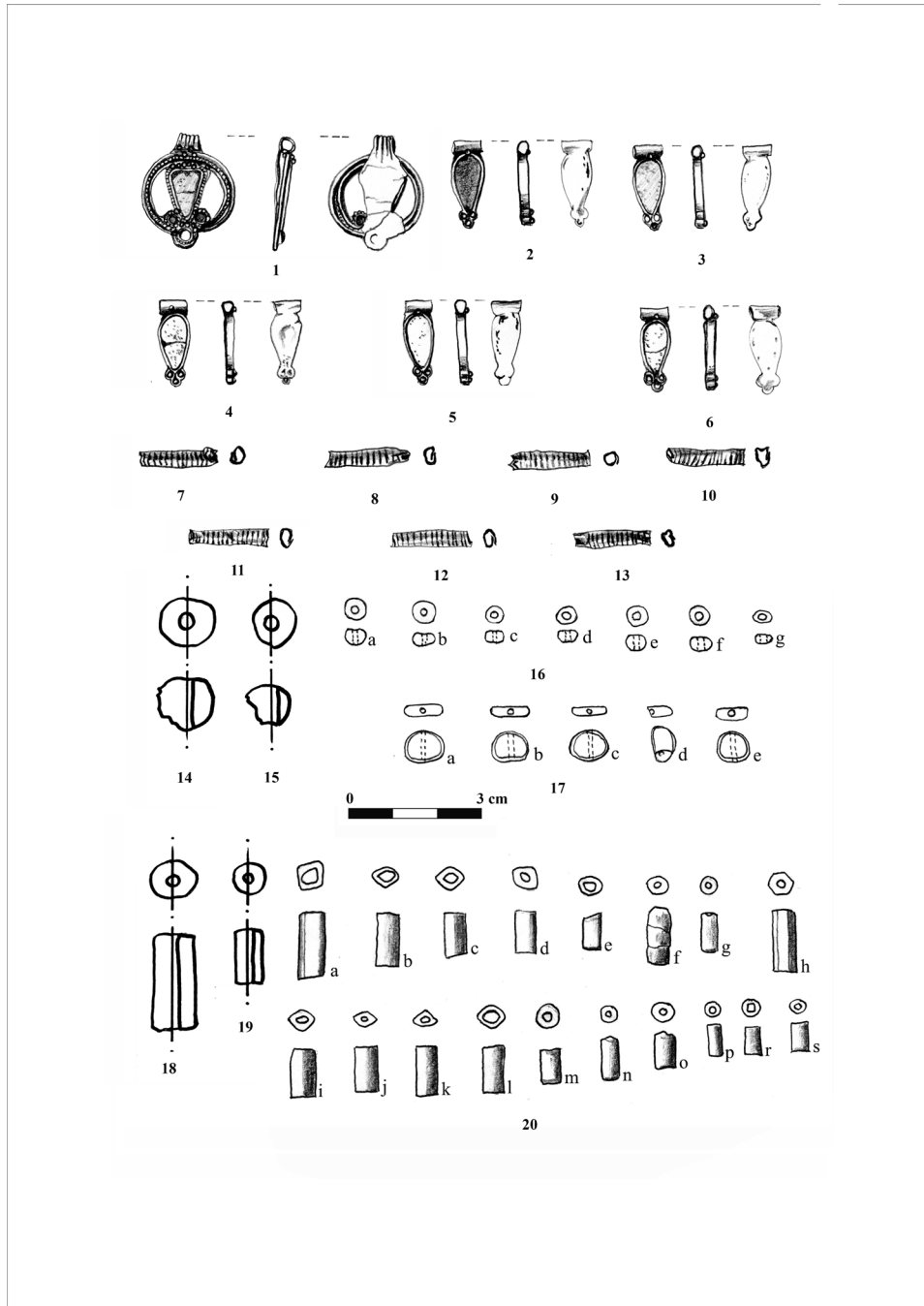

Fig. 1.

Fog. 2.

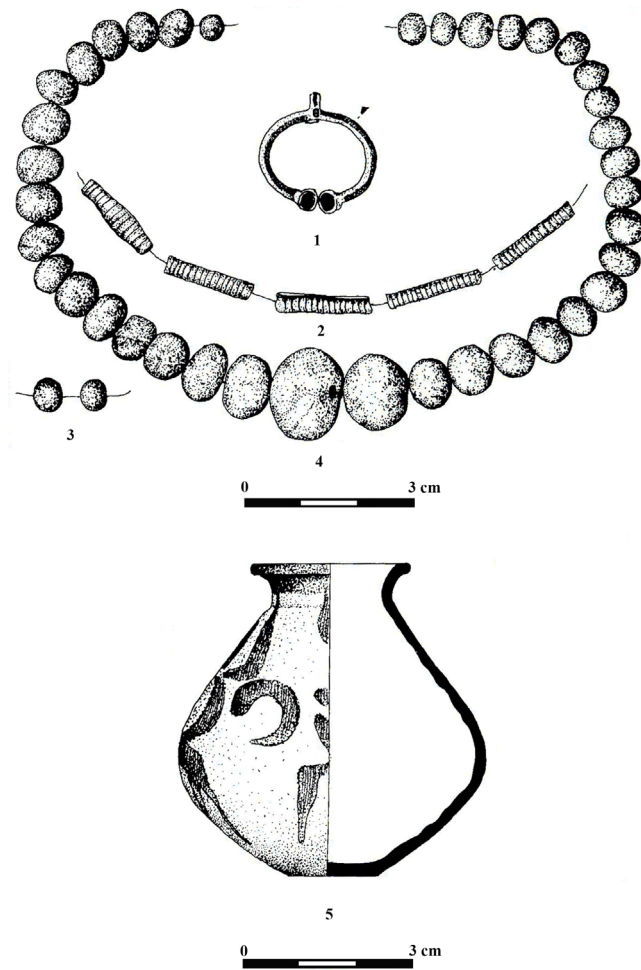

Fig. 3.

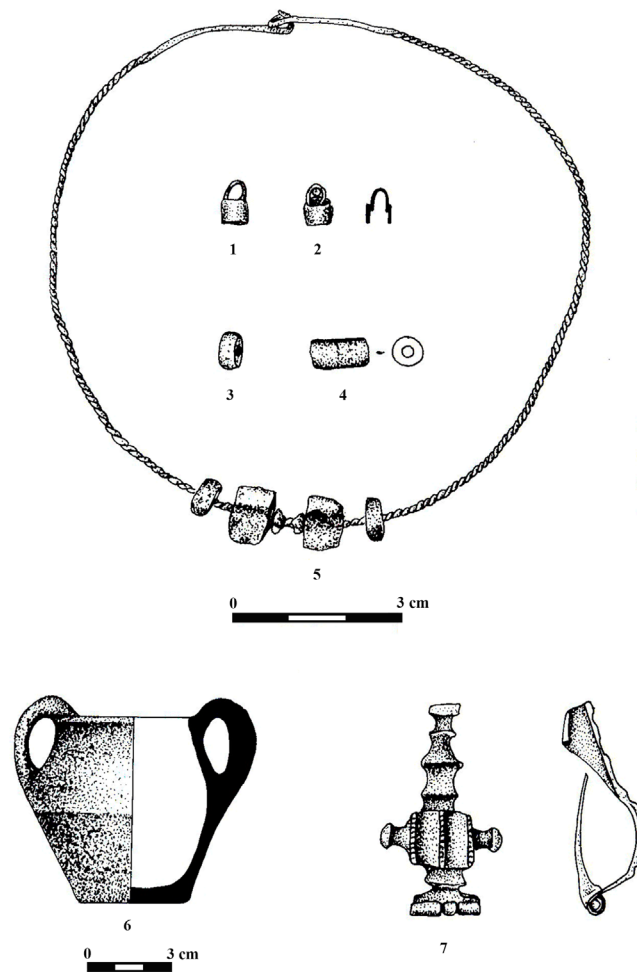

Fig. 4.

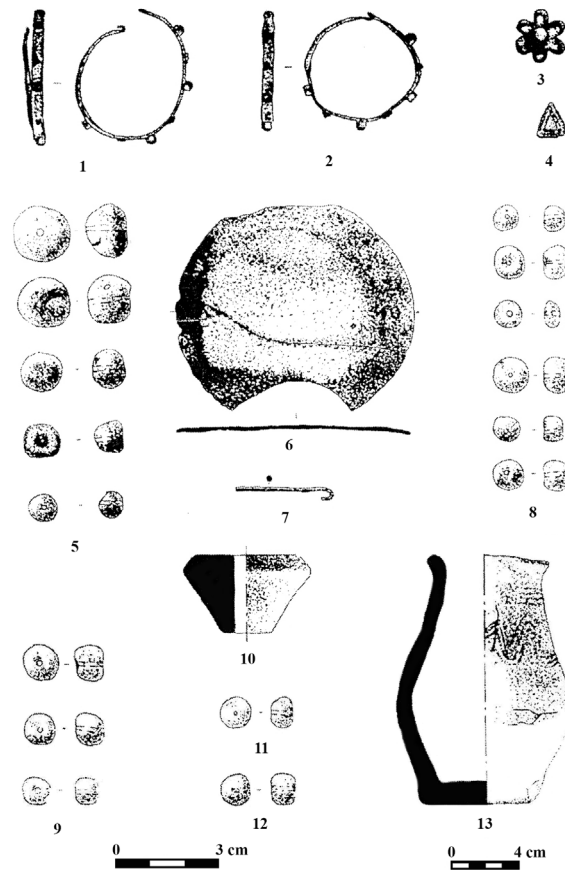

Fig. 5.

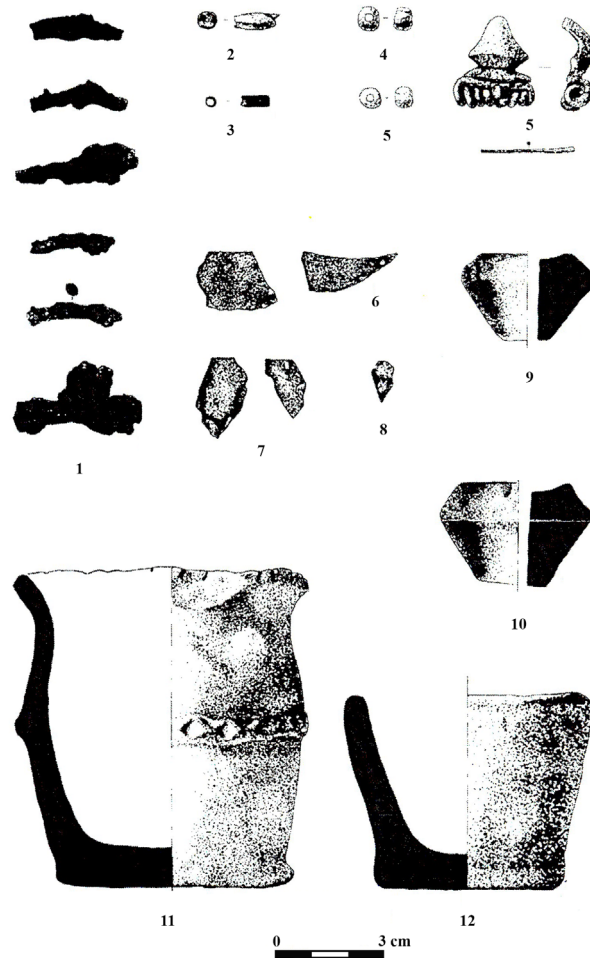

Fig. 6.

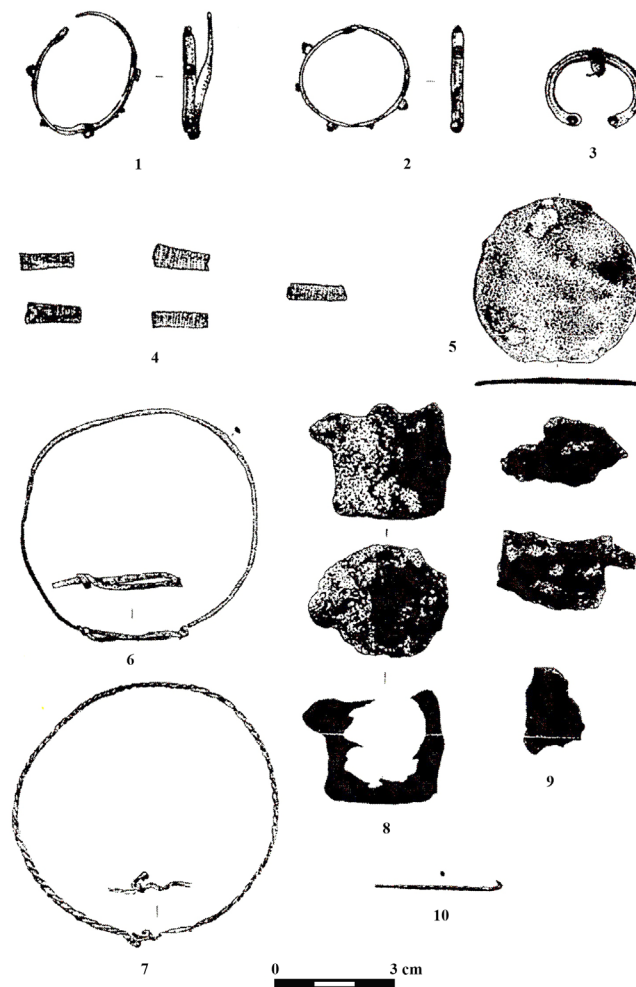

Fig. 7.

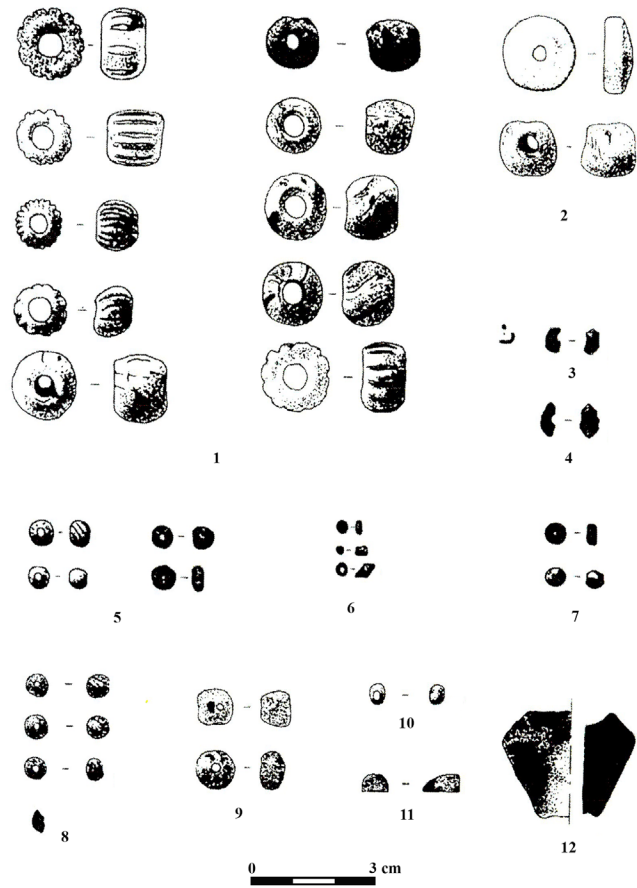

Fig. 8.

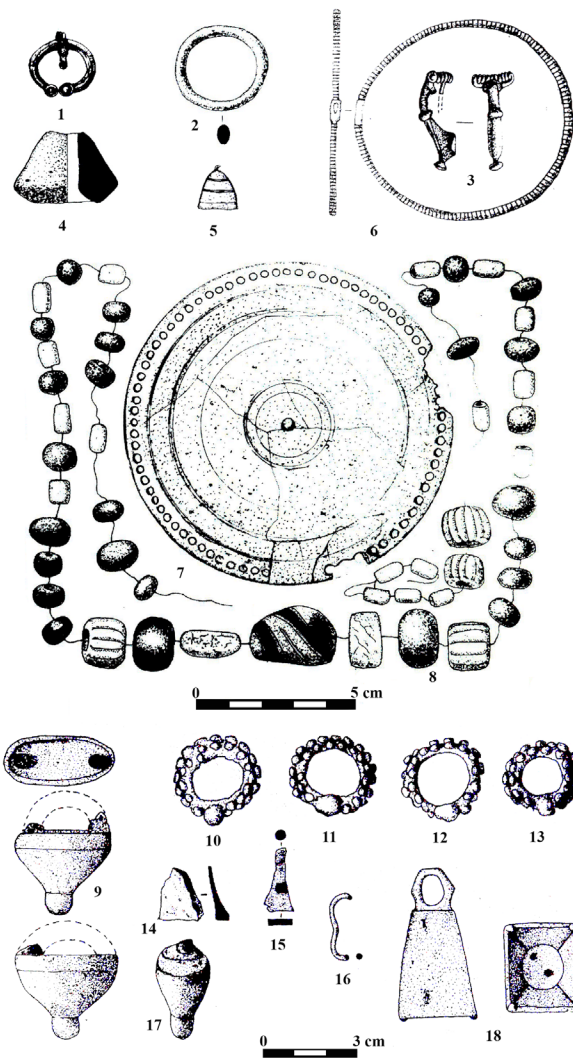

Fig. 9.

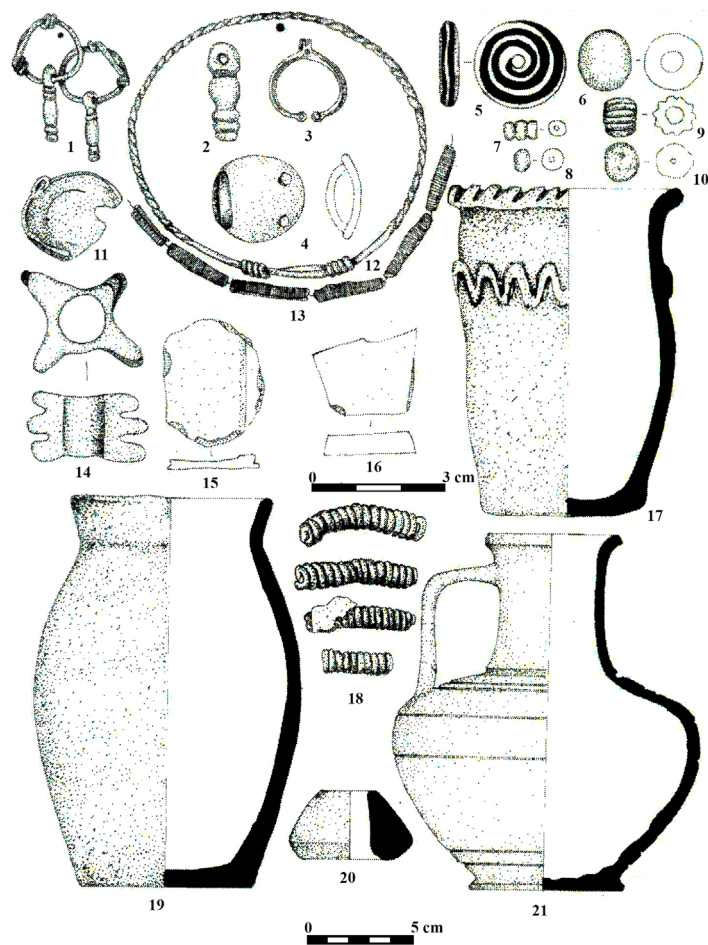

Fig. 10.

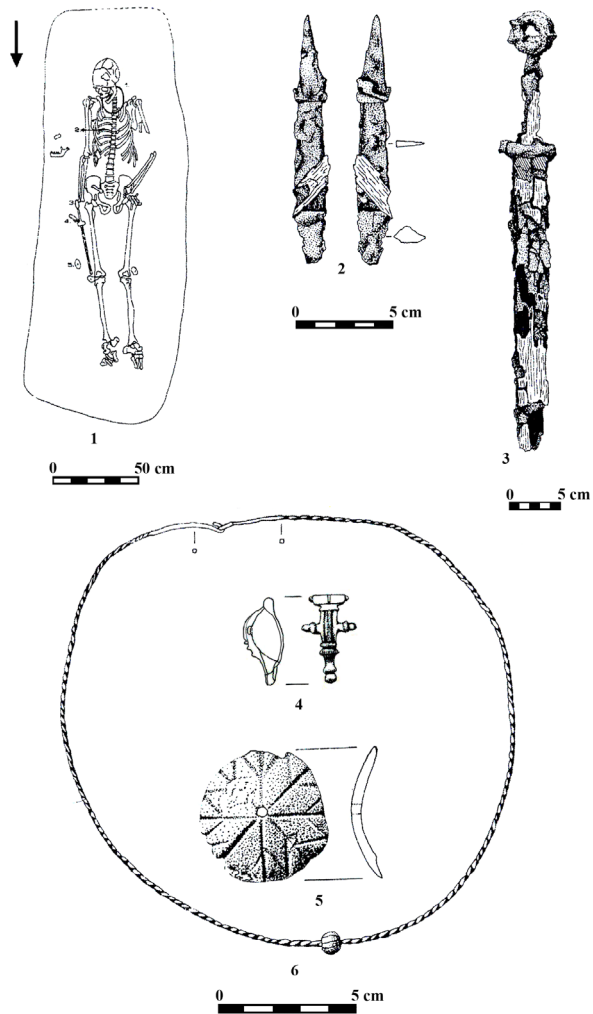

Fig. 11.

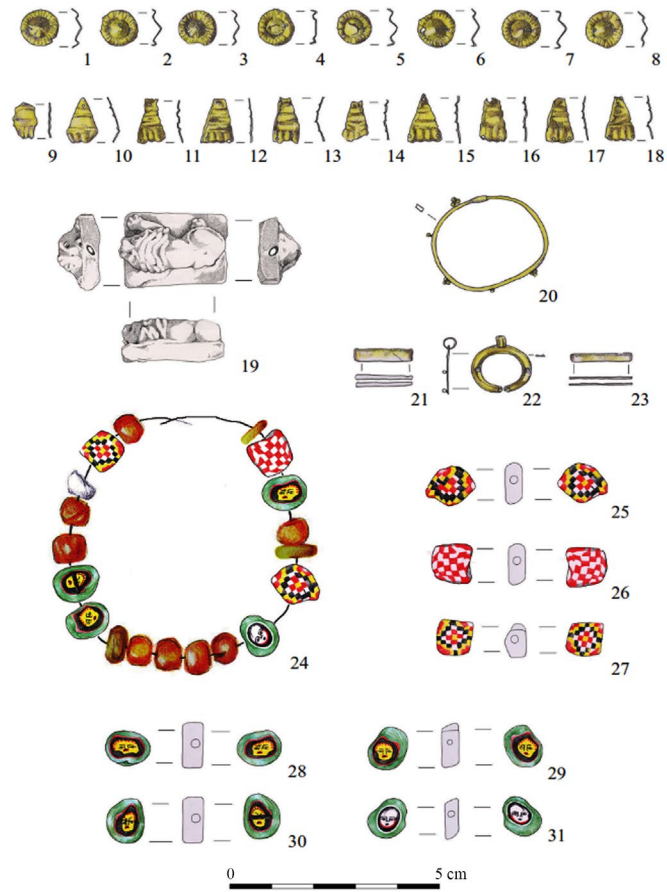

Fig. 12.

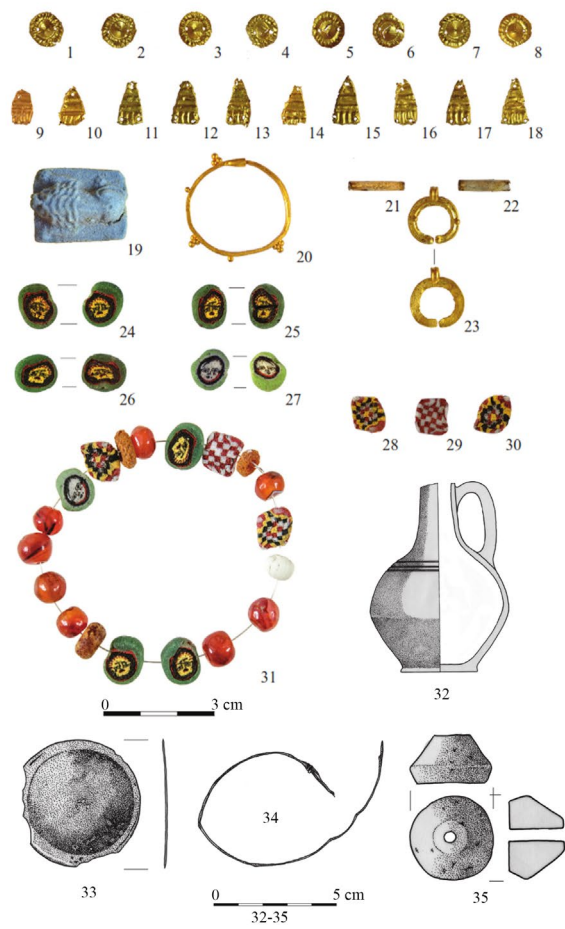

Fig. 13.

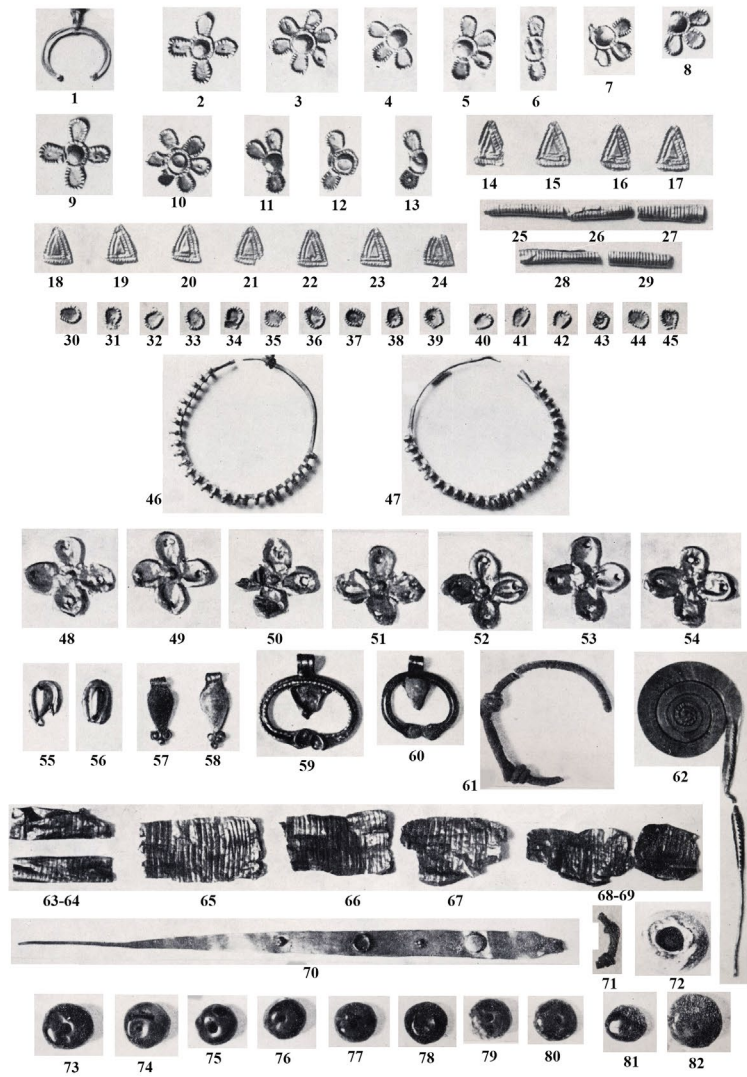

Fig. 14.

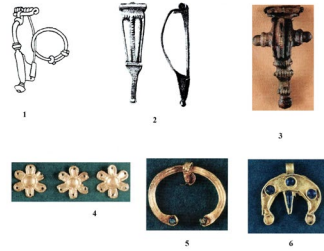

Fig. 15.

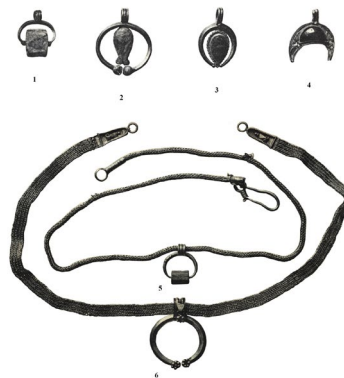

Fig. 16.

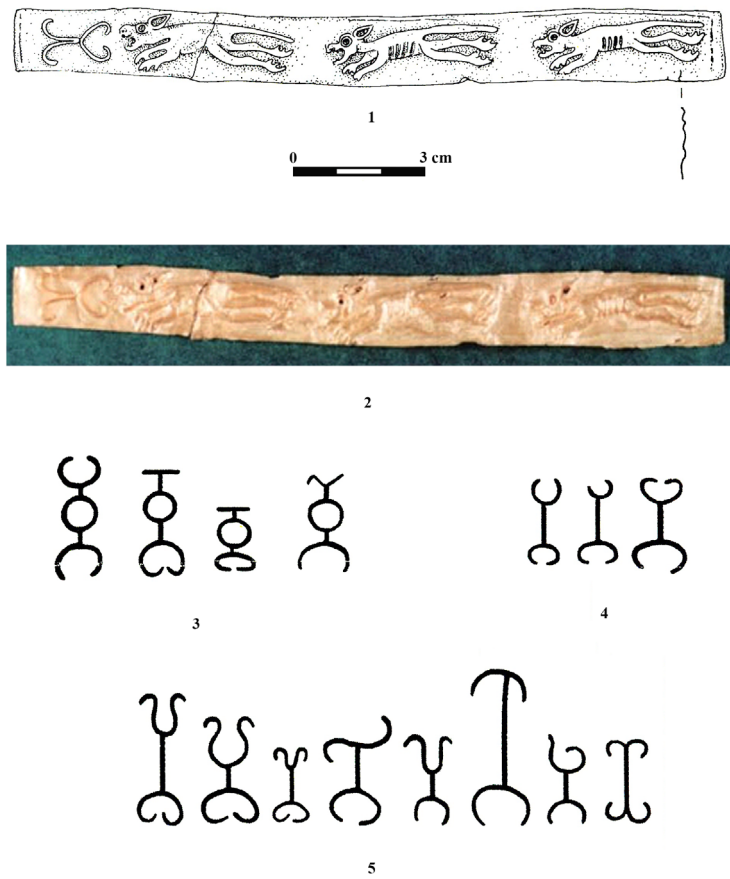

Fig. 17.

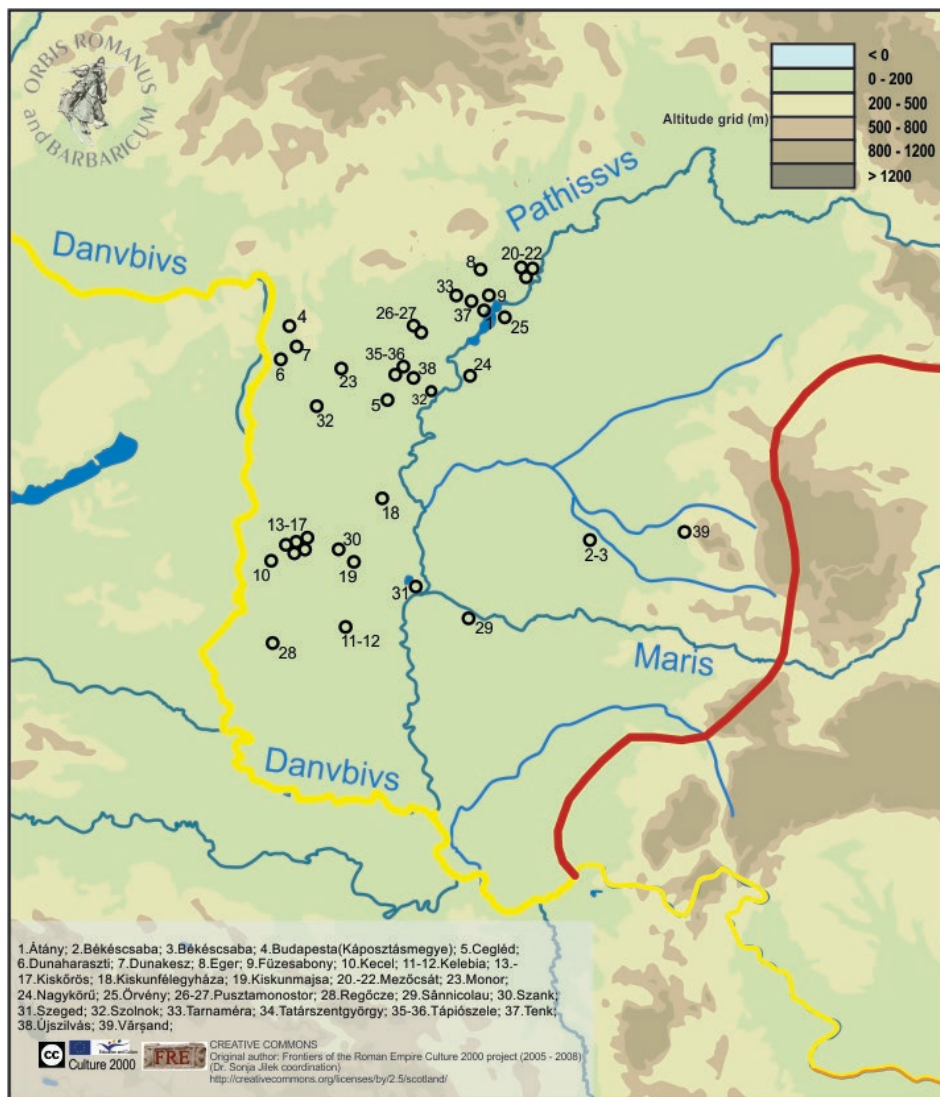

Fig. 18.

